

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА
ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ У СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ: До 100-річчя НАН України

Матеріали круглого столу

22 листопада 2018 року

За редакцією доктора економічних наук В. В. Небрат

Київ 2018

УДК 330.1:316.3-043.86]:001.32(477)НАНУ"1918/2018"

Р 68

JEL A11; A20; B10; B20; B31; B41; O15

Рецензенти:

чл.-кор. НАН України *Гриценко А. А.* (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ);

чл.-кор. НАН України *Кораблін С. О.* (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ);

к.е.н. *Пустовойт О. В.* (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ);

д.е.н. *Попова О. Л.* (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ);

д.е.н. *Филюк Г. М.* (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

*Затверджено до друку Постановою Вченої ради
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
від 11 грудня 2018 р.*

Організатори круглого столу – відділ економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Редакційна колегія:

д.е.н. *Небрат В. В.* (відповідальний редактор);

д.е.н. *Супрун Н. А.*;

к.е.н. *Горін Н. О.*;

к.е.н. *Дідківська Л. В.*;

к.е.н. *Курбет О. П.* (відповідальний секретар)

Р 68 Роль економічної науки у суспільному розвитку: До 100-річчя НАН України : матеріали круглого столу (Київ, 22 листопада 2018 р.). Наукова редакція д.е.н. Небрат В. В. / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України» – Електрон. дані. – К., 2018. – 106 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/scc/8.pdf>
ISBN 978-966-02-8754-9 (електронне видання)

Збірник матеріалів круглого столу «Роль економічної науки у суспільному розвитку: До 100-річчя НАН України», що відбувся в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» 22 листопада 2018 р., укладено за тезами доповідей, присвячених актуальним питанням історії, сьогодення та перспектив розвитку економічних досліджень в НАН України.

Для науковців, державних службовців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих закладів освіти, всіх зацікавлених.

ISBN 978-966-02-8754-9 (електронне видання)

УДК 330.1:316.3-043.86]:001.32(477)НАНУ"1918/2018"

© Національна академія наук України, 2018

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2018

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	6
Розділ I. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ І ДЕРЖАВИ	8
Небрат Вікторія Василівна Історичні етапи розвитку економічних досліджень в Академії наук України.....	8
Сіденко Володимир Романович Розвиток теоретичних засад міжнародної інтеграції в НАН України.....	13
Радіонова Ірина Федорівна Українська академія наук як інститут української державності.....	16
Тарасевич Віктор Миколайович Національний колорит академічної економічної науки України.....	18
Бажал Юрій Миколайович Роль економічної науки в українських реформах.....	21
Лагутін Василь Дмитрович Держава, ринок і конкуренція: ретроспектива і перспектива політико-економічних досліджень.....	23
Фещенко Валентина Михайлівна Вітчизняна економічна наука початку ХХ ст. у системі українського державотворення: сучасний погляд.....	26
Вербова Оксана Степанівна Персоналістська традиція української економічної науки.....	29
Горін Назар Олегович Історія організації наукових досліджень до утворення Української академії наук.....	32
Курбет Олександра Петрівна Українська академія наук: у пошуках інтелектуальних витоків та моральних авторитетів.....	34
Розділ II. РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В НАН УКРАЇНИ	37
Іщук Світлана Олексіївна Механізми взаємодії академічної науки з реальним сектором економіки.....	37
Антонюк Валентина Полікарпівна Проблеми кадрового забезпечення економічної науки.....	39

Бобух Ірина Миколаївна GCI vs GDP: взаємозв'язок та суперечності.....	43
Супрун Наталія Анатоліївна Екологізація економічної науки як результат її постнекласичної трансформації	47
Микитенко Вікторія Володимирівна Економіка природокористування та сталого розвитку: мегатренди економічних та суспільно-політичних досліджень	50
Галушка Зоя Іванівна Міждисциплінарні дослідження як сучасний підхід у розвитку економічної науки	54
Черенько Людмила Миколаївна Перспективи соціально-економічних досліджень у контексті оцінки соціальних впливів.....	57
Штань Марина Володимирівна Проблематика глобальних дисбалансів у вітчизняній науковій думці	60
Мудла Діна Василівна Проблеми антимонопольного регулювання у працях українських економістів ХХІ ст.	63
Куліш Лариса Петрівна Аналіз проблем конкурентоспроможності підприємств у працях українських економістів ХХІ ст.	66
Розділ III. АКТУАЛЬНІ ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	69
Кічурчак Маріанна Василівна З історії академічних досліджень: особливості розвитку теорії відтворення суспільних благ у радянській економічній думці	69
Гордіца Кароліна Адольфівна Трансформація теоретико-методологічних засад дослідження проблем власності в українській академічній науці.....	72
Сливка Тетяна Олександрівна І.-С. Коропецький про розміщення промисловості в контексті зовнішньоекономічної політики держави	76
Дідківська Леся Володимирівна Академік А. М. Шлепаков – дослідник української міграції	78
Хрустальова Вікторія Вікторівна Радянська економічна наука через призму сьогодення.....	81
Корніяка Олександр Володимирович.....	83
Історико-економічні дослідження участі господарства України у міжнародних грошових відносинах.....	83

Січевлюк Людмила Валентинівна

Наукове підґрунтя суспільних перетворень: економічні проекти послів
Віденського Сейму від Східної Галичини 86

Ясько Юлія Іванівна

Еволюція теорії конкуренції в економічній науці 88

Розділ IV. АКАДЕМІЧНА НАУКА І ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА..... 92

Балакірева Ольга Миколаївна

Економічна культура населення: соціологічний вимір..... 92

Кудласевич Ольга Миколаївна

Академічні дослідження як підґрунтя удосконалення змісту
економічної освіти 96

Лопух Ксенія Володимирівна

Роль історії економічної думки в розвитку економічної науки:
сучасний дискурс..... 99

Єлісеєва Людмила Володимирівна

Мала академія наук як «кузня» інтелектуальної молоді 102

ВСТУПНЕ СЛОВО

Це наукове видання включає тези виступів на засіданні Круглого столу, що відбувся 22 листопада 2018 р. у ДУ «Інститут економіки та прогнозування» і був присвячений 100-річчю від заснування Української академії наук. Ще донедавна історія Академії наук офіційно вела свій відлік від її інституційного оформлення як підрозділу АН СРСР. Це має свої історичні та політичні причини, а також істотні наслідки для сучасного розвитку академічних досліджень і перспектив української науки. Тож відзначення 100-річного ювілею Академії, проведення заходів, на яких розглядається та узагальнюється її історичний шлях, має непересічне значення для усвідомлення спадкоємності української академічної науки як чинника національного розвитку та складової державотворення. Актуальність саме такого трактування історії Академії, як і інших наукових, освітянських і культурних інституцій, що постали в роки Української революції (1917–1921), посилюється сучасними загрозами українській державності, а також умовами та проблемами у діяльності НАН України.

Особливо варто відмітити важливість тематики Круглого столу, адже йдеться про роль економічної науки в суспільному розвитку, у процесах трансформації суспільства та забезпеченні його майбутнього. До цього видання включено матеріали, що представляють проблематику та результати економічних досліджень від 1918 р. і до сьогодення, розкривають умови наукової діяльності, етапи структурно-організаційної перебудови академічних осередків, яскраві постаті української економічної науки. Важливим аспектом історичної ретроспективи економічних досліджень є розкриття взаємозв'язку ціннісних установок, суспільно-політичних умов і теоретичних здобутків наукової діяльності.

Тематичні розділи, за якими впорядковано матеріали Круглого столу, відображають основні проблеми, що були предметом обговорення, а саме: історія Української академії наук у контексті становлення української нації і держави; реалії та перспективи економічних досліджень в НАН України; актуальні історико-економічні дослідження; академічна наука та економічна освіта. У тезах отримали висвітлення інтелектуально-духовні традиції української економічної думки та академічної спільноти; внутрішні процеси розвитку Академії та зовнішні детермінанти наукових досліджень; багатовимірні аспекти й особливості взаємодії Академії з українським соціумом, державною владою та вищою освітою на різних етапах суспільно-політичних економічних трансформацій; пошук шляхів подолання догматизму та ідеологічних упереджень офіційної науки в радянський період; положення, що представляють історичний процес інституційного оформлення, структурно-організаційних трансформацій, проблемно-тематичної диверсифікації економічних досліджень в Академії наук; сучасні проблеми кадрового забезпечення економічної науки; перспективи соціально-економічних досліджень у контексті глобальних екологічних викликів, постановня

інформаційного суспільства й інноваційної економіки; діяльність Малої академії наук як осередку формування нової генерації дослідників та ін.

Авторами цього видання є науковці відділення економіки НАН України – ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього», ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, Інституту економіки промисловості НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», а також очільники та представники економічних кафедр провідних національних вищих закладів освіти – Київського національного економічного університету ім. В.Гетьмана, Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, Львівського національного університету ім. І.Франка, Київського національного торгово-економічного університету, Національної академії управління, Університету економіки та права «КРОК», Національної металургійної академії України (м. Дніпро) та ін. Науковці й викладачі висловлюють та аргументують свою позицію щодо пекучих проблем розвитку економічної науки та освіти.

Вважаємо, що видання матеріалів дискусії, що відбулася, є важливим внеском у переосмислення історії Академії, популяризацію здобутків української економічної науки та представлення результатів сучасних перспективних напрямів досліджень відділення економіки НАН України. Сподіваємося, що питання, порушені на сторінках цього видання, не залишать байдужими наукову молодь і їх подальше розроблення сприятиме зміцненню державності, розвитку економіки та піднесенню української науки.

*Науковий редактор видання –
завідувач відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та
прогнозування НАН України»,
доктор економічних наук*

В. В. Небрат

Розділ I. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ І ДЕРЖАВИ

Небрат Вікторія Василівна,
д-р. екон. наук, завідувач відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Заснування Академії та соціально-економічного відділу (1918–1920). У процесі організації Української академії наук та, зокрема, її соціально-економічного відділу (1918) ключова роль відводилася економічним дослідженням. Зокрема, один із засновників Академії, перший дійсний член УАН за спеціальністю «теоретична економія», український вчений, який здобув світове визнання, чиї наукові новаторства вплинули на напрями й хід розвитку світової економічної науки – М.І. Туган-Барановський – бачив її призначення, насамперед, у вивченні та розвитку господарства України. Саме для цього був створений Соціально-економічний відділ УАН, на це зорієнтована програма його досліджень. За ініціативи та безпосередньої участі М.І. Туган-Барановського було створено Інститут із вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства, Демографічний та Кооперативний інститути. Вчений очолив Українське наукове товариство економістів, Центральний кооперативний український комітет, став одним із засновників Українського державного університету і деканом його економічного факультету.

Дійсними членами УАН були обрані відомі українські вчені: В.А. Косинський (1918); К.Г. Воблій (1919); Р.М. Орженцький (1919); М.В. Птуха (1920). Українська академія наук стала не тільки центром наукового життя, а й осередком державотворчих інтелектуальних сил, запорукою розвитку й перспективи української нації. Як зазначав видатний український правознавець М.В. Василенко, «коли в Києві закладається УАН, то це викликається не самісінькими науковими інтересами. З цим пов'язуються міркування величезної національної та державно-економічної ваги». Тобто з самого початку створення Академії пов'язувалося з формуванням національної економіки та побудовою перспективної моделі державного будівництва.

Радянізація Академії (1920-і – середина 1930-х років). Кардинальна зміна політичної системи, економічного ладу, соціальних відносин і самої моделі суспільного розвитку після жовтневого перевороту та поразки українських державотворчих сил у збройно-політичному протистоянні 1917–1921 рр. призвели до докорінних змін у ідеологічній спрямованості, проблематиці, характері економічних досліджень. Перехідний етап у розвитку Академії загалом та економічного напрямку зокрема, характеризується тим, що він проходив на тлі

гострої політичної боротьби, проте ще зберігалися традиції та наукові школи, започатковані у дожовтневий період. Між представниками різних напрямів точилася гостра полеміка щодо майбутньої моделі економічного розвитку.

Проте, в процесі утвердження радянської влади нормальний науковий процес почав гальмуватися, а дослідження об'єктивних законів господарського розвитку – згортатися [1, с. 16–43]. Радянською владою було розроблено й реалізовано цілий комплекс заходів із реорганізації академічних наукових установ в Україні. Зокрема, на початку 1930-х років ліквідовано соціально-економічний та історико-філологічний відділи ВУАН. Заарештовано та засуджено найвідоміших українських вчених-економістів та істориків господарства, серед яких М.О. Авдієнко, М.С. Волобуєв, Я.Б. Діманштейн, М.В. Птуха, М.Є. Слабченко, І.І. Шиманович та ін. Припинили свою діяльність прогресивні наукові інституції, створені в період нової економічної політики, зокрема: Інститут вивчення економічної кон'юнктури, Інститут демографії, Товариство економістів, Бюро економічних досліджень, Кооперативний інститут.

На противагу ВУАН, у Харкові була створена система науково-дослідних установ ВУАМЛІН – Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів. Її філії відкрито у Києві, Одесі та Дніпропетровську, у кожній були історична, економічна й філософська секції. Роботою асоціації керувала Президія ВУАМЛІНу на чолі з президентом О.Г. Шліхтером. У її складі діяли 14 наукових товариств (зокрема істориків-марксистів, економістів-марксистів тощо), а при Президії – 14 постійних комісій переважно ідеологічного та пропагандистського спрямування.

У лютому 1936 р. ВУАН перейменували в АН УРСР. РНК УРСР затвердила новий статут АН УРСР, за яким вищим органом академії стали Загальні збори, основними осередками науково-дослідної роботи – її наукові інститути. Після перейменування Академія стала не національною, а територіальною науковою установою. Її знову поділено на три відділи: суспільних наук, математично-природничий і технічний.

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 23 червня 1936 р. установи ВУАМЛІНу ввійшли до складу АН УРСР, у структурі якої створено Відділ суспільних наук. Постановою Президії АН УРСР від 27 липня 1936 р. на базі інституту економіки, що входив до складу ВУАМЛІН заснований Інститут економіки Академії наук Української РСР. Спочатку він мав назву «Аграрно-економічний інститут», але у грудні того ж року перейменований на «Інститут економіки АН УРСР». Зміна назви вказує на визначені пріоритети в проблематиці та спрямуванні досліджень, що не обмежувалися аграрним сектором, але мали забезпечити наукове підґрунтя розроблення економічної політики для всього народногосподарського комплексу.

Обґрунтування економічної політики держави (кінець 1930-х – перша половина 1950-х років). Цей період характеризується тим, що остаточно сформувалася й закріпилася адміністративно-командна економічна система, централізм в управлінні досяг абсолюту, були витіснені будь-які прояви господарської самостійності та ініціативи. Державна монополія утвердилася в усіх сферах, у тому числі в інтелектуальній, – дискусії в теорії та політиці згорнуті, т. зв. «відступники від лінії партії» знищені, наука функціонувала у

жорстко визначених ідеологією межах. Визначився неофіційний поділ сфер досліджень між союзним центром і республіканськими науковими осередками.

Розпочався період повної ізоляції вітчизняної економічної думки від розвитку світової науки, розриву з історичною спадщиною, формування за політичним замовленням так званої «теорії соціалістичного господарства». У цей час в умовах ідеологічного протистояння видатних вчених було піддано репресіям, а перспективні напрями досліджень затавровано політичними ярликами – «волобуєвщина», «кондратьєвщина», «чаяновщина». Водночас бракувало серйозних політекономічних досліджень і теоретичних напрацювань для реалізації планів господарського розвитку та системних суспільно-економічних перетворень. Для виконання цих завдань у 1936 р. і було створено Інститут економіки АН УРСР як «бойовий підрозділ» радянської академічної науки. Проте умови наукової роботи були вкрай важкі – перший директор інституту О.М. Асаткін розстріляний за політичним звинуваченням, його наступник В.П. Теплицький був заарештований у 1938 р. і реабілітований лише після війни [2, с. 397]. Перед вченими-економістами ставилися практичні завдання розроблення шляхів підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, оптимізації народногосподарських пропорцій тощо.

Значний внесок у розроблення теорії господарства в частині обґрунтування ефективних методів акумуляції коштів, забезпечення технологічних і структурних змін у межах мобілізаційної моделі розвитку зробили українські вчені-економісти В.Я. Введенський, К.Г. Воблий, П.Л. Кованько, М.І. Мітіліно, В.С. Мишкіс, В.М. Твердохлебов, П.О. Хромов, Л.М. Яснопольський та інші. Академіками з економіки в цей період стали відомі вчені: Є.С. Варга (1939), П.І. Лященко (1945) та П.М. Першин (1948). Показово, що двоє з трьох – визнані фахівці в галузі економічної історії, якій у цей період надавалося особливе значення [3].

Академічна наука виконувала світоглядно-виховну, ідеологічну роль із впровадження стратегічних завдань економічного розвитку та головних шляхів їх реалізації в суспільну свідомість та господарську практику. Виявлення об'єктивних закономірностей підмінялося обґрунтуванням переваг економіки, що базується на державній власності, директивному плануванні, централізованому розподілі ресурсів і доходів. Разом з тим, суперечності директивного управління економікою, позбавленої стимулів і механізмів саморозвитку, зростали.

Розроблення економічних реформ (кінець 1950-х – 1980-і роки). Особливості розвитку економічної думки в цей період обумовлені об'єктивним процесом загострення суперечностей та кризових явищ у планово-директивній централізованій економіці. Поступово відроджується практика теоретичних дискусій з методологічних і науково-практичних проблем, актуалізується розроблення питань щодо стимулів, важелів, рушіїв економічного розвитку (підвищення ефективності, інтенсивності, НТП). При цьому відбувається часткова «реабілітація» ринкових категорій економічної науки.

Упродовж 1960–1970-х років економічну проблематику в Академії наук розробляли співробітники семи наукових установ. До Інституту економіки і Ради по вивченню продуктивних сил Української РСР, що були утворені раніше, долучилися: Львівське (1964), Харківське (1965) та Одеське (1970) відділення

Інституту економіки, Інститут економіки промисловості (1969) та Ворошиловградський філіал Інституту економіки промисловості (1970). Знаковою подією розвитку академічної економічної науки стало утворення у складі Академії наук відділення економіки (1976). До складу Відділення увійшли академіки: О.М. Алімов, П.І. Багрій, І.І. Лукінов, М.М. Паламарчук, С.М. Ямпольський, а також члени-кореспонденти: П.І. Верба, О.С. Короїд, В.К. Мамутов, М.Т. Мелешкін, О.О. Нестеренко, П.О. Хромов, М.Г. Чумаченко, А.А. Чухно [4, с. 9].

Дійсними членами АН УРСР з економіки у 1980-х–1990 роках були обрані: М.Г. Чумаченко (економіка, 1982); А.А. Чухно (політична економія та соціальні проблеми економіки, 1988); Ю.М. Пахомов (політична економія та соціальні проблеми економіки, 1988); О.М. Онищенко (економіка АПК, 1990); О.О. Бакаєв (економіка АПК, 1990). У цей період розвитку Академії економічні дослідження, поряд із виконанням «політичного замовлення» щодо доведення переваг соціалізму та неминучості краху капіталістичної системи світового господарства, забезпечили теоретичну основу для обґрунтування шляхів формування нової моделі суспільного розвитку, що базується на економічній самостійності, активізації внутрішніх імпульсів та механізмів саморозвитку.

Обґрунтування державної економічної стратегії в умовах незалежності України (1990-і роки – по т.ч.). З 1991 р. розпочався новий етап у розвитку Академії наук. Серед масштабних історичних завдань, які постали перед нею, – обґрунтування державної економічної стратегії в умовах незалежності України. Відповідно відбулися значні зміни як у структурі й напрямках досліджень, так і в структурі Відділення економіки. Було створено ряд нових установ, проведено реорганізацію та перейменування інших [4, с. 12–14]. Так, у зв'язку з необхідністю розвитку теоретичних і прикладних досліджень на стику економіки і права у січні 1992 р. на базі відділення економіко-правових досліджень Інституту економіки промисловості було створено Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Інститут став базовою організацією для підготовки Господарського Кодексу України, який набув чинності 2004 р. З метою наукового забезпечення вирішення прикладних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України, раціонального використання їх виробничого, трудового, природно-ресурсного та інтелектуального потенціалу в 1994 р. Львівське відділення Інституту економіки реорганізовано в Інститут регіональних досліджень НАН України. Інститут виступив головною науковою установою у процесі підготовки Державної стратегії регіонального розвитку.

Задля виконання соціальних і гуманітарних досліджень, спрямованих на прискорення соціально-економічного і культурного розвитку Закарпатського регіону, осмислення історичних та етнокультурних проблем, забезпечення глибшої інтеграції регіону в загальнонаціональні процеси у 1995 р. створено Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України. У 2004 р. він увійшов до складу Відділення економіки НАН України.

У 1997 р. з метою забезпечення розробки стратегічних прогнозів і програм соціально-економічного розвитку країни створено «Інститут економічного прогнозування НАН України» (з 2005 р. – Державна установа «Інститут

економіки та прогнозування НАН України». Восени 2002 р. за розпорядженням Кабінету Міністрів України постановою Президії Національної академії наук України у системі НАН України було відроджено Інститут демографії та соціальних досліджень (з 2009 р. – ім. М.В. Птухи). За роки своєї діяльності Інститут став загальноновизнаним в Україні і за кордоном центром наукової думки і координації досліджень у галузі демографії та соціальної економіки. Необхідність активізації досліджень з проблем інноваційного розвитку, територіально-виробничої та кластерної побудови регіональної економіки обумовила переформатування Харківського відділення Інституту економіки у Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (2005 р.).

Наступним кроком реорганізації структури дослідницьких установ відповідно до актуальних завдань розвитку національного господарства стало припинення діяльності Ради по вивченню продуктивних сил України та створення Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Його головним завданням є фундаментальні і прикладні дослідження з метою одержання нових знань для формування стратегії сталого розвитку, покращення стану навколишнього природного середовища, екологічної безпеки держави. У складі Відділення економіки діють також установи подвійного підпорядкування – Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України і НАН України (створений у 1997 р.) та Центр перспективних соціальних досліджень (створений у 2002 р.). Вони покликані здійснювати наукове забезпечення державної політики у соціальній сфері.

Сьогодні роботу Відділення економіки НАН України спрямовано на вирішення найактуальніших проблем фундаментального та прикладного характеру, пов'язаних із розробкою науково обґрунтованих моделей і забезпеченням ефективних механізмів взаємодії та розвитку економіки, суспільства та держави.

1. Юркова О. Діячі науки в полі зору диктатури. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928)*. Колективна монографія. Том 2. Відп. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 5–56.
2. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України. К.: КНЕУ, 2004.
3. Небрат В.В. Історико-економічні дослідження в Інституті економіки АН УРСР. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2016. Вип. 49. С. 9–26.
4. Відділення економіки НАН України. Історико-біографічний довідник / НАН України. К.: Академперіодика, 2014. 244 с.

Сіденко Володимир Романович,
д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України,
науковий консультант з економічних питань,
Український центр економічних
і політичних досліджень імені О. Разумкова;
головний науковий співробітник, ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»

РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В НАН УКРАЇНИ

Після здобуття Україною державної незалежності та з початком переходу до ринкової економіки у 1990-х роках постало нагальне завдання визначення нових концептуальних засад включення України в процеси міжнародної інтеграції. На той час системні дослідження процесів міжнародної інтеграції у складі Академії наук проводив Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн (ІСЄПЗК), створений наприкінці 1970-х років. Від моменту свого заснування та до кінця 1980-х років він здійснював вивчення інтеграційних процесів у рамках Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) колишніх соціалістичних країн. Попри певні обмеження ідеологічного плану та те, що РЕВ врешті-решт зійшов з історичної арени внаслідок системних трансформацій, що розпочалися в 1989 р., ці дослідження, якими керував д.е.н., проф. Будкін В.С., дозволили отримати низку позитивних наукових результатів. Мова йде насамперед про розробку регіональних аспектів включення країни в процеси міжнародної інтеграції, у т.ч. на рівні прикордонних територій, а також про механізми включення в інтеграційні процеси основних суб'єктів економіки – підприємств та їх об'єднань.

У первісний період державної незалежності та створення основ ринкової економіки наукові дослідження питань міжнародної інтеграції країни взяв на себе створений в 1992 р. Інститут світової економіки та міжнародних відносин (ІСЕМВ) НАН України, створений на базі колишнього ІСЄПЗК АН УРСР. Характерно, що тривалий час пріоритетом його досліджень був пошук шляхів поєднання двох векторів інтеграції – східного (СНД та інші регіональні об'єднання на пострадянському просторі) та західного (Європейське співтовариство та згодом Європейський Союз). При цьому Україна фактично розглядалася як місток, який зв'язує Схід і Захід Європи, виконуючи важливі транзитні функції. Такий підхід дозволяв певним чином поєднувати стратегічні орієнтації розвитку з політикою поточного балансування економіки. Проте зі стратегічного погляду цей підхід не міг триматися надто довго через наявні в його структурі протиріччя як гео економічного, так і функціонального плану.

Водночас, слід відзначити, що питання міжнародної інтеграції в ІСЕМВ НАН України весь період його діяльності до 2013 р. загалом знаходилися в тіні більш пріоритетного для цього інституту напряму досліджень – аналізу цивілізаційної природи сучасного світу. Базові постулати цього аналізу не допускали повномасштабної інтеграції України у західноєвропейські структури через їх належність до різних цивілізаційних утворень – відповідно, візантійсько-

східнохристиянської та західнохристиянсько-новевропейської [1, т.1, с. 149–187], що означало наявність непереборних бар'єрів ціннісного характеру.

Але зміни наприкінці 1990-х років у політичних пріоритетах, спричинені як набуттям в березні 1998 р. чинності Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, так і зростаючими розбіжностями в підходах до інтеграції на пострадянському просторі, сприяли істотній зміні балансу векторів на користь (західно)європейського. Наростання практичних потреб в зміні формату участі в міжнародних інтеграційних процесах зумовило активізацію і наукових досліджень цих питань. При цьому найбільш помітний науковий внесок зробили публікації Інституту економічного прогнозування, а згодом Інституту економіки та прогнозування НАН України (ІЕПр) [2–3]. Показово, що чинник цивілізаційних змін в Україні став одним з найголовніших у цьому підході.

В ІЕПр було підготовлене найбільш фундаментальне на сьогоднішній дослідження, виконане в сучасній Україні з питань європейської інтеграції та її зв'язку з економічним розвитком (В.Р. Сіденко [4]). Воно розвинуло наукові уявлення про фактори, форми і напрями розвитку міжнародних інтеграційних процесів. Велике значення мало обґрунтування різних варіантів можливого включення України в процеси міжнародної інтеграції, серед яких автор визначив пріоритет формування широкого Євро-азійського економічного простору, який забезпечує найбільш сприятливий баланс ефектів для розвитку.

Водночас, приблизно з 2005 р. поступово в ІЕПр відбулось суттєве розширення сфери євроінтеграційних досліджень, коли умови і перспективи європейської інтеграції стали розглядатися як загальне середовище для розвитку різних секторів економіки [5–8]. Це має виняткове значення, якщо брати до уваги, що процеси інтеграції розгортаються не лише у сфері міжнародних відносин, але й залучають соціально-економічні структури в їх цілісності. Зазначені дослідження доводили, що реальні позитивні ефекти від політики інтеграції виникають саме у контексті пристосування різних секторів економіки і суспільства до середовища, яке формується у процесі гармонізації національних норм з міжнародними нормами інтеграційного об'єднання.

Процеси міжнародної інтеграції вимагають комплексного підходу до досліджень, які б відображали багатогранний характер інтеграційних процесів. Це означає, зокрема, недостатність суто економічного аналізу цих процесів. І в цьому контексті важливий внесок в наукові уявлення про механізми євроінтеграційних процесів зробило дослідження [9], в якому комплексно розглянуті неекономічні чинники модернізації в контексті євроінтеграційних процесів, з урахуванням відповідного досвіду країн, що стали з 2004 р. новими членами ЄС.

Важливим напрямом наукових розробок проблем євроінтеграції стало дослідження кризових явищ в розвитку Європейського Союзу, які настали у другому десятилітті ХХІ ст. [10]. Ці кризові явища свідчать про наявність потужних чинників, що зумовлюють хвилеподібний характер інтеграційних процесів та необхідність розглядати поряд з інтеграцією також і різні варіанти дезінтеграційних процесів. Останні є необхідними для корегування інтеграційних процесів, які втрачають свій зв'язок з реальністю.

Ключове значення в розвитку теоретико-концептуальних засад міжнародної інтеграції є відмова від апріорного трактування європейської

інтеграції як виключно сприятливого для національної економіки процесу. Дослідження [11–12] переконливо довели, що інтеграційні заходи можуть мати деструктивний для національної економіки характер, якщо вони не підтримуються наявним у країни потенціалом змін та відповідними ресурсами. У цьому контексті були обґрунтовані необхідні для України заходи, здійснення яких сприяло б більш ефективній європейській інтеграції України. Актуальність результатів цих досліджень доведена сучасною доволі проблемною практикою реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС.

Розвиток досліджень з інтеграційної тематики вимагає постійної актуалізації з урахуванням тих масштабних змін, які відбуваються на європейському континенті та у світі в цілому. Суттєві зміни, які відбуваються останнім часом у механізмах європейської інтеграції та інтенсивне обговорення різних сценаріїв подальшого розвитку ЄС, кардинальні зміни в інтеграційних процесах у Північній Америці (фактична ліквідація НАФТА та заміна цього об'єднання новими угодами), швидке поширення широких трансконтинентальних міжрегіональних інтеграційних структур без елементів наднаціональності – все це ставить на порядок денний складні питання про стратегію і механізми інтеграційних і дезінтеграційних процесів у світі в ХХІ столітті. Подальші дослідження в НАН України мають дати відповіді на ці питання.

1. Цивілізаційна структура сучасного світу: в 3-х томах / Під ред. Ю.Н. Пахомова і Ю.В. Павленко. Київ: Наукова думка, 2006–2007.
2. Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. д.е.н. В.Р. Сіденка. Харків: Вид-во «Форт», 2003.
3. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. Київ: Ін-т економічного прогнозування; Фенікс, 2003.
4. Сіденко В.Р. Глобалізація – європейська інтеграція – економічне розвиток: українська модель. Том другої «Європейська інтеграція і економічне розвиток». Київ: Ін-т екон. і прогноз., 2011.
5. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / За ред. д-ра екон. наук О.М. Бородіної. Ужгород: Іва, 2006.
6. Імплементція європейських засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018.
7. Енергетичні ринки України: регуляторна конвергенція та інтеграція : кол. наук. моногр. / за ред. канд. екон. наук Р.З. Подольця ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2014.
8. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів : монографія / за ред. д-ра екон. наук проф. Л.І. Федулової ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2013.
9. Некономічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-Східної Європи : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2015.
10. Sidenko V. The Crisis Processes in the EU Development: Origins and Prospects. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 1. doi: <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.007>
11. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наукова доповідь / за ред. академіка НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. К., 2014.

12. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів.». К., 2013.

Радіонова Ірина Федорівна,
д-р екон. наук, професор кафедри національної економіки та
публічного управління, ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЯК ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Українська академія наук (УАН) на самих початках свого формування у 1918 р. поставала саме як інститут української державності. Тому узагальнення організаційно-правового досвіду цього періоду має велике значення для вирішення проблем української науки за сучасних загроз українській державності. Найважливішими проявами того, що УАН створювалась як інститут української державності, на наш погляд є поєднання українського змісту завдань Академії з загальносвітовим контекстом та органічне вмонтування УАН у систему інших інститутів української державності.

Підтвердження першочерговості *українського змісту* завдань, які поставали перед УАН, знаходимо, *по-перше*, в документах Комісії з підготовки законопроекту про створення Академії. Голова цієї комісії й перший Президент академік В. Вернадський визначав мету створення УАН так: «...Задовольняти важливі національні, державні й місцеві життєві вимоги», відповідаючи при цьому вимогам *всесвітньої спілки академії* [1]. *По-друге*, український зміст завдань Академії віддзеркалено у її Статуті, що став частиною закону, підписаного Гетьманом П. Скоропадським 14 листопада 1918 р. В документі, зокрема, зазначалось, що метою, «окрім загальнонаукових завдань», є вивчення «сучасного і минулого України, української землі та народу», а також наголошувалось на такому пріоритеті як «українська національна культура з її знаряддям – українською мовою» [2]. Загальносвітовий контекст діяльності УАН забезпечувався, передусім, світовим рівнем досліджень осіб, що стояли біля її витоків, серед яких М. Туган-Барановський, Д. Багалій, А. Кримський, В. Вернадський, Д. Граве та інші.

Органічне вмонтування в систему інших інститутів, які забезпечували становлення української державності, виявлялося, *по-перше*, у синхронному формуванні поряд з УАН інститутів освіти, культури, видавничої справи тощо. Показовим є те, що до створення цих освітніх і культурних інститутів державності також долучились особи зі світовими досягненнями. Серед них М. Бойчук, О. Богомазов, М. Зеров, Б. Лятошинський, М. Леонтович, О. Кошиць. Вражаюче за масштабом підґрунтя для розвитку української науки загалом та УАН, зокрема, створювала розбудова видавничої справи. За свідченнями відомого українського історика Д. Дорошенка, саме за часів гетьмана П. Скоропадського було створено об'єднання видавництв «Український

видавничий союз», країна вкрилась мережею українських книгарень, а наклад українських підручників досяг 1620 тисяч примірників [3].

По-друге, УАН вмонтовувалася в мережу інших державних установ, які забезпечували розвиток науки, зокрема, новостворених університетів (Київського державного українського університету та Кам'янець-Подільського державного українського університету у серпні 1918 р.) Національного музею на основі Київського художньо-промислово-наукового музею, Національної бібліотеки з відділом «Ukrainica», Археографічної комісії. Власне УАН також була мережею державних установ у складі галузевих інститутів, дослідницьких лабораторій, Ботанічного та Акліматизаційного саду, Національної бібліотеки.

По-третє, органічність поєднання науки, культури та власне інститутів виконавчої державної влади того періоду можна ілюструвати фактами праці науковців, освітян, культурних діячів на високих посадах у Міністерстві народної освіти й Головному управлінні мистецтв та національних культур. Серед таких видатних українських діячів М. Біляшівський, М. Старицька, С. Русова.

По-четверте, УАН формувалась синхронно з іншими інститутами публічного, хоча й «недержавного» простору, з яких утворювалося нове громадянське українське суспільство. Маємо на увазі, наприклад, «Товариство дослідників мистецтва», «Комітет національної гідності», який вперше визнав необхідність створення музею-пантеону «Український некрополь» тощо.

Замість висновку, акцентуємо увагу на тих сучасних проблемах розвитку української науки, для вирішення яких досвід першого періоду роботи УАН може стати в нагоді. Йдеться про своєрідні «уроки минулого для сучасного»:

Урок перший: успіх або неуспіх науки як державного інституту визначається політичною волею лідерів суспільства та усвідомленням національних інтересів.

Урок другий: передумовою успішної науки є успішна освіта, культура, видавнича та бібліотечна справа, творчі наукові об'єднання громадянського суспільства, які або досягають результатів усі разом, або не досягають їх взагалі.

Урок третій: рух діячів науки та культури в органи законодавчої та виконавчої влади (на офіційних або неофіційних волонтерських засадах) може сприяти і гуманізації й інтелектуалізації влади, і результативності власне науки.

Урок четвертий: загальносвітовий контекст науки не обов'язково забезпечується подібністю національних форм організації науки в різних країнах. Зникнення або обмеження діяльності наукових установ шляхом їх перетворення в освітньо-наукові або іншого типу установи не гарантує реалізації цього контексту. Ймовірно, що він (загальносвітовий контекст) забезпечується якістю очільників та мотивованістю учасників наукового процесу.

1. Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. 1919. С. 40–50.
2. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. т.2. С. 355–356.
3. Дорошенко Д. Історія України. Т. II. С. 254.

Тарасевич Віктор Миколайович,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри
міжнародної економіки, політичної економії та управління,
Національна металургійна академія України

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОЛОРИТ АКАДЕМІЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Національна академія наук України завжди була і є могутнім форпостом світової науки, а в сучасних умовах вона залишається чи не єдиним в Україні системоутворюючим осередком вітчизняного наукового співтовариства, гарантом розвитку української науки та культури. Славетний ювілей НАН України є прекрасним приводом акцентувати базові підвалини і напрямки її націотворчої життєдіяльності в умовах складних викликів глобалізації та європейської інтеграції.

Проблематика та результати досліджень академічних вчених-економістів переконують в тому, що адекватні національні відповіді на зазначені виклики неможливі без органічного поєднання, синтезу досягнень світової та вітчизняної науки, в якому ключову роль відіграють саме національний дух і колорит. Цим духом і колоритом просякнуті всі компоненти будови і структури вітчизняної фундаментальної економічної науки, зокрема її базового та рівневого блоків.

Перш за все, національні ідеї всеєдності, планетарності та ноосферизму багато в чому визначають прихильність вітчизняних науковців не неокласичній, а інтегративній картині економічної реальності (КЕР), в якій зміст і простір економіки аж ніяк не вичерпуються ринком, нехай й розвинутим. Економіка вивчається у контексті, взаємозв'язках з іншими сферами людської життєдіяльності – соціальною, духовною, політичною, екологічною, з огляду на культурно-історичні сили народу, національно-цивілізаційні фактори еволюції та розвитку. На відміну від закордонних колег вітчизняні вчені розглядають національну економіку як єдність багатоманітного та багатоманітність у єдності, тримають у полі зору проблеми технологічної та соціально-економічної багатокладності міжнародної та національної економіки, взаємодії ринкових і планових начал, механізмів ринкового саморегулювання, державного і громадянського економічного регулювання. У відповідності з національними імперативами соборності, спільного діла, колективного спасіння цілком зрозумілою є увага академічної науки до держави як провідного економічного та політичного суб'єкта, виразника та захисника загальнонаціональних економічних інтересів. В сучасних умовах, з огляду на системну неефективність кланово-корпоративної, олігархічної моделі вітчизняного «дикунського» капіталізму, зростає актуальність досліджень державного соціалізованого, народного капіталізму, нової соціально-економічної ролі «народної» держави.

Наслідуючи православний постулат особистісності і Бога, і людини, академічна наука ніколи не зводила людину як суб'єкта господарювання до неокласичного homo oeconomicus, а акцентувала її багатоманітність, різнобарвність, збагачення традиціями, цінностями, пристрастями, включення до складних суспільних відносин. Універсумний мікрокосм особистості

інкорпорує універсумний макрокосм національного господарства й універсумний мегакосм світової цивілізації. Українська православна особистість не є суто гедоністичною та утилітарною, їй притаманні волелюбність, персоналістичність, соборність, колективізм, здатність добровільно пожертвувати частиною своєї незалежності заради спільної справи. Пов'язане з цим ускладнення наукових досліджень ніколи не лякало вітчизняних вчених, а, навпаки, надихало на пошуки та осмислення нових форм економічного буття особистості, в тому числі колективних, кооперативних, сімейних, громадівських, партнерських, акціонерних тощо.

Українські національні імперативи рівності всіх перед Богом, колективного спасіння, праведності джерел багатства, нездирництва, соціальної справедливості знаходять відображення у широкій соціальній проблематиці вітчизняної науки, що вигідно відрізняє її від ортодоксальної main stream. Йдеться не стільки про соціальність у вузькому сенсі – вивченні специфічних економічних інтересів і відносин різних соціальних кластерів, скільки про широкий спектр соціально-економічних явищ і процесів. Зокрема, у вітчизняній науці рівність і справедливість визначаються дещо інакше, ніж в західній. Національна ідея рівності є значно багатшою відомого принципу рівності можливостей. Її витoki – рівність всіх перед Богом, а один із наслідків – рівність у праці й привласненні засобів, умов і процесу виробництва. Співтрудоючі-співвласники – рівні, але не однакові. Звідси є зрозумілою увага вітчизняних дослідників до форм суспільної власності, взаємодії суспільного та приватного початків єдиного процесу привласнення економічної діяльності. Принципи моральної спонуки до праці, нездирництва, засудження нетрудового походження багатства та експлуатації багато в чому пояснюють прихильність більшості вітчизняних вчених до теорій трудової вартості та додаткової вартості як базисних для дослідження проблематики соціальної відповідальності та соціального партнерства держави, бізнесу та громадян.

В академічних традиціях – позиціонування духовного виробництва (освіти, науки, культури) як не менш важливого, ніж матеріальне виробництво, визнання економічно значимими моральних категорій – чесність, довіра, добро тощо. Пріоритети духовності визначають відому специфіку рівневого блоку й гносеологічного компонента базового блоку вітчизняної академічної науки. Її філософськими підвалинами ніколи не були прагматизм, позитивізм і аналітична філософія, які акцентують раціоналізм егоїстично-індивідуалістичного ґатунку та є дуже далекими від притаманних українству етико-інтуїтивної інтровертності, кордоцентричності, схильності до духовних шукань. З огляду на це, вітчизняній науці притаманне прагнення до органічного сполучення емпіричного, теоретичного і прикладного рівнів економічного знання. Більшість представників академічної науки успішно поєднували і поєднують дослідницьку і практичну діяльність, участь у соціально-економічних перетвореннях, шлях від життя, імперативів суспільної практики і фундаментальне її осмислення як основу продукування значимого прикладного знання. Принципово важливо, що академічне співтовариство стоїть на сторожі родових підвалин фундаментальної науки: пошук нового істинного знання заради нього самого і таким чином прилучення до справжнього буття; визначення основ, витоків і причин сущого; побудова цілісної системи знань,

картин реальності; формування фундаменту прикладних досліджень; розробка підвалин експертної діяльності. Саме завдяки цьому в академічному середовищі народжуються найбільш значимі та ефективні практичні пропозиції й рекомендації органам влади та вітчизняному бізнесу.

Відмітною рисою вітчизняної науки є схильність до синтетичних, органічних та системних досліджень. Наприклад, опора саме на ці методологічні підходи дозволила М. Туган-Барановському розробити варіант синтезу теорії трудової вартості та граничної корисності, а сучасним дослідникам, – низку фундаментальних концепцій і теорій, у тому числі: теорії переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки, постіндустріальної цивілізації, інтелектуального капіталу, економічної динаміки і структурних змін, соціальної глобалістики, національного відтворення, соціальної економіки, нестабільності демографічної системи, екологічної економіки, соціально-часової теорії вартості, представницької теорії грошей, концепції взаємодії держави, суспільства та бізнесу, інверсійного типу ринкової трансформації, інноваційно-мережевої економіки, сумісно-роздільних відносин, історико-логічних основ та змісту ендогенізації економічного розвитку в Україні, економічного зростання в умовах нестабільності, трансформації товарно-грошового господарства у товарно-кредитне, стійкості державних фінансів тощо.

Системність, органіцизм, синтетичність небезпідставно розглядаються як конкретні форми і складові загального діалектичного метода, який є безумовно панівним в академічних дослідженнях. Разом з тим, оскільки діалектика притаманна й самій діалектиці, перспективними є відповідні методологічні розробки та їх теоретико-практична апробація. На тлі прогресивного розвитку академічної науки незалежної України відчувається недостатність філософсько-економічної та наукової розробки ідей православної патристики, в тому числі видатних каппадокійців – Г. Богослова, В. Великого, Г. Нісського, а також Г. Палами про трипостасну сутність Бога, відмінність божественної енергії від божественної суті, синергії як здатності людини до їх сприйняття, симфонії Церкви та держави тощо. На порядку денному – осмислення тринітарності буття та економіки, триалектики як методології сучасних наукових досліджень. Саме на цій основі можуть бути значно розвинуті сучасні глобальний еволюціонізм та синергетика, які претендують на статус постнекласичної загальнонаукової картини світу, а також зміст інтегративної картини економічної реальності, її національний та «космополітичний» варіанти.

Таким чином, нагромадивши потужний дослідницький потенціал, саме академічна наука знаходиться в авангарді визначального переходу наукового економічного співтовариства від некритичного сприйняття і використання досягнень західної науки до активної та плідної розробки вітчизняної теорії, що спирається на національні підвалини, доробок наших попередників і вчителів, у сполученні з творчою взаємодією зі світовою наукою та практикою. Важко переоцінити внесок академічного співтовариства у поширення серед науковців, політиків, бізнесменів, всіх громадян України розуміння принципового імперативу: конкурентоспроможна та ефективна національна економічна політика є неможливою без опори, перш за все, на національну економічну науку, яка концентрує у собі національну ідентичність і критичне сприйняття світового досвіду.

Бажал Юрій Миколайович,
д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри
економічної теорії, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМАХ

Можна стверджувати, що теперішній процес реформування українського суспільства відбувається без залучення сучасних досягнень економічної науки. Такий стан ніби є зрозумілим з огляду на відсутність загальноприйнятого концептуального канону. Неокласичний «мейнстрим» піддається справедливій критиці, широкий спектр гетеродоксальних теорій перебуває у дискусійному просторі. Тим не менш, важко зрозуміти майже повну відсутність концептуальних фундаментальних економічних дискусій про форми, зміст та механізми реформ в Україні. Знаковими виявилися відомі слова другого Президента країни: «Скажіть мені, що будувати, і я побудую». Питання – що ми будемо в економіці, не тільки не отримало відповідей, а й можна спостерігати активний демонтаж всіх інституцій, які могли би спробувати знайти таку відповідь, чи хоча би сприяти її формуванню. Мова йде про катастрофічне зменшення в країні розробок з фундаментальної економічної теорії та історії економічної думки, про штучний запуск процесів самоліквідації кафедр економічної теорії та спеціальностей з економічної теорії в університетах, останні роки доживає спеціальність з економічної теорії в аспірантурі.

Багато експертів вважає, що це природний процес функціонування ринкового середовища. Мовляв, така кон'юнктура, немає попиту на фундаментальну економічну науку, молоді люди прагнуть набути практичні спеціальності для успішного працевлаштування. Це є факт і таку логіку важко спростувати. Але таким же незаперечним фактом є те, що ніколи і ніде у світі масовий споживач освітніх послуг не формував попит на розвиток фундаментальної науки і освіти, особливо економічної. Це був промисел нечисленної освіченої еліти, яка усвідомлювала критичне значення набуття фундаментальних наукових знань для процвітання країни чи імперії. Усвідомлювала через опанування фундаментальних філософських та соціально-економічних наук.

Наприклад, в усіх розвинутих могутніх суспільствах еліта вкладала чимало коштів у розбудову грандіозних бібліотек для накопичення фундаментальних наукових праць, на базі яких виростали навчальні заклади університетського типу. Александрійська бібліотека була стовпом Єгипетської та Єлліністичної цивілізацій, Будинок Мудрості в Багдаді забезпечував потугу арабської цивілізації, Толедська Школа перекладачів стала фундаментом для розвитку європейських університетів і могутності імперської Іспанії, Бібліотека Ярослава Мудрого відіграла величезну роль у розквіті Київської Русі.

Цей перелік можна продовжувати і дійти до 1918 року, коли у новонародженій Українській державі заснували і почали розбудову спочатку Національної бібліотеки Української Держави і далі Української академії наук. Яка масова кон'юнктура обумовлювала появу і підтримку цих інституцій? Яка масова кон'юнктура обумовлює сьогодні величезні бюджети багатьох провідних

університетів на поточне поповнення бібліотечних фондів? Такий бюджет одного університету перевищує бюджет Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Наведені факти засвідчують рівень еліти тих часів і народів, для якої питання про необхідність і роль функціонування сильного наукового і освітнього середовища у становленні та розвитку економічної потуги держави не було дискусійним. Вони точно знали, що знання – це сила. Але звідки ця еліта діставала такі знання? Ось це потужне наукове середовище (фундаментальна науково-освітня екосистема) і формувало інтелект згаданої еліти, яка здійснювала ефективне державне управління. Ця традиція продовжується і сьогодні. В багатьох динамічних країнах успішні реформи починались саме з пріоритетного піднесення галузі освіти і науки. Саме для формування державницької еліти з такою світоглядною візією і потрібно розвивати в Україні фундаментальну економічну науку і освіту.

Відсутність в Україні кадрів з фундаментальною економічною підготовкою, які здатні ідентифікувати і осмислювати передовий світовий досвід з тим, щоби переймати й адаптувати його в наших умовах, а також розуміти сутність нових сучасних викликів та кваліфіковано шукати відповідні рішення, створює проблеми з формуванням ефективної економічної політики. Наведемо декілька прикладів.

Якщо порівняти поточні економічні стратегії «Європа 2020» і «Україна 2020», то можна легко побачити їх абсолютно різну концептуальну основу. Вірніше – чітко ідентифікувати таку основу в європейській стратегії та відсутність – в українській. Виникає просте питання, чому Україна, обравши шлях європейської інтеграції, концептуально не приєднується до офіційної європейської економічної стратегії, яка рекомендована як обов'язкова для всіх членів ЄС та країн-кандидатів? Так, в стратегії «Європа 2020» першим основним пріоритетом розвитку ЄС названі освіта та інновації (smart growth). Чому ж у нас ці галузі фактично знаходяться на «залишковій» бюджетній позиції та мають тренди деградації і дедалі більшого відставання від європейських стандартів? Чому наших державних керманців не хвилює факт останнього місця України в європейських економічних змаганнях?

Візьмемо інший авторитет – інститут Нобелівських премій з економіки. Чи мають ці визнані досягнення економічної науки світового рівня якийсь вплив на формування економічної політики в Україні? Легко побачити, що ні, не мають. Візьмемо лауреата 2018 року Пола Ромера. Він отримав цю премію за розробку моделі, яка доводить, що основним фактором економічного зростання є інвестиції у сферу наукових досліджень і розробок та інвестиції у людський капітал. Чому Україна в реальній економічній політиці ігнорує ці досягнення, які давно відомі і багато країн успішно застосовує такі рецепти? Ще наведемо приклад, коли, на наш погляд, не треба «сліпо» вірити міжнародним рекомендаціям, бо вони можуть бути і помилковими. Так, у мене викликали критичну реакцію економічні фрагменти останньої доповіді Римського клубу. Проте в Україні ми не ведемо дискусій з цих положень.

Лагутін Василь Дмитрович,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри
економічної теорії та конкурентної політики, Київський
національний торговельно-економічний університет

ДЕРЖАВА, РИНОК І КОНКУРЕНЦІЯ: РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. у вітчизняній економічній науці відбулися кардинальні зміни, що можна вважати своєрідним політико-економічним переворотом. Він означав революційні зміни у свідомості науковців, радикальний перегляд старих догм, які були відкинуті самим часом. Як підсумок відбулася дійсна зміна парадигми політичної економії (для всього постсоціалістичного простору), реальна переоцінка концепції, теоретичних систем і головне – соціально-економічних цінностей. Важливу роль в цьому перевороті відіграли українська академічна та вузівська наука.

Слід відзначити, що українська економічна наука завжди намагалася відокремлювати себе від найбільш одіозних теоретичних систем, які «процвітали» в період СРСР. Так, політична економія в Україні ніколи не зловживала такими надуманими поняттями як «безпосередньо суспільні відносини», «планомірність», «інтенсивність» для розуміння специфіки т. зв. «розвинутого соціалізму», соціалістичне змагання як антипод ринковій конкуренції тощо.

Найбільш значущими для політико-економічних досліджень традиційно були і є проблеми взаємозв'язку держави і ринку (конкуренції). Науковий аналіз цих проблем і в ретроспективі, і в перспективі вимагав і вимагає від дослідників відходу від вузької спеціалізації до широкого охоплення інформації, системного мислення і синергетичної інтеграції політико-економічних підходів.

Українська політична економія соціалізму у 1960–1980-х рр. не заперечувала поглиблення суспільного поділу праці, розвиток спеціалізації виробництва, товарно-грошові відносини і товарне виробництво. Щодо безпосередньо самого ринку, то після 1968 р. його дослідження було під ідеологічною заборонаю: більш-менш об'єктивна оцінка теорії ринкового соціалізму, або соціалізму з «людським обличчям» після подій в Чехословаччині була неможливою.

Нова політична економія, оцінюючи значення розвитку повноцінних ринкових відносин, розуміє ринок як певний особливий механізм координації намірів та дій виробників і споживачів певного блага, завдяки якому відбувається узгодження поміж ними за відсутності спеціального керування з боку держави, тобто саме тому, що такого керування немає. Ринок належить до особливого класу соціально-економічних систем, які відзначаються тенденцією до «спонтанного порядку». Важливо, що ринок гарантує свободу споживача, що виражається у свободі споживчого вибору на ринку товарів і послуг. Добровільний, без примусу обмін стає необхідною умовою суверенітету споживача.

На противагу директивній ролі Держплану ринок є вільним механізмом, який природньо здійснює вимір результатів діяльності усіх економічних

суб'єктів. Чим повніше держава захищає і підтримує економічну конкуренцію на ринку, тим точніше ринкові механізми вимірюють витрати і результати діяльності суб'єктів господарювання на усіх рівнях економічної системи. На перший план все більше виходить перспективне дослідження структуроутворюючих стосовно національного виробництва функцій ринку.

В умовах соціалізму радянського зразка, заснованого на переважному розвитку виробництва засобів виробництва та всеохоплюючій участі держави в економічному житті у вигляді централізованого планового управління і визначення попиту на основі плану, кінець-кінцем сформувалися настільки глибокі соціально-економічні деформації та аномалії, що вони не могли бути розв'язані в рамках власне соціалістичної системи.

Для соціалістичної економіки типовим було виробництво, для якого попит абсолютно перевищував пропозицію, внаслідок чого формувалася товарний дефіцит і покупці спрямовували активні зусилля на пошук потрібних товарів (по суті, мала місце монополія продавця). При цьому виробники займалися лише виробництвом, проблеми збуту (реалізації) продукції для них не існувало, адже вся їх продукція реалізовувалася, по суті, без проблем. Супутником дефіциту товарів була державна регламентація в прикріпленні покупців до продавців (постачальників). Система матеріально-технічного постачання ґрунтувалася на лімітуванні продажу товарів для безпосередніх споживачів.

Найповніше у сучасній економічній літературі економіка дефіциту була досліджена відомим угорським економістом Я. Корнаї [1]. Економічне розуміння формування й функціонування економіки дефіциту обґрунтовувалося ним на основі виділення таких типових ознак як: орієнтація покупця на постійний пошук дефіцитних ресурсів і товарів, «боротьба» за постачальника, «накопичувальна» тенденція, централізований розподіл матеріалів.

Безсистемне «шокове» проведення ринкових реформ і непередготовленість до цього національного виробництва неминуче призвели до появи в більшості пострадянських країн нецивілізованого ринку. В сучасній економіці України формально наявні основні ознаки функціонування ринку, але насправді цей ринок за своїм фактичним економічним змістом далекий від оптимального й ефективного. Вітчизняний ринок адміністративний за своєю сутністю й характеризується інституційною неповнотою та структурною асиметрією.

У політичній економії прикладом пошуку простих рішень, які реально й призвели до формування неефективного адміністративного ринку, стала нібито загальноновизнана системна схема: «менше держави – більше ринку». Потім на її зміну прийшов жупел «ринкового фундаменталізму».

Безумовно, ринок не позбавлений вад і недоліків, часто-густо досить суттєвих. Так, основними недоліками («провалами») ринку є стійка тенденція до монополізації в економіці, часто непрогнозований рух товарних і фінансових потоків, недосконала (асиметрична) інформація, неконтрольованість використання природних ресурсів, диференціація доходів і, відповідно, соціальне розшарування суспільства та ін. Однак на основі державного регулювання розвинені країни навчилися ефективно обмежувати негативні прояви ринкових відносин і максимально повно використовувати їх позитивні ефекти і переваги.

У політичній економії все більш утверджується думка, що державне регулювання внутрішнього ринку невіддільне від врахування вимог об'єктивних економічних закономірностей, реалій економічних, політичних і соціальних відносин, національних особливостей. Державне регулювання внутрішнього ринку, охоплюючи різні його рівні і елементи, повинно виходити із системних засад у вирішенні його проблем. Такий підхід передбачає постійний моніторинг результатів застосування регулюючих заходів, оперативну оцінку і корегування впливу держави на ринкові процеси. Умовами ефективною реалізації державної політики є: стабільність законодавства, прозорість діяльності влади, дієвість конкурентної політики, ефективність податкової системи, стабільність фінансових ринків та ін. Урядові програми, пом'якшуючи індивідуальні ризики, знижують збитки індивідів від участі в ринковій діяльності, а отже, зменшують ймовірність антиринкової політичної реакції у скрутні часи [2, с. 151–152].

У «старій» політичній економії при дослідженні ролі держави і державного управління велика увага приділялась проблемі власності. Однак, проблема власності, по суті, не мала тоді якогось фундаменту, була фактично відсутня її практична складова. У «новій» політичній економії ситуація докорінним чином змінилася. На перший план все більше виходить проблема надійного захисту прав приватної власності, без чого не може функціонувати ринок, а підтримувати цей захист інституційно повинна держава. Теоретична проблема власності тим самим набуває чіткої прикладної спрямованості [3, с. 45–60].

Значні перспективи має дослідження конкуренції як процесу, на відміну від конкуренції як ситуації. Відзначимо також дослідницький потенціал теорії «змагальних ринків», відповідно до якої суб'єкти господарювання примушуються до оптимального розподілу ресурсів та стримування цін у випадку, якщо ринок, на якому вони діють, є «змагальним». Основною характеристикою досконало змагального ринку є вільний вступ у відповідну галузь діяльності та безвитратний вихід.

Ринок ефективно функціонує тоді, коли для його суб'єктів існує належне конкурентне середовище. Це означає, зокрема, що покупці (споживачі) повинні мати вибір між конкуруючими пропозиціями. Конкуренція є основною формою організації ринку; рівень конкуренції є індикатором стану будь-якого ринку. На рівень та інтенсивність конкуренції на ринку здійснюють істотний вплив не завжди чітко оформлені, але фактично існуючі інституційні фактори: адміністративно-бюрократичні заборони, особисті зв'язки між приватним бізнесом і владою, адміністративні бар'єри, що нав'язуються багатьма владними і відомчими структурами та ін. Найбільш небезпечним є поєднання антиконкурентних дій із політичною та адміністративною централізацією.

Під впливом сучасних технологічних, структурних та інституційних факторів істотно модифікуються традиційні доміанти ринку і конкуренції. Як підкреслює А. Гальчинський, «взаємодіючи з мережевими системами, ринок розширює свої інформаційні та регулятивні можливості, формує передумови тіснішої кореляції з інструментами державної політики» [4, с. 7]. Нові доміанти ринку і конкуренції закономірно обумовлюють подальші перспективи політико-економічних досліджень.

1. Корнаи Я. Дефицит. М.: Наука, 1990. 607 с.
2. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш формат. 2017. 352 с.
3. Де Сото Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. К.: Наш формат, 2017. 232 с.
4. Анатолій Гальчинський: «Влада без стратегії не може бути конструктивною». *Дзеркало тижня*. 2018. 27 жовтня. С. 7.

Фещенко Валентина Михайлівна,

д-р екон. наук, професор кафедри економічної теорії,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

ВІТЧИЗНЯНА ЕКОНОМІЧНА НАУКА ПОЧАТКУ ХХ ст. У СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Українська економічна наука – важлива складова національної і світової економічної культури: знань щодо законів розвитку господарської системи, етики й моралі, правової культури, інтелекту, творчої діяльності й патріотизму вчених, ставлення людини до навколишнього природного середовища тощо. Наука завжди асоціювалася з соціальною відповідальністю ученого, мірою його сумлінності у ставленні до праці та пошуку істини, моральністю, вмінням підпорядковувати власні інтереси інтересам загальної справи. Особливо зазначені риси особистості науковця, ідеологічна спрямованість та висновки його досліджень стають важливими у переломні моменти соціально-економічного розвитку суспільства. Саме вони, на наш погляд, повною мірою проявилися в процесі створення та перші роки діяльності Української академії наук, 100 років від дня заснування якої відзначає наукова громадськість 27-го листопада 2018-го року.

Події початку ХХ-го ст., а саме: загострення соціально-економічної кризи в Російській імперії (особливо у роки Першої світової війни), лютнева революція 1917 р., початок українських визвольних змагань та утворення Української держави давали українському народові надію на демократизацію суспільних рухів у процесі національного державотворення та відкривали можливості для вільного розвитку національної культури й науки в Україні. Нагальна потреба у розвиткові останньої характеризувала не лише українські реалії зазначеного періоду, але й відповідала загальносвітовим тенденціям активізації наукових досліджень в різних галузях знань.

У цьому контексті в суспільстві широко обговорювалася думка про необхідність створення найвищого наукового зібрання й потужної наукової установи України, в межах якої проводилися б дослідження як природничого, так і гуманітарного характеру, – Української Академії наук. Ідея створення останньої вивчалася з квітня 1917 р. Центральною Радою. Про важливість Академії наук для молодого Української держави писав М. Грушевський, але до практичного втілення справа не дійшла.

Пізніше, в уряді П. Скоропадського, ініціатива була переведена у площину створення спеціальної комісії з розробки законопроекту про заснування Української Академії наук, яка працювала з 9 липня до 17 вересня. Такий законопроект був підготовлений і 14 листопада 1918 р. затверджений гетьманом П. Скоропадським.

27 листопада 1918 р. відбулися установчі загальні збори Української Академії наук, на яких першим її президентом було одногосно обрано видатного вченого і мислителя, фахівця в галузі природознавства, сина відомого українського економіста І. Вернадського – академіка Володимира Івановича Вернадського (12 березня цього року виповнилося 155 років від дня його народження).

Метою створення Академії наук, на думку її Президента, було формування потужного центру наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України [1, с. 8]. Задовольняючи національні, державні та місцеві вимоги, Академія наук мала спрямовувати свою діяльність на зростання «української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого ними краю, в усіх її безконечних виявах... Державна вага Академії, – наголошував В. Вернадський, – витворюється тим впливом, який вона матиме на підвищення продукційних сил країни й людини на Україні» [2, с. 5–7]. В.І. Вернадський розумів усю складність завдань фінансового, кадрового забезпечення Академії, її структурного облаштування. Проте наполягав на якнайшвидшому створенні кафедр, лабораторій, інститутів, усвідомлюючи, що вони спочатку, можливо, й будуть зайняті росіянами. Але, оскільки посади в Академії виборні, то незабаром їм на зміну прийдуть місцеві (національні) кадри.

На момент заснування Академія наук організаційно складалася з трьох відділів (історико-філологічного, фізико-математичного та соціально-економічного), які охоплювали три інститути, 15 комісій і національну бібліотеку (сьогодні – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського).

«Записку про Відділ Соціальних наук» готував видатний український вчений і співзасновник Академії наук України М.І. Туган-Барановський, фактично сформулювавши в ній програму академічних наукових досліджень в сфері соціальних, історико-економічних та правничих наук. У 1918 р. він став і першим очільником новоствореного Соціально-економічного відділу, до якого увійшли найкращі наукові сили в галузі економіки. До складу зазначеного наукового осередку увійшли чотири академіки: М.І. Туган-Барановський (теоретична економія), В.А. Косинський (економіка сільського господарства), Ф.В. Тарановський (порівняльна історія права), О.І. Левицький (звичаєве право України).

Академік М.В. Птуха, підводячи підсумки роботи відділу за п'ять років, високо оцінював діяльність М.І. Туган-Барановського по його створенню та розбудові. Він писав, що М.І. Туган-Барановський обґрунтував структуру III Відділу (кафедри й установи) та їхні завдання. Наполягаючи на важливості зв'язку економічної науки з практичним життям, вчений вважав за необхідне заснування трьох теоретичних кафедр: соціології, статистики та теоретичної економії та шести прикладних, зокрема: економії сільського господарства, торгу

та промисловості, кредиту, банків та грошового обігу, науки про фінанси, соціальної політики, теорії кооперації. В процесі формування незалежної Української держави, на думку М.І. Тугана-Барановського, важливою є діяльність кафедр історії господарства взагалі, а також історії господарства та господарської географії України. За ініціативою вченого були створені два інститути: Інститут для виучування економічної кон'юнктури (при кафедрі теоретичної економії) та Інститут для статистичного виучування людности України (при кафедрі статистики) [3, с. 4–5].

На превеликий жаль, видатному українському економістові зовсім недовго довелося попрацювати у Соціально-економічному відділі та Інституті економічної кон'юнктури, до створення яких М.І. Туган-Барановський доклав багато зусиль, організаторських здібностей та наукового ентузіазму.

1919–1920 рр. – роки Громадянської війни, зміни урядів, розрухи – тяжко позначилися на роботі Української Академії наук загалом та Соціально-економічного відділу зокрема. Умови життя були такі, писав М.В. Птуха, що «наукова праця більш була подвигом, ніж звичайним для вченої людини ділом». Негативно впливали на наукову роботу холод у приміщеннях, брак коштів на заробітну платню, на опалення кабінетів і лабораторій, через що, за словами вченого, навіть вирубувалися акації з академічного садка [3, с. 7–8].

Проте, навіть за таких несприятливих умов науковці працювали з піднесенням, об'єднані бажанням організувати наукову роботу в Академії наук та Україні загалом, підняти її до рівня світових надбань у різних галузях знань та створити інтелектуальне й практичне підґрунтя для розвитку Української держави. Це завдання мало під собою реальну основу, оскільки одним із найважливіших аспектів соціальної ролі науки є її зв'язок з системою освіти (насамперед, вищої), заснований на спільному кадровому потенціалі та системі знань, нагромаджених попередніми поколіннями.

М.І. Туган-Барановський, К.Г. Воблий, М.В. Птуха, Є.Є. Слуцький, Р.М. Орженцький та інші вчені поєднували наукову роботу в Академії наук з викладацькою діяльністю у різних закладах вищої освіти. Так, М.І. Туган-Барановський, вважаючи, «що дуже бажано мати українську (виділено мною – В.Ф.) школу від початкової до вищої», активно долучився до створення Українського університету у Києві, очолював його юридичний факультет [4, с. 15]. Вчений брав активну участь у розвитку кооперативного руху, який на його думку, мав важливе значення для розвитку національної культури, економічного піднесення та відродження української державності.

Надихаючи своїми науковими ідеями студентську молодь, у Київському комерційному інституті викладали К.Г. Воблий, Є.Є. Слуцький, Р.М. Орженцький, в Університеті Св. Володимира – В.Ф. Левитський та ін.

Таким чином, наука і освіта мають виняткове значення для розвитку економіки й суспільства в цілому. Вони органічно пов'язані з усіма галузями духовного життя й національної культури народу, сприяючи вирішенню найскладніших завдань в непрості часи соціально-економічних зламів, трансформацій та готуючи базис для наукових досліджень молоді генерації вчених. Завдання саме такого рівня вирішували науковці Національної Академії наук України на етапі її становлення та впродовж усього сторічного періоду її діяльності.

1. Вернадський В.І. Перший рік Української Академії наук: Цит. за: Игнатенко А.А. Кременчугская библиография академика В.И.Вернадского: К 145-летию со дня рождения академика В.И. Вернадского. Кременчуг, 2008. 112 с.
2. Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. К., 1919.
3. Птуха М.В. П'ять років існування III Соціально-Економічного Відділу Української Академії Наук (1919–1923); Українська Академія Наук. Київ: Друк. Акад. наук. 1924. 28 с.
4. К нашей анкете: Ответ проф. М.И. Туган-Барановского. *Украинская жизнь*. 1914. № 1. С. 15–16.

Вербова Оксана Степанівна,

д-р екон. наук, доцент кафедри менеджменту,
Львівський регіональний інститут державного
управління Національної академії державного
управління при Президенті України

ПЕРСОНАЛІСТСЬКА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

2018 рік для української академічної науки особливий. Цього року наукова спільнота святкує столітній ювілей Національної академії наук України та 145-у річницю заснування першої української академічної інституції – Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка (НТШ).

Власне НТШ започаткувало видання наукової економічної періодики. Першим українським академічним виданням з економіки та права стала «Часопись правнича і економічна», яка виходила друком у Львові впродовж 1900–1912 років. За цей період було опубліковано сім річників у 10 томах. У липні 1906 р. в НТШ зорганізувалася статистична комісія, яку очолив Михайло Грушевський [1, с. 393]. 1935 р. статистичну комісію перейменовано на «Комісію національної економії, соціології і статистики» [2, с. 50].

Економічна україніка від самого початку вирізнялася персоніцентричною спрямованістю. Персоналістські тенденції чітко відстежуються в економічних працях дійсного члена НТШ Івана Франка. Соціальні та економічні проблеми західноукраїнського селянства отримали досконалий аналіз у його економічній спадщині. Власне національний геній спричинився до економічного, соціального й національного відродження українського краю. Одним із головних результатів цього процесу стали формування соціального капіталу, особливої атмосфери довіри поміж українцями та генеза соціально-економічного солідаризму, які зреалізувалися згодом у інституціоналізації національної кооперації та приватного підприємництва. Ринок в економічних студіях мислителя є не лише віддзеркаленням усіх суспільних проблем, а насамперед середовищем, яке формує клімат у суспільстві і в межах якого відтворюються та панують відносини як на рівні виробництва, так і міжособистісних стосунків. Пріоритетом національної економічної модернізації Іван Франко вважав формування в українців нового суспільного менталітету, культивування

громадянської активності, ощадності та підприємницької ініціативи [3, с. 621–628].

Персоналістська традиція української економічної науки сформувалася як синтез національної традиції та європейської наукової думки. Дефініція «економічний персоналізм» інтегрує у собі засади філософії економіки, що найвиразніше окреслені у доктрині Людвіґа фон Мізеса та концепції фундатора українського персоналізму Олександра Кульчицького. Ці засади суголосні із сучасними тенденціями інституціоналізму, які акцентують на тезі, що формування інститутів, функціонування економічної системи у цілому обумовлені поведінкою індивідуумів. Тільки вивчаючи мотиви поведінки та рушійні сили, якими керується персона або група осіб, можливо зрозуміти характер і природу інститутів. Тож інститутам притаманне психологічне забарвлення.

Проблеми ментальності, психології, національної ідентичності та їх вплив на діяльність інститутів були в центрі філософської концепції українського персоналізму Олександра Кульчицького. Філософсько-праксеологічні підходи та персоналістський інструментарій притаманні для елементів інституціонального підходу до економічної діяльності нашого земляка (вихідця зі Львова), засновника доктрини лібертаризму Людвіґа фон Мізеса. Власне синтез цих підходів дозволяє нам окреслити поняття економічного персоналізму. Поєднуючою ланкою персоналізму та неоліберальної доктрини Л. Мізеса є домінанта індивідуальної економічної свободи [4]. Згідно з цією концепцією, знання як рушійна сила соціально-економічного розвитку часто має неформальний, інтуїтивний характер, що свідчить про неможливість ефективного конструювання соціально-економічної системи, означеного ієрархічною системою цілей, у межах якої зазвичай не враховується потенціал розсіяного у суспільстві системного знання.

Людвіґ фон Мізес переконливо довів, що будь-яка раціональна оцінка, економічний розрахунок втрачають сенс і здатність оптимально регулювати економічну діяльність індивідів в умовах суспільного виробництва без таких факторів як індивідуальний вибір мети і засобів діяльності, суб'єктивна оцінка матеріальних благ та їх ефективності. Як показав вчений, без цього ринок перетворює людину на істоту цілком залежну, яка неспроможна приймати відповідальні рішення.

Персоналістська традиція української академічної науки виразно обґрунтована першим президентом Української академії наук (УАН) Володимиром Вернадським, який вже на початку минулого століття окреслив контури майбутньої постіндустріальної цивілізації. Цивілізаційний процес для вченого – це процес становлення розумного. За В. Вернадським, ідеться про геологічну місію людського розуму, про процеси, які підготовлені тисячоліттями, і відповідно не можуть бути змінені «випадковостями людської історії». Йдеться, по суті, про людиностверджувальну логіку загальноцивілізаційного процесу, логіку системного поглиблення гуманізації. У цьому контексті, як стверджує сучасний український дослідник Анатолій Гальчинський, ми можемо розглядати постіндустріальну цивілізацію в її зрілому втіленні як еволюційний розвиток на основі вже сформованої критичної маси ноосфери, як нооцивілізацію – цивілізацію розуму [5].

Особливо виразно сформульовані положення економічного персоналізму в науковій спадщині одного із фундаторів Української академії наук у м. Києві українського вченого Михайла Туган-Барановського, якого 28 (15) листопада 1918 року наказом гетьмана Павла Скоропадського було затверджено на посаді голови соціально-економічного відділу. Вчений надавав великого значення морально-етичним аспектам у економіці: патріотизму, релігії, іншим психологічним почуттям – наймогутнішим чинникам у господарській діяльності. Будучи політекономістом-професіоналом, М. Туган-Барановський ніколи не обмежувався дослідженням господарства, але розглядав у єдності суміжні сфери соціального буття. Особливо помітні в його науковій творчості постійні пошуки суспільного ідеалу, до якого повинно прагнути людство. Серед широкого кола проблем, які досліджував М. Туган-Барановський, показовою є синтетична теорія цінності вченого. Враховуючи, що економічний процес поєднує у собі і суб'єктивний, і об'єктивний елементи, М. Туган-Барановський спростував неможливість поєднання в одній концепції відносної трудової теорії цінності і теорії граничної корисності, створивши гармонійну органічну синтетичну теорію цінності, яка виходить за межі власне неокласичної доктрини і перебуває більше в полі сучасного інституціоналізму [6].

Про економічний персоналізм (егоцентризм) як методологію осягнення перспектив інформаційного суспільства говорить Анатолій Гальчинський. На його переконання стратегічна домінанта збереження і розвитку інтелектуального капіталу впливає із егоцентристської спрямованості глобальних перетворень – під впливом прискорюваної глобалізації інформаційних потоків, просторових комунікацій та інтелектуального обміну інтенсивно розвивається планетаризація людської особистості, її духовного багатства, креативного потенціалу. Йдеться фактично, як доводить вчений, про зародження під впливом інформаційної революції нової матриці глобалізації, в якій планетаризація людської особистості визначає системну конфігурацію глобалізаційного процесу, його функціональні пріоритети [5].

Отже, репрезентанти українського персоналізму залучали до наукового аналізу морально-етичні, духовні, правові та інші фактори; перебували у пошуку нових форм соціальної організації, розуміючи необхідність соціальних та економічних свобод для трансформаційних перетворень економічної системи; досліджували мотивацію економічної поведінки людини. Характерними ознаками українського інституціонального дискурсу були: рівноправність різних економічних теорій у структурі економічної науки; широке залучення до економічного аналізу філософії, історії, соціології, психології тощо; прагнення поєднувати теоретичні доктрини для вирішення практичних проблем, що розширювало межі і предмет дослідження економічної науки.

1. Крип'якевич І. Історично-філософська секція під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Праці Історико-філософської секції. Львів, 1990. С. 392–411.
2. Савенко В. Періодичні та серійні видання НТШ (1894–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2012. Вип. 2. С. 48–53.
3. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т. 44, кн. 2 : Економічні праці. К.: Наукова думка, 1985. 694 с.

4. Вербова О.С. Праксеологічна традиція в українській економічній науці. *Економіка та бюрократія у відкритому суспільстві: до 130-ї річниці з дня народження Людвіга фон Мізеса* / за наук. ред. М.З. Буника, І.Б. Кіянки. Львів: ЛРІДУ НАДУ. 2012. С. 164–169.
5. Гальчинський Анатолій: Інформаційна революція і новий виток нооперетворень. URL: <https://dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-informaciyna-revolyuciya-i-noviy-vitok-nooperetvoren-257605.html>
6. Злупко С.М. Михайло Туган-Барановський – український економіст світової слави. Львів, 1993. 207 с.

Горін Назар Олегович,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

ІСТОРІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДО УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

В другій половині XIX ст. в Польщі, Сербії, Чехії та деяких інших слов'янських країнах з'явилися вищі наукові осередки – Академії. Такий приклад організації наукових досліджень у сусідніх державах надихав й українських інтелектуалів на заснування власної Академії наук. Проте без існування національної держави її створення виглядало досить примарним. Тож був взятий курс на розбудову наукових товариств із подальшим перетворенням їх на Академію. Так як на підросійських українських землях говорити про будь-який організований український рух не доводилось, зусилля були спрямовані на розвиток наукових товариств на теренах, що входили до складу Австро-Угорщини.

11 грудня 1873 р. у Львові було засноване літературне Товариство Шевченка, а його першим головою обраний доктор К. Сушкевич. Згідно зі статутом метою Товариства було сприяння поширенню руської (малоруської) словесності. Задля реалізації цієї мети Товариство планувало зорганізувати власну друкарню, видавати літературні книги та часописи, підтримувати літературні й наукові журнали, організовувати збори вчених та літераторів, підтримувати їх преміями тощо.

На початку 1890-х років О. Кониський та О. Барвінський виступили з пропозицією переорієнтації Товариства Шевченка з літературного на наукове. З цього питання відбулись окремі збори Товариства 13 березня 1892 р., на яких був прийнятий новий статут. 16 листопада він був офіційно зареєстрований і відтоді Товариство Шевченка стало офіційно називатись Науковим.

НТШ було організоване на зразок західноєвропейських наукових установ та складалось із трьох секцій: історично-філософської, філологічної та математично-природописно-лікарської. Перші збори Товариства відбулись 11 травня 1893 р. Головою був обраний О. Барвінський, а секретарем став О. Маковей. Головним науковим виданням стали «Записки НТШ». Товариство провадило активну видавничу діяльність: друкувались як оригінальні роботи, так і перевидання вже відомих праць Т. Шевченка, М. Костомарова, В. Антоновича, Я. Дашкевича та ін. З 1895 р. головним редактором «Записок»

став М. Грушевський, якого на чергових зборах 2 листопада 1897 р. вибрали головою Товариства. Під його керівництвом НТШ виросло у велику наукову установу, з власною друкарнею, бібліотекою, музеєм, книгарнею. Навколо НТШ згуртувались усі наявні наукові сили Західної України.

Прагнучи уможливити участь у діяльності Товариства наддніпрянських вчених, наблизити НТШ до типу академії, М. Грушевський проводить на загальних зборах в 1898 р. відповідні зміни то статуту. Тепер члени НТШ ділились на дві категорії: дійсних (обирались секціями за наукові заслуги) та звичайних (не мали вирішального голосу в наукових справах). Інституції та закордонні члени отримали право брати участь у загальних зборах через своїх представників. Задля поширення праць НТШ М. Грушевський організував обмін виданнями із закордонними академіями наук та науковими установами. Таким чином науковий світ мав можливість глибше вивчати наукові напрацювання українських вчених, заводити та підтримувати наукові контакти. Під керівництвом М. Грушевського НТШ приєдналось до міжнародного союзу академій та наукових установ щодо взаємного позичання книжок та рукописів із своїх архівів та книгосховищ.

При НТШ були зорганізовані різні комісії, зокрема такі: Археографічна, Етнографічна, Лікарська, Правнича (з 1906 р. називалась Статистична), Географічна, Бібліографічна. Майже всі комісії мали свої видавництва. Для прикладу, Правнича Комісія видавала «Часопис Правничий та Економічний», «Правничу Бібліотеку», «Збірник Правничої Комісії»; Статистична Комісія видавала «Студії з поля суспільних наук та статистики»; Лікарська Комісія видавала «Лікарський Вісник». Загалом же впродовж 1892–1913 рр. НТШ під керівництвом М. Грушевського розвивалось досить потужно та продуктивно (на відміну від літературного Товариства Шевченка, яке через нестачу коштів та видавничого обладнання спромоглося випустити впродовж 1873–1891 рр. лише 20 праць). Було видано 802 томи наукових праць, тоді як з 1913 р. до 1939 р. сумарно було випущено лише 350 наукових робіт.

Австрійський період діяльності НТШ був найбільш плідним та заклав фундамент у творенні академічної науки на українських землях. На думку В. Дорошенка вклад НТШ в українську науку є величезним: «Можна сказати без перебільшення, що українська наука зачинається властиво від НТШ. Завдяки праці НТШ, в його численних видавництвах, виробилася українська наукова мова, склалася і увійшла в життя українська наукова термінологія різних наукових дисциплін та велико поширився і самий спосіб і зміст української науки. До НТШ за українську науку правило виключно українознавство, головню історія, література, мова й етнографія... НТШ не тільки розсунуло рамці самого українознавства, але включило в круг своїх дослідів і науки природничі та медицину, до нього майже неторкані українськими науковцями» [1, с. 96–97].

У 1907 р. в Києві з ініціативи М. Грушевського за зразком НТШ було створене Українське наукове товариство (УНТ) задля організації наукової праці на підросійських українських теренах та популяризації її результатів українською мовою. Створення та діяльність УНТ змінила інституційне середовище академічного життя в Україні. Українське наукове товариство об'єднувало науковців природничо-медичного та українського гуманітарного секторів. Хоча в статуті УНТ не була прописана ідея створення на його основі

академії наук у Києві, проте серед політичних лозунгів під час виборів 1912 р. до IV Державної Думи в «Українській платформі» Товариства Українських Поступовців звучала пропозиція створення в Києві Української академії наук.

Після складання повноважень голови НТШ у Львові у 1913 р. М. Грушевський зосередився на розширенні інституційної спроможності УНТ та перетворення його на національний осередок науки. Наслідком цього стало переміщення зі Львова до Києва центру історичних та українознавчих досліджень академічного формату. Проте воєнна обстановка та калейдоскоп політичних баталій вплинули на процес утвердження УНТ в якості академічної установи. Основними рушіями творення академічного проекту в нових умовах стали міністр освіти та мистецтв Української Держави М. Василенко та російський академік В. Вернадський, які також були членами НТШ та УНТ.

1. Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка: З нагоди 75-річчя його заснування. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. 116 с.

Курбет Олександра Петрівна,

канд. екон. наук, науковий співробітник відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК: У ПОШУКАХ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ВИТОКІВ ТА МОРАЛЬНИХ АВТОРИТЕТІВ

У дослідженні будь-якого явища чи події важливим і не завжди легким є питання пошуку витоків, умов та обставин, що передували їхньому настанню. Дослідники історії економічної думки у представленні здобутків відомих економістів, наукових шкіл, течій та напрямів чільне місце відводять їхнім попередникам. Прагнучи прослідкувати тяглість історико-економічного знання, вчені аналізують джерела формування теорій економічної науки. Однак такий підхід не є винятковою прерогативою дослідників наукових ідей та історичних подій – він стосується і більш широкого кола наукових пошуків, таких як історія створення різного роду організацій та установ. Не є винятком і заснування головної наукової організації України.

Пошук джерел створення Української академії наук (УАН) в першу чергу приводить до Наукового товариства імені Шевченка у Львові (НТШ) та Українського наукового товариства в Києві, які є безпосередніми інституційними попередниками УАН. До прикладу, НТШ позиціонували як неофіційну національну Академію [1, с. 4]. Відомий український історик, дійсний член ВУАН (1923) Михайло Грушевський, до попередників УАН зараховував не лише наукові установи, а й друковані органи, починаючи ще з 1830-х років [2]. Проте особливе місце у постанні УАН належить видатним постатям, які самовідданою працею закладали міцний фундамент української науки. Саме вони уможливили створення і наукових інституцій, і друкованих видань. В історії УАН, цілком обґрунтовано, вагома роль відводиться батькам-засновникам

Академії та першим дійсним членам – академікам, які безпосередньо долучилися до її створення. Однак, наслідуючи М. Грушевського, має сенс більш глибоке занурення в історію наукових інституцій на українських теренах та розширення кола вчених, причетних до формування якісного наукового середовища.

Одним із таких вчених був видатний український економіст світового рівня Іван Вернадський (1821–1884) – доктор історичних наук, політичної економії і статистики, професор політичної економії і статистики, член Статистичного товариства у Лондоні та Центрального статистичного бюро у Брюсселі, управитель Харківської контори Державного банку, співзасновник та член правління Харківського земельного банку, видавець, редактор та автор провідних економічних журналів середини ХІХ ст. Стажування за кордоном 1843–1846 рр. у кращих університетах Європи дало молодому вченому можливість стати першим кваліфікованим очільником кафедри політичної економії та статистики Імператорського університету св. Володимира у Києві (1847–1849). Згодом він викладав у Московському університеті (1850–1856), Головному педагогічному інституті (1857–1859) та Олександрівському ліцеї (1861–1868) у Петербурзі.

Іван Вернадський – економіст-гуманіст. Одним із перших у центр економічного дослідження він поставив людину з її реальними проблемами та потребами. У 1857 р. вийшла в світ праця «О теории потребностей», у якій вчений здійснив детальну класифікацію потреб. Та у світі мало хто знає про це, натомість всім відома піраміда потреб психолога Абрагама Маслоу, розроблена у 1940-х роках. Дослідники наукової спадщини українських вчених-економістів цілком обґрунтовано стверджують, що розвиток української економічної думки другої половини ХІХ ст. не йшов услід світовим тенденціям, ці процеси відбувалися синхронно. Тим не менше, у окремих випадках знадобилися десятки років для встановлення факту першості українських економістів у відкриттях світового масштабу.

У не тривалий київський період І. Вернадський став вчителем та наставником Миколи Бунге – засновника Київської політекономічної школи, першої наукової школи в українській економічній думці, що отримала міжнародне визнання [див. 3]. Наукова школа М. Бунге об'єднала три покоління провідних вчених-економістів, які продовжили гуманістичну традицію, започатковану І. Вернадським. Однією з ключових характеристик є те, що її представники не були так званими «кабінетними вченими». Перебуваючи на державних посадах, вони здійснювали реальний вплив на господарський розвиток країни. При цьому, окремі з них мали безпосередній зв'язок з Академією. Роман Орженцький – один з перших академіків УАН (обраний 14 червня 1919 р.), а Євген Слуцький з 1923 р. очолював секцію теоретичної економії Товариства економістів, головою якого був Р. Орженцький, а згодом К. Воблий.

У формуванні наукового середовища, значна частка відповідальності лягає на плечі видавців та редакторів фахових видань. Це розумів І. Вернадський – засновник і незмінний редактор журналів «Экономический указатель» (1857–1861) та «Экономист» (1858–1865). Виконуючи місію популяризатора економічної науки, вчений намагався якомога ширше коло читачів ознайомити з реальними господарськими проблемами політекономічного характеру. Більше

того, він робив усе можливе, аби не просто ідентифікувати проблему та донести факт її існування, він прагнув забезпечити свого читача інструментарієм для її вирішення. Реалізація цих завдань потребувала ретельної, копіткої праці, зокрема над щотижневими випусками «Економического указателя». Та ще більше вона залежала від блискучого інтелекту та гострого наукового погляду І. Вернадського, здатного із низки фактів та подій вичленити головні, і з усього різноманіття наукових теорій виокремити перспективні. Формування колективу авторів та кореспондентів, ретельний підбір наукових праць для оглядів, рецензій і публікації та багато іншого забезпечували високу якість змістового наповнення вказаних видань. Прогресивність ідей, викладених на їхніх сторінках, підтверджена часом, а їхню вагомість, як і цінність цих видань загалом, засвідчують сучасні дослідники.

Як відомо, задоволення власних амбіцій в імперських реаліях часто означало відмову від усього українського. І. Вернадському вдалося зберегти любов до Батьківщини, незважаючи на родинну історію, сторінки якої містять відмову його батька від українських коренів. Щоправда щирі почуття вченого отримали продовження лише в наступному поколінні – його синові Володимирі Вернадському, і далі обірвалися.

Багатогранність наукових інтересів, громадської та професійної діяльності І. Вернадського становить значний інтерес і тому привертає увагу багатьох дослідників. Вивчення здобутків вченого дозволяє відобразити більш широкий контекст передумов формування Академії, який стосується пошуку, свого роду, моральних авторитетів – метрів академічної науки. Це були вчені, які і по нині лишаються взірцями університетської професури, всю потужність свого інтелекту вони направляли на створення сприятливої для наукового пошуку атмосфери. І. Вернадський без перебільшень є вченим світового масштабу. Завдяки своїй відповідальності, чесній праці та слідуванню власним переконанням йому вдалося виплекати не одне покоління провідних вчених, які формували українську академічну традицію.

1. Історія й академія. Інтерв'ю з академіком В. А. Смолієм: До 100-річчя НАН України. *Вісник НАН України*. 2018. № 4. С. 3–12.
2. Грушевський М. С. Три Академії. *Твори: у 50 т. Т.10. Кн. 1*. Львів: Видавництво "Світ", 2015. С. 399–412.
3. Курбет О. П. Формування та еволюція теоретико-методологічних засад Київської політекономічної школи (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис... канд. екон. наук. 08.00.01 / ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана». Київ, 2017. 20 с.

Розділ II. РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В НАН УКРАЇНИ

Іщук Світлана Олексіївна,

д-р екон. наук, професор, завідувач відділу розвитку
виробничої сфери регіону та інвестицій, ДУ «Інститут
регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ З РЕАЛЬНИМ СЕКТОРОМ ЕКОНОМІКИ

В умовах глобалізації та неоіндустріалізації світового економічного простору зростає роль академічної науки в реалізації глибинних реформ національної економіки. У цьому контексті для України конструктивним є врахування досвіду розвинутих країн, зокрема, у напрямку створення науково-дослідних консорціумів у складі потужних компаній (передусім промислових) і наукових установ. Це дозволить консолідувати зусилля вчених і підприємців із метою активнішого впровадження наукових розробок у практику (досвід Великобританії і США). Таким чином, наукові установи будуть зобов'язані співпрацювати з приватними компаніями і проводити дослідження на їх замовлення.

Ефективним також вбачається формування єдиної посередницької компанії (досвід Великобританії) або мережі асоціацій (досвід Німеччини) чи спеціалізованих організацій (досвід Японії) між науковими установами і промисловими компаніями, в компетенції яких будуть питання комерціалізації наукових досліджень, зокрема:

- розповсюдження інформації про нові перспективні ідеї та розробки і сприяння їх передачі від академічних інститутів у промисловий сектор на основі продажу ліцензій;
- здійснення експертиз техніко-економічної доцільності впровадження наукових розробок у виробництво;
- фінансування на комерційній основі найперспективніших інноваційних проектів;
- патентування за кордоном винаходів українських учених і, водночас, захист в Україні зарубіжної інтелектуальної власності.

Необхідне започаткування державної програми, метою якої буде стимулювання комерційного використання наукових розробок шляхом надання допомоги малим і середнім підприємствам у перетворенні новації в індустріальний комерційний продукт (досвід США і Канади). У програмі повинні бути задіяні промислові компанії, наукові установи (передусім НАН України), радники з технологічних питань та експерти з усіх сфер економіки. За такою програмою фінансова підтримка підприємствам малого бізнесу надається лише

за умови замовлення і впровадження ними у виробництво наукових розробок, здійснених інституціями НАНУ. Координацію виконання програми повинен здійснювати Кабінет Міністрів (відповідний його підрозділ), основною функцією якого буде супровід нових наукомістких проектів і, одночасно, підтримання тих промислових компаній, які будуть їх реалізовувати (досвід Японії).

Доцільним є також створення розгалуженої мережі спеціалізованих регіональних центрів інновацій і передачі технологій (наукових розробок), які покликані організовувати і координувати співпрацю між наукою і бізнесом (досвід Франції). В Україні ці функції доречно закріпити (з повною відповідальністю за практичне впровадження результатів досліджень) за регіональними науковими центрами.

На регіональному рівні для поглиблення взаємодії академічної науки з реальним сектором економіки необхідно забезпечити входження на засадах консультантів (або радників) в регіональні органи виконавчої влади (відповідні департаменти обласних державних адміністрацій) представників академічних інститутів, передусім завідувачів профільних, тобто тих, що займаються проблематикою реального сектора економіки, відділів.

Така інтеграція та координація зусиль дозволить спільно вирішувати ряд важливих як для країни, так і для регіону завдань, зокрема тих, що стосуються розробки:

- засад загальнонаціональної і регіональної промислової політики;
- програм модернізації основного капіталу в промисловому секторі економіки;
- загальної і функціональних стратегій розвитку промисловості (в галузевому розрізі) та ін.

Водночас участь представників академічної науки (зокрема, відділення економіки) є доцільною в таких проектах:

- трансформації системи управління потужними промисловими об'єктами, що перебувають у державній власності (повній або частковій) з метою підвищення ефективності операційної діяльності вітчизняних товаровиробників, а також задля підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках промислової продукції і нарощення експортного потенціалу;
- наданні консультативних послуг (на договірних засадах) приватним промисловим компаніям щодо вдосконалення управління їх матеріальними і грошовими потоками, оптимізації структури активів і пасивів підприємств, а також прогнозування їх подальшого розвитку.

Удосконалення механізмів впровадження наукових розробок у реальний сектор економіки має відбуватися паралельно у трьох напрямках:

По-перше, запити на наукові розробки повинні формуватися на трьох рівнях – макро- (на рівні Кабміну), мезо- (на рівні регіональних органів влади) та мікро- (на рівні підприємств), а далі систематизуватися (уповноваженими органами) і видаватися як конкретні технічні завдання академічним установам;

по-друге, завершені наукові розробки мають бути готовими до використання, тобто мати форму методик, програм, алгоритмів, програмного забезпечення та ін., за допомогою яких можна здійснити відповідні розрахунки і

прийняти необхідні управлінські рішення. Впровадження цих розробок у виробництво повинно забезпечувати відчутний ефект (передусім економічний як додатковий дохід) унаслідок зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності та якості праці, скорочення тривалості виробничого циклу та ін.;

по-третє, заохочення підприємств до впровадження наукових розробок має відбуватися шляхом запровадження з боку Уряду певних стимулів або заходів раціонального протекціонізму, зокрема:

- субсидювання в обсязі до 40% повної вартості НДДКР, які замовляють малі підприємства (за прикладом Німеччини);
- надання переваг (додаткових балів) при проведенні тендерів на отримання державного замовлення;
- залучення до виконання державних цільових програм;
- зниження орендної плати при входженні в індустріальний парк (із внесенням змін у відповідне законодавство) та ін.

Посилення кооперації наукового середовища і бізнесу дасть можливість останньому безпосередньо впливати на формування напрямків наукових досліджень, а відтак, прискорити комерціалізацію технологій. У підсумку, активізація практичного використання сучасних наукових розробок, адаптованих до потреб реального сектора економіки, сприятиме, з одного боку, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, а з іншого – стимулюватиме розвиток науки в Україні.

Антонюк Валентина Полікарпівна,

д-р екон. наук, головний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики,
Інститут економіки промисловості НАН України

ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Одним із основних пріоритетів стратегії Європейського Союзу «Європа 2020» визначено розумне зростання – зростання економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях, на розвитку творчості. Цей пріоритет є актуальним і для України з огляду на необхідність подолання значного економічного відставання від розвинених країн, підвищення ефективності економіки та формування сприятливих умов для євроінтеграційних процесів. Формування інноваційно-орієнтованої наукоємної економіки потребує розвитку економічної науки, що забезпечується відповідними фахівцями, передусім науковими кадрами, спроможними розробити науково-методологічне підґрунтя стратегії модернізації господарського комплексу України та надати дієві рекомендації органам влади і бізнесу.

На сучасному етапі Україна значно поступається в забезпеченні науковими кадрами більшості європейських країн. У 2015 р. кількість виконавців наукових досліджень і розробок у розрахунку на 1000 осіб зайнятого населення в Україні складала 7,5 осіб, у той час як в Іспанії – 19,1, в Литві – 16,7, в Угорщині 13,5 осіб. У 2017 р. цей показник в Україні знизився до 5,8 осіб [1, с. 76]. В Україні

відбувається прискорене вибуття зайнятих зі сфери наукових досліджень, зменшення цієї сфери в загальній системі економічної діяльності, що суперечить домінуючим світовим тенденціям. За даними ЮНЕСКО, у 2013 р. науковими дослідженнями й розробками у світі займались близько 7,8 млн. дослідників, що було на 21,2% більше, ніж у 2007 р. В Україні держава не надто опікується збереженням та розвитком кадрового потенціалу науки, про що свідчить катастрофічне зменшення його чисельності. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, разом із сумісниками зменшилась за 2010–2015 рр. з 182,5 до 122,5 тис. осіб (на 33%), а в 2017 р. до 94,3 тис. (без сумісників). Негативна динаміка чисельності дослідників була ще більшою – з 133,8 до 90,2 і до 59,4 тис. осіб [1, с. 34].

Із загальної кількості наукових кадрів України значна їх частка (38,4%) зосереджена в Національній академії наук (НАН України), в 2017 р. тут працювало 22,8 тис. виконавців наукових досліджень і розробок, що на 10% було менше їх кількості у 2010 р. При цьому відбувається не лише скорочення чисельності науковців академічного сектору, але й суттєві зрушення в якісному складі, що пов'язано з динамікою частки дослідників з науковими ступенями та їх вікового складу. Сфера наукової діяльності концентрує фахівців з найвищим рівнем знань – докторів та кандидатів наук, саме вчені з таким рівнем кваліфікації формують наукові школи та забезпечують високий рівень наукових розробок. За 2010–2017 рр. проявились суперечливі тенденції в динаміці фахівців найвищої кваліфікації. В НАН України кількість докторів наук збільшилася на 1% (з 2557 до 2582 осіб), а кандидатів наук зменшилася на 13,0% (з 7938 до 6909 осіб) [1, с. 54; 3, с. 43], тому в цілому відбулося погіршення кваліфікаційної структури кадрів академії, оскільки частка осіб з науковими ступенями знизилася.

За галузями знань найгірша динаміка чисельності дослідників спостерігається у сфері технічних наук. Однак і серед науковців економічного напрямку також має місце негативна динаміка (табл. 1). За 2005–2015 рр. чисельність працівників у сфері економічної науки зменшилась майже наполовину, в тому числі дослідників більше ніж на 40%. Відсутність статистичних даних не дає змогу прослідкувати динаміку науковців-економістів за 2016–2017 рр., однак виходячи із загальної негативної динаміки кількості наукових працівників можна говорити про їх зменшення. За 2010–2015 рр. кількість докторів у сфері економічної науки зросла з 123 до 161 особи, однак кількість кандидатів наук суттєво зменшилася – з 781 до 487 осіб, майже на 38%. При цьому відбулося більш динамічне скорочення чисельності інших категорій працівників дослідницького сектору – техніків, допоміжного персоналу, і наукові організації відчувають гостру нестачу цих працівників.

Таблиця 1.

Динаміка кількості працівників наукових організацій в галузі економічної науки [4, с. 32–33]

	2005	2010	2014	2015	2015 до 2005, %
Працівники основної діяльності	3526	3755	2078	1890	53,6
З них: дослідники	2289	2602	1461	1341	58,6
техніки	206	177	35	33	16,0
допоміжний персонал	436	403	204	195	44,7

Не сприяє поліпшенню якісного складу наукових кадрів динаміка їх вікової структури, оскільки відбувається інтенсивне зменшення дослідників у віці 40–59 рр., а серед кандидатів наук – і наймолодшої вікової групи до 29 років. На даний момент в академічному секторі науки частка науковців пенсійного віку перевищує частку молодих дослідників майже в 1,4 рази, а частка науковців зрілого віку у найбільшому віковому діапазоні (40–59 рр.) складає лише 40%. Така трансформація вікової структури науковців характерна і для економічної галузі знань (табл. 2). Дані таблиці свідчать, що відбувається збільшення питомої ваги науковців старших вікових груп. Якщо у 2010 р. частка докторів і кандидатів наук у віці 60 і більше років складала 24,1%, то у 2015 р. – 32,7%. Тенденція старіння кадрів посилюється і ця проблема є однією із найгостріших в системі академічної науки.

Таблиця 2.

Розподіл за віком дослідників з науковими ступенями у сфері економічних наук [3, с. 50–51; 4, с. 46]

Віковий діапазон	Доктори наук				Кандидати наук			
	2010		2015		2010		2015	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
До 39 р.	11	6,8	12	5,9	232	47,6	302	38,7
40-59 р.	69	42,9	70	34,1	180	37,0	280	35,8
60 і біл.	81	50,3	123	60,0	75	15,4	199	25,5
Разом	161	100	205	100	487	100	781	100

Сучасна вікова структура науковців не забезпечує повноцінне відтворення та розвиток кадрового потенціалу вітчизняного науково-дослідного сектору, особливо академічного. Вона є перешкодою на шляху інтеграції вітчизняної науки у світовий науковий простір, збереження, розвитку наукових шкіл, зростання наукової продуктивності. При цьому відбувається зменшення підготовки наукових кадрів у докторантурі та аспірантурі. За економічним напрямком в аспірантурі в 2015 р. навчалось 4589 осіб, у 2017 р. їх було вдвічі менше – 2017 осіб [1, с. 20, с. 22]. Зменшення обсягів підготовки наукових кадрів обумовлено низкою причин: зниженням популярності наукової діяльності в Україні, престижності кар'єри вченого, внаслідок низького рівня суспільного усвідомлення вагомості наукової діяльності для забезпечення соціально-економічного прогресу та низької заробітної плати за наукову діяльність; низьким рівнем технічної забезпеченості наукових установ, відсутності сучасної матеріально-технічної бази та інших необхідних умов для проведення якісного

дослідження та отримання вагомих результатів; високими витратами на проведення якісного дослідження й оприлюднення його результатів та низьким рівнем економічного забезпечення молодих науковців.

В цілому ж погіршення кількісних і якісних параметрів кадрового складу вітчизняної науки, в тому числі економічної, відбувається внаслідок загального занепаду економіки України та її науково-дослідного сектору, що обумовлено низкою причин: 1) процесами деіндустріалізації економіки, звуженням частки промислового сектору, що обумовлює примітивізацію економічної діяльності. Відбулося суттєве зменшення чисельності промислових підприємств, погіршення структури виробленої промислової продукції за рівнем технологічності: якщо у 2008 р. інвестиційні товари склали 15,1% у загальному її обсязі, то у 2015 р. – лише 6,9%, споживчі товари тривалого користування складають мізерну частину – 1% [5, с. 39; 6, с. 43]; 2) низьким рівнем інноваційної активності підприємств, що перешкоджає формуванню значного внутрішнього попиту реального сектору на наукові розробки. У 2015 р. в промисловості 17,2% підприємств займалися інноваційною діяльністю, а в 2017 р. – 16,2% [1, с. 85]. Це має негативне значення для науково-дослідної сфери, оскільки зростає попит на продукцію інтелектуальної діяльності – наукові розробки у сфері засобів виробництва, технології, нової продукції, нових форм організації виробництва й ринкової діяльності; 3) низьким попитом органів державної, регіональної, місцевої влади та бізнес-організацій на розробки економічної науки прикладного характеру, не зважаючи на низьку ефективність управлінських рішень щодо розвитку економіки; 4) низькими обсягами фінансування науки. Наукоємність ВВП 2017 р. складала 0,45%, що є найнижчим рівнем за всю історію незалежності України; 5) низьким рівнем заробітної плати працівників наукових установ, яка ледь перевищує середню по промисловості; 6) в'ялими процесами модернізації сфери наукової діяльності та слабкою її інтеграцією в систему міжнародних наукових досліджень.

Відтворення та розвиток кадрового потенціалу економічної науки потребує суттєвих змін в механізмі та джерел фінансування наукових установ, організації дослідницької роботи, її зв'язках з реальними потребами економіки, в оцінці результатів її діяльності та забезпеченні прямого зв'язку між здобутими науковими результатами і розміром винагороди дослідників.

1. Наукова та інноваційна діяльність України. 2017. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 178 с.
2. UNESCO Science Report: towards 2030 [Electronic resource]. URL: <http://en.unesco.org/USR-contents>
3. Наукова та інноваційна діяльність України. 2010. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2011. 282 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність України. 2015. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 257 с.
5. Промисловість України у 2007–2010 роках. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2011. 307 с.
6. Промисловість України у 2011–2015 роках. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 382 с.

Бобух Ірина Миколаївна,

д-р екон. наук, в.о. завідувача відділу економічного зростання та структурних змін в економіці, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

GCI VS GDP: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

*«Необхідно враховувати відмінності між кількістю та якістю зростання...Мають уточнюватися цілі зростання: більше зростання чого і для чого»
Саймон Кузнець [1]*

Домінуючим в світі показником економічного зростання, загальної економічної активності нації, успішності, індикатором економічного здоров'я нації та стандартів життя починаючи з першої половини ХХ ст. є валовий внутрішній продукт (ВВП, англ. *GDP – Gross Domestic Product*). Причинами такої розповсюженості є відносна простота методології обчислення ВВП та легкість інтерпретації навіть для неекономістів. Однак наскільки виправданим є використання ВВП як панацеї в процесі вимірювання загального добробуту нації, ефективності економічних процесів, наявності потенціалу для економічного розвитку країни, рівня її конкурентоспроможності?

За своїм визначенням ВВП є грошовою вартістю усіх готових товарів та послуг, що виробляються у межах країни протягом певного періоду часу. Вперше показник ВВП було застосовано в 1937 р. в доповіді на Конгресі США у відповідь на Велику депресію після того, як Саймон Кузнець сформулював ідею його вимірювання. На той час переважаючою системою вимірювання був валовий національний продукт (ВНП). Після Бреттонвудської конференції в 1944 р. ВВП почав широко використовуватися як стандартний засіб для вимірювання національних економік, хоча США фактично використовували ВНП як офіційну міру економічного добробуту до 1991 р., після чого перейшовши на ВВП як основний вимірник [2]. Однак досить небезпечним є ототожнення результатів широкого спектру економічних процесів, що відбуваються в економічних системах країн світу, лише з ВВП.

Ще Саймон Кузнець, всесвітньо відомий американський вчений, що навчався в Україні й увійшов в історію економічної науки як дослідник проблем, пов'язаних з національним доходом, економічними циклами та економічним зростанням, один з архітекторів ВВП і системи національного рахівництва США, застерігав проти ототожнення зростання ВВП зі збільшенням економічного чи соціального добробуту [3]. Багато авторитетних економістів з початку використання ВВП також попереджали, що цей показник є «спеціалізованим інструментом», і що застосування його у якості індикатора загального добробуту може призводити до небезпечних помилок. Починаючи з 1950-х років все більше вчених почали ставити під сумнів віру економістів та політиків у ВВП як абсолютного показника неспроможності або успіху нації, прогресу, оскільки ВВП не враховує багатьох складових чинників суспільного добробуту. Однак, не зважаючи на це, економічна політика багатьох країн світу значною мірою підпорядкована меті збільшення ВВП. Провідні економісти, політики, підприємці та засоби масової інформації регулярно говорять про ВВП так, наче він представляє собою прогрес в цілому чи збільшення добробуту

суспільства [4]. Зростання ВВП в сучасному світі стало чимось на кшталт «магічної формули» для вирішення всіх проблем. Ван ден Берг [5] цілком обґрунтовано прийшов до висновку, що підтримка цього індикатора не є обґрунтованою, і що базується вона скоріше на догмі або, у кращому випадку, на звичці.

Враховуючи лише грошові операції, пов'язані з виробництвом та продажем товарів і послуг, ВВП базується на істотно неповній картині соціальної та природної систем, в рамках яких існують людина і економіка.

Суттєво розширити картину світу через урахування різних аспектів функціонування економічної, соціальної, інформаційно-телекомунікаційної, фінансової, інноваційної та інших сфер суспільного життя покликані індекси, серед яких одне з провідних місць займає Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК, *англ. GCI – Global Competitiveness Index*) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ, *англ. WEF – World Economic Forum*), представлений в рамках Звіту про глобальну конкурентоспроможність, в якому оприлюднені результати глобального дослідження конкурентоспроможності країн світу. У 2018 р. Індекс глобальної конкурентоспроможності був суттєво модифікований і отримав назву *Індекс глобальної конкурентоспроможності 4.0 (GCI 4.0)*¹. GCI є новим інструментом розуміння і оцінки конкурентоспроможності. З включенням нових концепцій і розширенням зусиль зі збору даних, GCI 4.0 надає нову і більш нюансну інформацію щодо факторів, значення яких зростатиме з набранням обертів 4-ю промисловою революцією (4ПР): людський капітал, інновації, стійкість і спритність. Ці якості зафіксовані цілою низкою нових, критично важливих понять (серед яких підприємницька культура, мультистейкхолдер, критичне мислення, меритократія, соціальна довіра), доповнюючи більш традиційні компоненти (серед яких ІКТ і фізична інфраструктура, макроекономічна стабільність, права власності, тривалість навчання). Індекс глобальної конкурентоспроможності складений зі змінних, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку. Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників – стовпів (*англ. pillars*), що агрегують 98 індикаторів міри та складності драйверів продуктивності та екосистем конкурентоспроможності, які, своєю чергою, включають: 1 – Інституції; 2 – Інфраструктуру; 3 – Впровадження ІКТ; 4 – Макроекономічну стабільність; 5 – Здоров'я; 6 – Навички; 7 – Ринок товару; 8 – Ринок праці; 9 – Фінансову систему; 10 – Розмір ринку; 11 – Бізнес динамізм; 12 – Інноваційні можливості [6, р. vii]. Обсяг ВВП є лише одним з 98 індикаторів, що входить до стовпу 10 – Розмір ринку, разом з обсягами імпорту². Решта індикаторів відображають інші, не менш важливі аспекти економічного і соціального розвитку країни.

Якщо у другій половині ХХ ст. шлях до розвитку здавався відносно чітким (економіки з низькими доходами очікувано розвиватимуться через прогресивну

¹ Розрахований за методикою ВЕФ, заснований на комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній – великого щорічного дослідження, яке проводиться ВЕФ разом з мережею партнерських організацій – провідних дослідницьких інститутів і організацій у країнах, аналізованих у звіті. Сукупність змінних на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат в досліджуваних країнах), а на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані і результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними організаціями) [6].

² Передбачається, що великі ринки піднімають продуктивність через економію масштабу, стимулюють інновації, потенціал реалізації нових ідей. Крім того, великі ринки створюють позитивні зовнішні наслідки шляхом накопичення людського капіталу й трансмісії знань і технологій [6, с. 42].

індустріалізацію за рахунок використання низькокваліфікованої робочої сили), то в контексті 4ПР послідовність стала менш зрозумілою, зокрема оскільки вартість технології та капіталу нижча, ніж будь-коли, але їх успішне використання залежить від низки інших факторів. GCI 4.0 відображає цю зростаючу складність визначення пріоритетів за допомогою вагових коефіцієнтів для стовпів, а не відповідно до поточного етапу розвитку країни. По суті, індекс пропонує кожній економіці однакові правила гри для визначення її шляху до зростання. І, якщо послідовність залежить від пріоритетів кожної країни, цілісність у підходах до конкурентоспроможності а не зосередженість на конкретному чиннику, є важливою для кожної економіки. Сильна продуктивність в одному стовпі не може компенсувати слабкі показники в іншому. Наприклад, інвестування в технології без вкладення коштів у цифрові навички, не надасть значущі переваги у продуктивності. Для збільшення конкурентоспроможності жодна з областей не може бути знехтувана [6, р. vii]. Саме тому зіставлення України та країн світу за позицією у рейтингу GCI, GDP, обсягами GDP та оцінками GCI у 2018 р. (рис. 1) свідчить про відсутність прямої залежності як між обсягами ВВП та оцінками Індексу глобальної конкурентоспроможності, так і між відповідними позиціями країн у світових рейтингах.

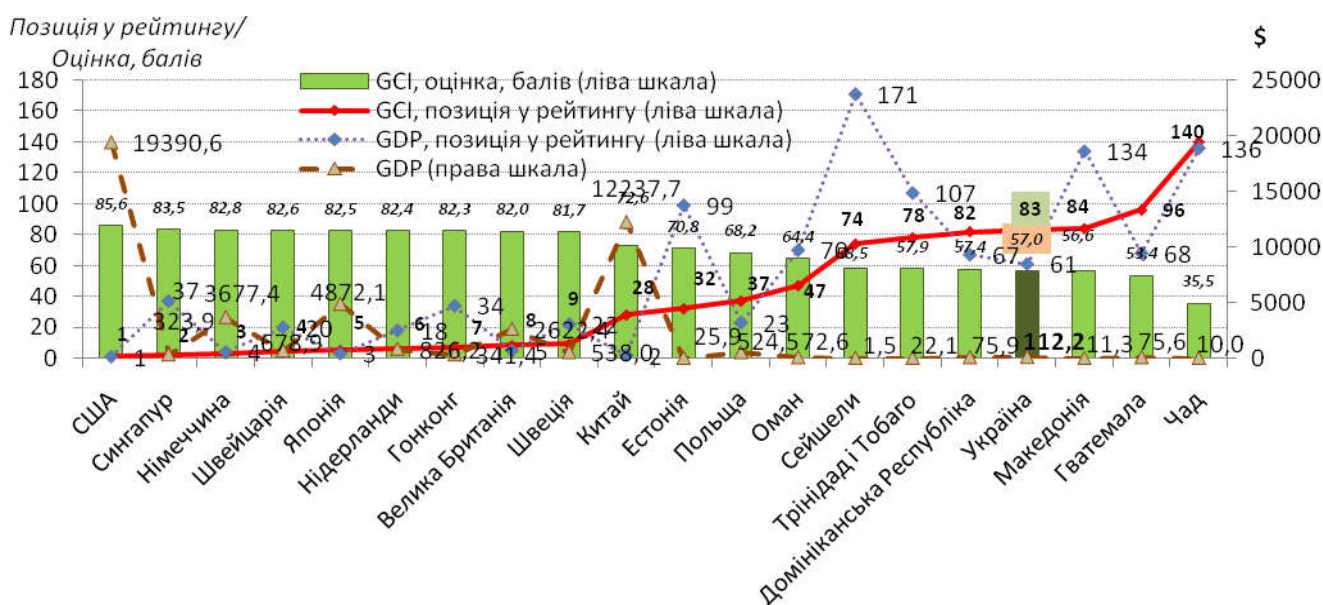

Рис. 1. Зіставлення України та країн світу за позицією у рейтингу GCI, GDP, обсягами GDP та оцінками GCI у 2018 р.

Джерело: Розраховано автором на основі: [6, 7].

Водночас аналогічні зіставлення даних Звіту глобальної конкурентоспроможності 2018 р. та ВВП на 1 особу населення країн світу (рис. 2) відображають більший ступінь кореляції між значеннями GCI та ВВП на 1 особу, ніж між GCI та ВВП в цілому, не зважаючи на те, що ВВП в цілому є складовою стовпу 10 – Розмір ринку Індексу глобальної конкурентоспроможності.

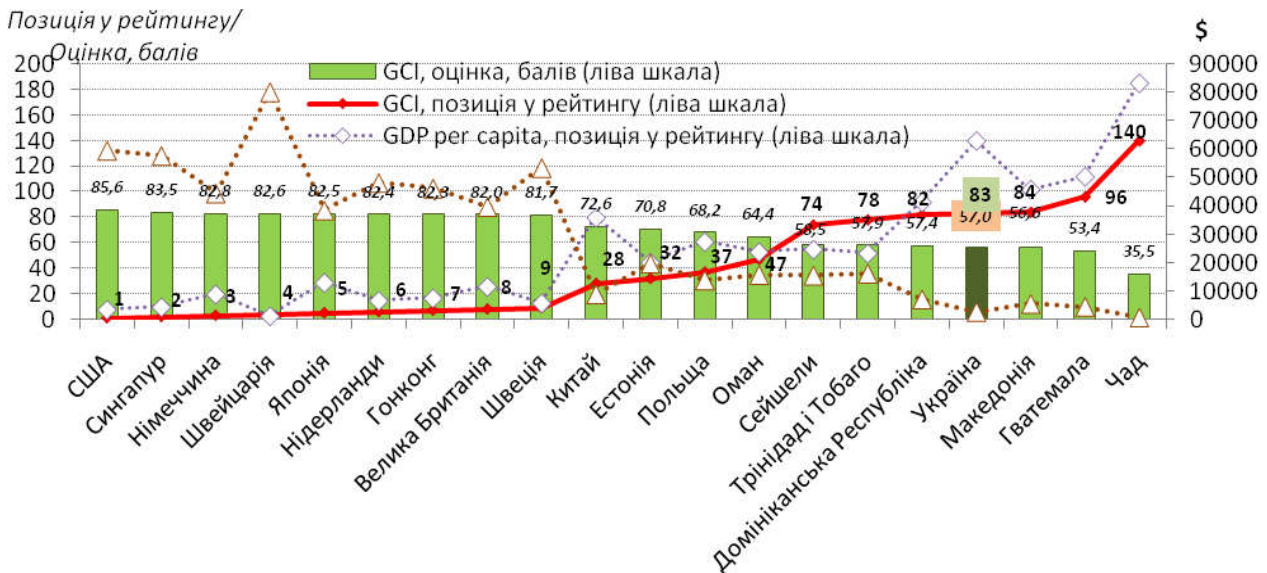

Рис. 2. Зіставлення України та країн світу за позицією у рейтингу GCI, GDP per capita, обсягами GDP per capita та оцінками GCI у 2018 р.
Джерело: Розраховано автором на основі: [6, 8].

Темпи зростання GCI також є дуже відмінними від темпів зростання ВВП та ВВП на 1 особу в Україні та країнах світу протягом 2017–2018 рр. (рис. 3).

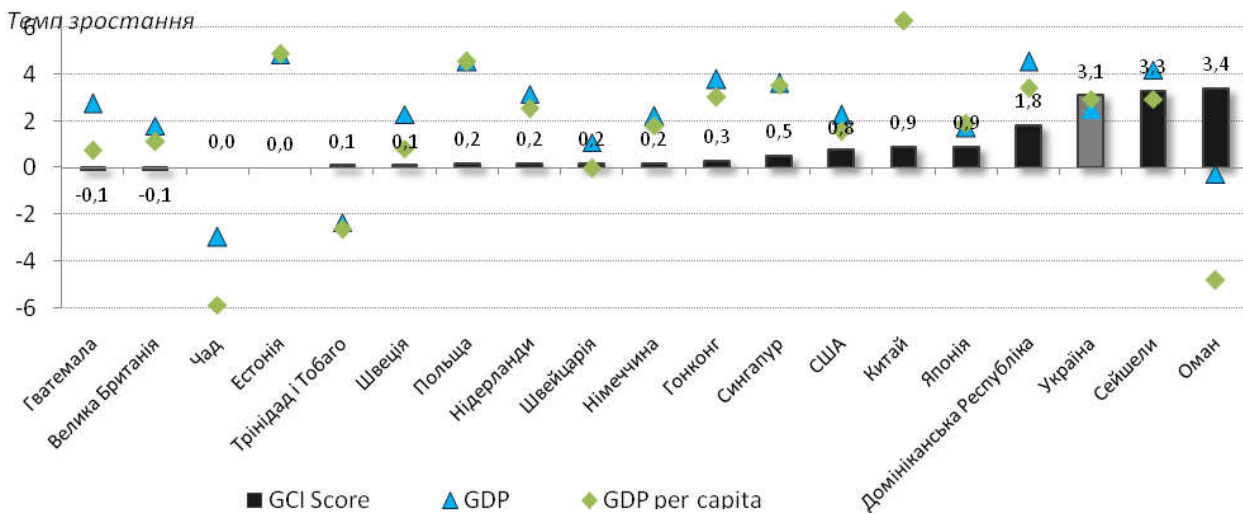

Рис. 3. Зіставлення України та країн світу темпами зростання оцінок GCI, GDP per capita та GDP протягом 2017–2018 рр.
Джерело: Розраховано автором на основі: [6–8].

В Україні в 2017–2018 рр. темп зростання GCI 4.0 дорівнює 3,1 (третій результат у світі), перевищуючи темпи зростання ВВП та ВВП на 1 особу, що свідчить про більший темп нарощування потенціалу готовності до 4ПР, ніж в інших країнах, однак абсолютні показники ще залишаються на вкрай низькому рівні, вимагаючи здійснення структурних реформ і реалізації більш дієвих заходів для досягнення цілей інклюзивного розвитку економіки.

1. Kuznets S. About rethinking the system of national accounting. In: *Herbert David Croly eds. The New Republic*. 1962. Vol. 147. P. 29.
2. Gross Domestic Product [Electronic resource] / Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp>
3. Kuznets S. National Income, 1929-1932 / National Bureau of Economic Research. 1934. URL: <https://www.nber.org/chapters/c2258>
4. Nordhaus W.D., Tobin J. Is Growth Obsolete? [Electronic resource]. In: *The Measurement of Economic and Social Performance* / National Bureau of Economic Research. 1973. URL: <http://www.nber.org/books/moss73-1>
5. J.C.J.M. van den Bergh. The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*. 2009. № 30(2) P. 117–135.
6. The Global Competitiveness Report 2018. *World Economic Forum*. Ed. by Klaus Schwab. Geneva, 2018. Xii p., 657 p.
7. Gross Domestic Product. [Electronic resource]. The World Bank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org>
8. Gross Domestic Product per Capita. [Electronic resource]. The World Bank. 2018. URL: <https://data.worldbank.org>

Супрун Наталія Анатоліївна,

д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник відділу економічної історії,
ДУ«Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЇЇ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Починаючи з останньої третини ХХ ст. набула критичних масштабів причинно-наслідкова залежність між стрімкими темпами економічного розвитку та посиленням негативного антропогенного та техногенного тиску на довкілля. Як результат – людство фактично опинилося на межі екологічної та ресурсної кризи, що поставило під загрозу як природне середовище існування людини, так і можливість подальшого економічного розвитку у традиційній моделі економічної поведінки.

Науковою відповіддю на суспільний виклик стала запропонована у 1980–1990 роках західними вченими (Г. Дейлі, Д. Медоуз, А. Гумбольт, Г. Паулі, Д. Форестер) концепція сталого розвитку, яка на межі ХХ–ХХІ ст. набула інституціоналізації у нормах найавторитетніших міжнародних організацій, зокрема й у вигляді Цілей сталого розвитку (ЦСР), прийнятих Генеральною асамблеєю ООН у 2015 р. Прийняття цього документу як нової візії суспільного прогресу всього людства і імплементація ЦСР у Національну стратегію сталого розвитку України [1] визначили необхідність концептуального оновлення існуючої системи наукових поглядів на природу та цілі економічного зростання, що є індиферентними до таких важливих складових суспільного розвитку як якість життя та збереження довкілля.

На сьогодні концептуальний базис всієї економічної науки, сформований на засадах неокласичного підходу, виходить із елімінаційної моделі економічного аналізу, яка розглядає учасників економічних відносин як гравців схематизованої гри, основними детермінантами якої є гедоністичний егоїзм та

раціональна поведінка економічних суб'єктів, яка у цій моделі розглядається поза існуючими контекстами (позаісторично та позабіологічно). Відповідно, згідно із неокласичними уявленнями, економічні рішення приймаються без урахування біологічних та суспільних обмежень, і часто навіть всупереч суспільним інтересам (що в широкому контексті включають в себе і інтерес людства до збереження середовища свого біологічного існування).

Панування цих ідей призвело до того, що, з одного боку, економічна наука дедалі більше перетворюється на «політекономію класної дошки», яка нехтує біологічними та соціальними детермінантами економічних процесів, а отже, неспроможна пояснити мотиви, виявити причино-наслідкову залежність та дослідити ефективність економічної поведінки людей, яка завжди оцінюється контекстуально – з урахуванням конкретних умов і часу. З іншого боку, ґрунтуючись на неокласичному прагненні до максимізації корисності та необмеженого етичними та екологічними бар'єрами економічного зростання, економічна наука стала теоретичним та аксіологічним фундаментом розвитку такої моделі господарювання, що має переважно техногенний та природоруйнівний характер. А це означає, що сама економічна наука, будучи традиційно орієнтованою на пошук оптимізаційних моделей економічного розвитку і будучи його теоретичним підґрунтям, стає все більш активним чинником збільшення негативного впливу економіки на довкілля та звуження можливостей для відтворення природної екосистеми існування людини.

У цьому сенсі можна стверджувати, що екологічні проблеми, окрім антропогенного та техногенного, мають і наукогенне походження, що визначає необхідність переосмислення існуючих наукових підходів до визначення цілей економічного розвитку та ролі економічної науки у їх забезпеченні. Цей процес, що отримав назву екологізації економічної науки, розпочався наприкінці ХХ ст. і поставив на порядок денний необхідність зеленої модернізації природомісткої та природоруйвної моделі господарювання, що має наслідком екстенсивне освоєння одних територій та засмічення інших, швидке вичерпування невідновлюваних видів природних ресурсів (перш за все, корисних копалин), надексплуатацію відновлюваних ресурсів (ґрунтів, лісів тощо) зі швидкістю, яка перевищує можливості їх відтворення.

Водночас, наслідком розвитку цієї «ковбойської» за своєю природою системи господарювання, стало зростання з початку 1980-х років кількості надзвичайних ситуацій антропогенного, природного та техногенного походження, що впливає на сталість економічної системи та її розвиток, оскільки економічні збитки та компенсації постраждалим в результаті надзвичайних ситуацій стали звичайними прогнозованими відшкодуваннями, що зменшують ефективність економічного розвитку.

Тенденція до збільшення взаємообумовленості та взаємозалежності процесів економічного зростання та збільшення екологічного сліду людства, який, за даними ООН, починаючи вже від 2003 р. перевищує біологічну спроможність планети до природного відтворення ресурсів, актуалізувала завдання наукового пошуку «мотивованих шляхів переходу сучасної, антиекологічної за своєю сутністю, ринкової економіки, тобто всієї системи господарювання (як у національних рамках, так і в межах світового господарства), до «зеленої», екологічно безпечної економіки» [4].

Нова модель економічного розвитку, спроможна забезпечити цілісність природних систем, їх життєздатність та глобальну стабільність усієї біосфери, була запропонована західними вченими ще у 1970-х роках і тоді ж отримала назву «сталого розвитку». Аналіз існуючих теоретичних підходів до трактування поняття сталого розвитку (попри їх неоднозначність) свідчить, що їх спільною ознакою є збалансування, врівноваження потреб з ресурсними й екологічними можливостями територій, а також такий розвиток людства та характер використання ресурсів планети, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не підриває потенційні можливості забезпечення потреб наступних поколінь. Місія сталого розвитку «полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні енерго- та ресурсозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував, принаймні, збереження (незменшення) сукупного капіталу (фізичного, природного, або людського, з використанням якого цей сукупний дохід створюється» [3, с. 6].

З огляду на нове формулювання цілей економічного розвитку, перед економічною наукою постає завдання пошуку нових методологічних підходів до оцінки параметрів та критеріїв економічної ефективності, які мають враховувати інтегральний еколого-економічний ефект, «замість максимізації бруто-прибутковості, яка не вилучає з прибутку екологічних збитків» [4, с. 27]. Усвідомлення тісного взаємозв'язку екологічної та економічної складових потребує вартісної переоцінки наслідків техногенних впливів на довкілля та вартості природного і людського капіталу, які мають розглядатися не лише як ресурс виробництва. Збереження та ефективне відтворення природного і людського капіталу має стати ціллю економіки, а пошук механізмів забезпечення цієї цілі – основним завданням економічної науки.

Водночас, становлення нової парадигми економічного розвитку актуалізує дослідження не лише взаємовпливу економічних і екологічних параметрів людської діяльності, а й взаємодії соціальної та економічної складових суспільного розвитку [2]. Осердям концепції сталого розвитку є збереження людини як біологічного виду та прогресивний розвиток її як особистісної сутності, що передбачає врахування у процесі розвитку його соціально-етичного компоненту «екосправедливості». Існування природних та етичних обмежень економічного розвитку висуває завдання радикальних технологічних змін у напрямі зеленої модернізації економіки та екологізації економічних знань. Фундаментальним аксіоматичним постулатом цього процесу повинна стати ідея про органічну єдність та взаємозалежність природної, соціальної та економічної систем.

По суті, така постановка питання свідчить про постнекласичну трансформацію економічної науки, характерними особливостями якої є міждисциплінарність; посилення як у методах дослідження, так і в зовнішньому загальнокультурному і філософському розумінні т. зв. «людиновимірності»; нелінійність; нестійкість; коеволуція у вимірі глобального еволюціонізму. При цьому головним об'єктом постнекласичної економічної науки стають надскладні (соціо-еколого-економічні) системи, що перебувають у перманентному розвитку і тому потребують постійного переосмислення сутності суспільних процесів та явищ, з відповідною цим змінам адаптацією наукових положень.

В ході постнекласичної трансформації перед економічною наукою постає запит на розширення предметного поля аналізу чинників і параметрів оцінки результативності економічного розвитку, що передбачає дослідження не лише економічних показників ефективності, а й соціальних та екологічних індикаторів та етичних принципів господарювання, що уможливають прогрес цивілізації (в широкому розумінні) та мінімізують негативні екстерналії економічної діяльності для середовища існування людства.

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
2. Національна парадигма сталого розвитку України / За ред. Б.Є. Патона. К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 72 с.
3. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / Андерсон В.М., Андрєєва Н.М., Алимов О.М. та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Хлобистова; ДУ «ІЕПСР НАН України», ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. Сімферополь: ІТ «АРИАЛ», 2011. С. 8.
4. Про концепцію стимулювання екологічно безпечної економіки. Виступ академіка НАН України Ю.Ю. Туниці на сесії загальних зборів Національної академії наук України 12 квітня 2012 р. *Вісник НАН України*. 2012. № 5. С. 26.

Микитенко Вікторія Володимирівна,
д-р екон. наук, професор,
головний науковий співробітник, ДУ «Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку НАН України»

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ: МЕГАТРЕНДИ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливим завданням щодо обґрунтування напрямів науково-дослідних робіт Національної академії наук є переформатування метапростору функціонування національної соціально-економічної системи та розбудова в Україні просторової системи управління природно-ресурсними активами. Це дозволить забезпечити одночасно і суспільно-політичну стабільність, і перехід держави та її регіонів до сталого розвитку в актуальних ресурсних обмеженнях.

Під впливом швидкоплинних змін, які відбуваються у світі та в межах нашої держави, виникає та формується низка нових викликів і загроз. Їх виникнення та подальше посилення, насамперед, пов'язується з різкою зміною природних умов – а, саме, клімату, як у глобальному, так і зокрема, у загальноукраїнському форматі. Адже, в основі розуміння оптимального буття та життєдіяльності людства, взагалі, і, зокрема, кожної окремої особи, лежать три взаємопов'язані між собою складові (визначальна тріада): а) екологія (природній оточуючий «життєвий простір»), б) економіка, в) соціально-політичні процеси. А проблематика зміни клімату, як відомо, здатна безпосередньо перетинатися з економічною та соціальною складовою людського життя (наприклад, хоча б і у сфері енергозабезпечення країни), оскільки, власне, остання становить основу

гарантування процесів сталого розвитку національних соціально-економічних державних систем та забезпечує суспільну стабільність. Більше того, на сьогодні кожна держава вирішує проблему подолання наслідків раптової зміни клімату, виходячи зі свого бачення та розуміння гостроти цієї проблематики у здійсненні на державному рівні відповідних політичних, організаційно-розпорядчих, правових, економічних, соціальних заходів та ряду екологічних кроків.

Зміни клімату включають процеси, які прямо чи опосередковано зумовлені діяльністю людини, що спричиняють трансформації в складі глобальної атмосфери, накладаються на природні зміни коливань клімату та спостерігаються протягом зіставних періодів часу [1]. Насамперед, слід відзначити, що глобальні зміни клімату виражаються не стільки у підвищенні середньої температури, скільки у збільшенні чисельності і сили окремих явищ, які, безпосередньо, не є сприятливими для життя людства взагалі і окремої людини зокрема. Крім зміни погодних режимів, кліматичні умови здатні також впливати і на розповсюдження соціально-небезпечних хвороб, що передаються через воду, рух повітряних мас, міграцію комах і диких тварин, тощо.

Негативні наслідки кліматичних змін здатні суттєво послаблювати існуючий стан забезпечення медико-соціальної безпеки та спричинити миттєву руйнацію сформованої системи соціальної стабільності не лише в окремій державі, але й в масштабах цілих регіонів планети. У недалекому майбутньому на нас чекають зміни клімату, які тягнуть за собою не лише раптові, аномальні температурні режими, але й і такі екстремальні природні явища, як посухи, повені, сильні урагани, затоплення прибережних районів і поселень, тощо. Прогнозується, що періоди сильної спеки будуть змінюватися випаданням значних опадів, а рівень моря та світового океану невпинно буде підвищуватися ще більш швидкими темпами, зрештою надзвичайні події природного характеру ставатимуть більш частими та інтенсивними. Через проблематику різкої зміни клімату вже до кінця XXI ст. для сотень мільйонів людей на Землі (у т. ч. і для України, а це є надзвичайно актуальним і загрозливим) виникне загроза життю, через: а) нестерпні природні умови життя (рекордний температурний кліматичний баланс повітря, спеку), непридатні для комфортного проживання; б) обмаль ресурсів і, у першу чергу, питної води, продуктів харчування, внаслідок обмеження доступу та придатності використання сільськогосподарських земель ін. Попередні підрахунки екологів доводять, що тільки у період з 2011 по 2013 р. кліматичні катастрофи в Азії спричинили міграцію близько 42 млн. осіб. Таким чином наслідком глобальних кліматичних змін може стати виникнення величезних міграційних потоків кліматичних біженців, які, ймовірно за все, будуть намагатися здійснювати спроби переселення на територію України. За даними ООН, до середини цього століття кількість кліматичних біженців ймовірно може досягнути 200 млн. осіб. Власне значна кількість таких біженців здатна буде «осісти» на території України, оскільки у порівнянні з іншими частинами світу та державами, ця територія буде більш сприятливою для подальшого виживання людей, з огляду хоча б на питання вільного доступу та забезпечення водними і земельними ресурсами, які складають основу фізичного виживання людини.

Втім, існує наукова гіпотеза про те, що основною причиною порушення кліматичного балансу у світі, на сьогодні є використання викопного палива та

неефективне споживання людством енергії від цього природного ресурсу. Дослідники впевнено стверджують: зміна клімату відбувається через вплив людини і саме людство несе відповідальність за забруднення та негативні зміни у кліматичному балансі планети. Якщо викиди парникових газів не будуть контролюватися та зменшуватися природним, або штучним шляхом, зміна клімату, протягом найближчих сотень років, набуде катастрофічного характеру та буде відбуватися зі швидкістю, невідомої нам із початку розвитку нашої цивілізації. Тож, існує реальна можливість щодо того, що механізми природної реакції, у відповідь, призведуть до раптової та незворотної зміни клімату на всій території Землі і становитимуть загрозу життю всьому живому.

Разом із тим, у наукових колах багатьох країн є поширеною й протилежна думка щодо тлумачення та розуміння цих процесів і природних явищ. Зокрема, вважається, що різка зміна клімату є наслідками: а) діяльності представників військово-промислового комплексу провідних економічно розвинених країн, насамперед США, які використовуючи новітні зразки військової техніки і озброєння, намагаються здійснити штучне «приручення», або «підкорення клімату» Землі з метою повного контролю над кліматом планети у своїх геостратегічних інтересах, шляхом застосування «кліматичної зброї»; б) застосування відповідних науково-технічних та технологічних розробок приватними науково-дослідними установами, які належать ключовим проектантам ідеї нового світоустрою – сімействам Д. Рокфеллерів та Д. Ротшильдів, з метою прискореного настання ери нового світового порядку. Якщо здійснити аналітичний огляд наявного фахового та науково-джерельного інформаційного матеріалу, то неодмінно дійдемо до висновку: звичне для нас сприйняття нинішнього світоустрою і територіального поділу, як цілісної системи індустріального суспільства дійсно знаходиться на сьогодні у стані глибокої цивілізаційної кризи, яка викликана деякими, доволі штучними, обставинами людської життєдіяльності.

Наголосимо на наступному: як світова економічна система (з розширеним відтворенням капіталу), так і національна соціально-економічна система зупинилися у своєму подальшому зростанні внаслідок непомірного навантаження на існуючі природні ресурси, забруднення навколишнього природного середовища та непомірного збільшення світових фінансових боргових зобов'язань. Відомими є теоретичні положення Т. Мальтуса, якого не раз критикували, найнищівніше ще у колишньому СРСР. Вчений передбачав суттєве зростання протиріч між людством з його природнім потягом до необмеженого збільшення своєї чисельності та обмеженими ресурсами Землі. Нині особливо слушною вбачається головна теза його наукових напрацювань: обмеженість ресурсів Землі рано чи пізно припинить зростання чисельності людей (через голод, війни, боротьбу «всіх проти всіх»), а також і через зміни клімату та самих природних умов життя. Попри критику це положення актуалізується, зокрема для України, у кількох вимірах.

По-перше, зростання тривалості спекотних днів у весняно-літній період нестиме колосальне навантаження на енергосистеми країни у містах та містечках – з різким збільшенням потужностей застосування систем кондиціювання (охолодження) повітря у приватних оселях та приміщеннях службового і громадського використання, транспорту, доведення їх до

максимально комфортних температур життя. Більш того, виникатиме питання щодо нагальної необхідності збільшення «зелених зон» у всіх мікрорайонах міста (разом із розширенням природних і штучних водойм для перепочинку від спекотного сонця у великих мегаполісах, а також забезпечення населення охолодженою водою у громадських закладах, установах і організаціях). Тож, враховуючи підвищення температури (майже з весни), чи не є доцільним у цьому плані на рівні загальнодержавних програм здійснювати розширення систем т. зв. «зеленої» – альтернативної енергетики як у приватних, так і громадських цілях? Очевидним є також і необхідність започаткування у сільській місцевості ряду необхідних робіт щодо термінового очищення природних та штучних водойомів (ставків, озер і річок), а також кардинальної переорієнтації технологій вирощування окремих сільськогосподарських культур, розширення «зелених» захисних смуг уздовж міжміських і міжнародних трас, магістралей та річок.

По-друге, у багатьох регіонах України підвищення температури та посухи здатні суттєво спричинити обмеження продуктивності сільського господарства, яке на сьогодні та у потенціалі розглядається як один із найважливіших секторів подальшого розвитку економіки України.

По-третє, запаси води для пиття, промислових і сільськогосподарських цілей поступово, проте невпинно будуть зменшуватися. В Україні до 2020 р. не очікується суттєвих значних змін водного стоку, але ситуація ускладнюватиметься високим рівнем забрудненості річок. За прогнозами вчених, якщо ситуація не зміниться, до 2025 р. дві третини людей світу будуть відчувати нестачу питної води.

По-четверте, лісові пожежі стануть частішими та більш спустошуючими. Очікується, що сніжний покрив і тривалість зим скоротяться, що вплине на привабливість зимового туризму, особливо – гірськолижного. Такі зміни клімату ще більше змушуватимуть вітчизняних аграріїв замислюватися над інструментом попередження наслідків для власної справи від таких глобальних та, доволі, деструктивних кліматичних природних наслідків [2]. І, у цьому аспекті (щодо можливості ліквідації наслідків кліматичних збурень та пом'якшення, або запобігання катастрофічним явищам) для нашої країни можуть слугувати, власне, лише лісові системи, на які так доволі багата і, поки що, щедра українська земля. Зрештою, саме лісові системи є найпотужнішим механізмом саморегуляції біосфери, тобто ключовим сьогоденним фактором гарантування еколого-економічної безпеки, яка здатна забезпечити суспільно-політичну та соціальну стабільність задля сталого розвитку держави.

Таким чином проблематика взаємодії виробничої та природної систем обумовлює необхідність перегляду пріоритетів у визначенні проблематики та організаційно-структурному забезпеченні наукових досліджень в Україні. Ключовим напрямом академічних досліджень має стати розроблення шляхів і механізмів зменшення антропогенного впливу на клімат України.

1. Закон України «Про зміни клімату» № 435/96 від 29.10.96 [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-96>
2. Основні тенденції використання природно-ресурсного потенціалу в національному господарстві та оцінка джерел фінансового забезпечення його відтворення:

Монографія / [Хвесик М. А., Голян В. А., Іртищева І. О., Левковська Л. В., Мандзик В. М. та ін.]; за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 124 с.

Галушка Зоя Іванівна,
д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК СУЧАСНИЙ ПІДХІД У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Міждисциплінарність наукових досліджень на сьогодні стала характеристикою методології більшості наук. Як зазначають О. Палагін та О. Кургаєв, «... де-факто формується нова трансдисциплінарна теорія, можливо, й наукова галузь і нескінченно повторюється ітераційний процес (від одних дисциплін – через міждисциплінарне дослідження – до нових дисциплін із новим предметом дослідження) у напрямку наближення до цілісної загальнонаукової картини світу [1].

Такий підхід притаманний інституціональному напрямку у розвитку економічної думки, представники якого для пояснення економічних явищ почали використовувати теоретичні надбання інших суспільних наук, а економічні процеси розглядати нерозривно від інших сфер суспільного життя – у взаємодії з культурою, релігією, психологією та іншими соціальними сферами.

В історії української економічної думки значна роль у їх використанні належить М. Зіберу. Втіленням міждисциплінарного підходу у дослідженнях Зібера Т. В. Гайдай виділяє такі аспекти: економічний, соціальний, етнографічний, етнологічний, регіональний та країнознавчий, культурологічний, морально-етичний, соціально-психологічний, гендерний, інституційний, історичний, еволюційний [2].

А. М. Колот для комплексної характеристики міждисциплінарності пропонує розглядати її як мінімум з дев'яти позицій та визначає низку причин, які її актуалізують. Це: небувале ускладнення оточуючих нас систем – економічних, соціальних, управлінських та відповідних інститутів; зростаюча мобільність, швидкоплинність, швидкозмінюванність усього, що оточує людину і створені нею інститути; поглиблення спеціалізації наук (дисциплін), як наслідок тенденцій у поділі і кооперації наукової праці, що були започатковані ще на початку минулого століття [3].

Міждисциплінарність насамперед означає необхідність застосування системного підходу в економічних дослідженнях та його головних принципів, яких слід дотримувати у процесі формування системної методології та її практичної реалізації (принципи системної узгодженості, процедурної повноти, функціональної оригінальності, інформаційної взаємозалежності, цілеспрямованої відповідності, функціональної раціональності, багатоцільової спільності, багатofакторної адаптації, процедурної відкритості, раціональної

доповнюваності) [4, с. 86]. Як зазначає А. С. Філіпенко, основний наголос у міждисциплінарних дослідженнях робиться на отриманні нового, якісно вищого знання у порівнянні з попереднім [5].

Прикладом міждисциплінарних досліджень є актуалізація поведінкової економічної теорії (behavioural economics, psychological economics), що являє собою один з дослідницьких підходів, які вважаються альтернативними неокласиці. У ХХ ст. цей підхід переважно представлено працями інституціоналістів: Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Мітчелла, Дж. Б'юкенена, Дж. Ходжсона, В. Ванберга, Дж. К. Гэлбрейта, М. Олсона, О. Вільямсона та інших вчених. Панівною теорією пояснення раціональної економічної поведінки була й досі залишається неокласична модель, яка в подальшому була доповнена аналізом прийняття рішень за умов ризику (модель очікуваної корисності Неймана-Моргенштерна) та невизначеності (модель суб'єктивної очікуваної корисності Л. Севіджа). Важливими у цьому аспекті є також напрацювання представників нового інституціоналізму, зокрема Г. А. Саймона, О. І. Вільямсона. Цікаві ідеї щодо особливостей прийняття економічних рішень належать Ф. фон Хайеку (теорія «розпорошеності» економічної інформації). Актуальними напрямками поведінкових досліджень у сучасній економічній науці виступають:

1) поведінкові фінанси, основними проблемами дослідження яких є: евристика (пояснення того, чому люди часто базують рішення на приблизній оцінці, а не на жорсткій логіці); обмеження рамками (вивчення ментальних емоційних фільтрів, які використовуються людьми для розуміння та реакції на події); причини ринкової неефективності, коли здійснюється неправильне ціноутворення та нераціональне прийняття ринкових рішень;

2) поведінкова теорія ігор, яка аналізує інтерактивні стратегічні рішення і поведінку економічних суб'єктів, використовуючи методи теорії ігор на основі пояснення таких відхилень, як аксіома незалежності та відкидання альтруїзму, справедливості, ефектів рамкування;

3) теорія перспектив, яка пояснює причини прийняття економічних рішень на основі використання таких психологічних принципів: а) залежність від порівняння (при оцінці результатів, особа, яка приймає рішення, має у своїй свідомості певну «лінійку порівняння»); б) уникнення втрат, оскільки вони впливають на психіку набагато сильніше, ніж аналогічні набутки; в) нелінійне зважування ймовірності (особи, які приймають рішення, переоцінюють малу ймовірність та недооцінюють велику); г) падаюча чутливість до набутків та втрат (при зростанні набутків та втрат в абсолютному вимірі по відношенню до вихідної точки, їх відносний вплив на корисність або задоволення особи, яка приймає рішення, падає);

4) проблема вибору у часі, яка пов'язується з тим, що люди є менш терплячими (на одиницю часу) протягом коротких інтервалів, незалежно від того, коли вони стаються. Вивчається вплив на прийняття рішень таких чинників: очікування, рамкування, фокус, перелік думок, настроїв, знаки тощо.

Представники поведінкової економіки, серед яких А. Тверські, Д. Канеман, Р. Талер, Дж. Ловенстайн, М. Рабин, К. Камерер та ін., зокрема, у дослідженнях моделі людини указують на необхідність урахування психологічних чинників, таких як інтелект, уява, характер, та чинників зовнішнього по відношенню до людини середовища, що впливають на її економічну поведінку. Значущість

дослідження психологічних характеристик поведінки економічних суб'єктів примушує переглянути модель homo economicus. Така увага підтверджується, ще й тим, що у 2002 р. Нобелівську премію з економіки вручено Д. Канеману «за інтеграцію результатів психологічних досліджень в економічну науку, перш за все – при дослідженні формування думок і ухвалення рішень в умовах невизначеності».

Важливо зазначити, що представники поведінкової науки запропонували новий погляд на предмет і методи економічної науки, який сприйняли і почали використовувати у своїх дослідженнях представники неокласичної теорії, неокейнсіанці, неоінституціоналісти. Як підкреслює Р. Капелюшников, «...ідеї та підходи, вироблені у рамках поведінкової теорії, досить швидко отримали академічне визнання, проникнувши в мейнстрім економічної науки і привівши до радикальної перебудови багатьох її розділів. Якщо не на рівні реальної дослідницької практики, то, принаймні, на рівні загальних концептуальних уявлень їх приймають сьогодні переважна більшість економістів. Про безсумнівну популярність цих ідей говорить навіть неповне перерахування тих областей, куди вони проникли і де активно використовуються, – це і теорія споживчого вибору, і фінансова теорія, і економіка права і макроекономіка, і теорія економічного розвитку, і теорія ігор, і теорія державних фінансів і багато інших» [6].

Отже, визначивши особливості предмету, методології та напрямів сучасних міждисциплінарних досліджень, можемо зазначити, що економічна теорія як наука набула нових граней у системності дослідження економічних процесів і явищ, принципів економічної поведінки. Вона розширила рамки наукових досліджень, орієнтуючись не лише на прагматичні розрахунки, норми раціональної поведінки господарюючих суб'єктів, а й на психологічні, ментальні, групові характеристики прийняття економічних рішень, які можуть суттєво впливати на результати їх досягнення.

Зокрема, поведінкова економіка – це один із напрямків бурхливого розвитку сучасної економічної науки, одна із граней її удосконалення, один із інструментів для пояснення можливостей ефективного прийняття економічних рішень певних суб'єктів та впливу цих рішень на економічні процеси, які відбуваються у суспільстві. Таким чином, відбувається «переплетення» предмету та сфери дослідження різних наук. Економіка, оскільки вона є системою знань про забезпечення об'єктивних умов існування людей, безумовно, є соціальною наукою. Оскільки вона зосереджує увагу на дослідженні поведінки людей у процесі реалізації їх потреб та інтересів, вона є поведінковою наукою. Однак, поведінкові аспекти дослідження залишаються основою методології дослідження лише окремих, хоч і дуже важливих, механізмів прийняття ефективних економічних рішень. Вони «проростають» у предмет дослідження складних економічних процесів і явищ, що вивчаються на мікро-, мезо-, макро- і мега- рівнях і займають там чільне місце разом із іншими, нагромадженими за багато століть розвитку економічної думки, загальнонауковими та конкретно економічними методами дослідження.

1. Палагін О., Кургаєв О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки. *Вісник НАН України*, 2009, № 3, С. 14–26.

2. Гайдай Т. В. Реалізація міждисциплінарного підходу в теоретичній спадщині М. І. Зібера. *Історія народного господарства та економічної думки України*. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10946.html>
3. Злупко С. Принципи дослідження міждисциплінарних проблем : Згуровский М., Панкратова Н. Системний аналіз: Проблеми, методологія, приложення. К.: Наук. думка, 2005. 743 с. *Вісник НАН України*, 2007, № 2. С. 86–88.
4. Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. *Соціальна економіка*. 2014. Вип. 48, № 1–2. С. 76–83.
5. Філіпенко А. С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. *Міжнародні економічні відносини. Серія : Економічні науки*. 2018. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283/2959
6. Капелюшников Р. Поведенческая экономика и новый патернализм. URL: <http://polit.ru/article/2013/11/12/paternalism/>

Черенько Людмила Миколаївна,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник, завідувач
сектору досліджень рівня життя населення відділу
моделювання соціально-економічних процесів і структур,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені
М.В. Птухи НАН України

ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНИХ ВПЛИВІВ

Соціально-економічні дослідження стають дедалі більш залежними від врахування поведінкової компоненти та можливих соціальних впливів. Моделювання та прогнозування соціально-економічних процесів подекуди включає такі поведінкові складові, як споживча, демографічна, міграційна, трудова, освітня, інвестиційна, інноваційна, тощо. Від того, яку модель поведінки обиратиме найпотужніша група суспільства, результат може залежати в більшій мірі, ніж від решти вагомих чинників. Отже, в перспективі можна очікувати зростання ролі поведінкової компоненти в соціально-економічних дослідженнях.

Сьогодні навіть для соціологів картина світу стає дедалі менш передбачуваною, а перевірені механізми та інструменти дії на суспільні процеси все частіше не спрацьовують. Чи можна тут говорити про зростання хаотичності та непередбачуваності суспільних процесів? Можливо. При цьому дослідники мають бути напоготові, та шукати нові шляхи пізнання та передбачення.

В Україні чітко простежуються парадокси невідповідності між об'єктивною картиною та її сприйняттям більшістю суспільства. Це стосується, насамперед, неспівпадіння реального та уявного статусів в ієрархії суспільства, самооцінок різних складових добробуту.

Традиційно українці схильні недооцінювати свої статки та занижувати соціальний статус. Наприклад, у 2017 р. (за даними ОУЖД Держстату України) лише 0,5% населення відносило себе до середнього класу, ніхто не вважав себе заможним, а 74% назвали себе бідними. До речі, у 2013 р. за нульового прошарку заможних за самоідентифікацією, середній клас становив 0,8%, а бідні – 68%. Такі розподіли не відповідають не лише об'єктивним оцінкам, але й оцінкам тих

же респондентів щодо власних споживчих можливостей, адже у тому ж році більше половини домогосподарств (52%) вказали, що їх доходи були достатніми (рис. 1, рис. 2).

Отже, очевидним є протиріччя, яке може мати безліч причин та пояснень. При цьому дослідників соціально-економічних процесів в даному контексті більше цікавлять наслідки у вигляді поведінкових реакцій.

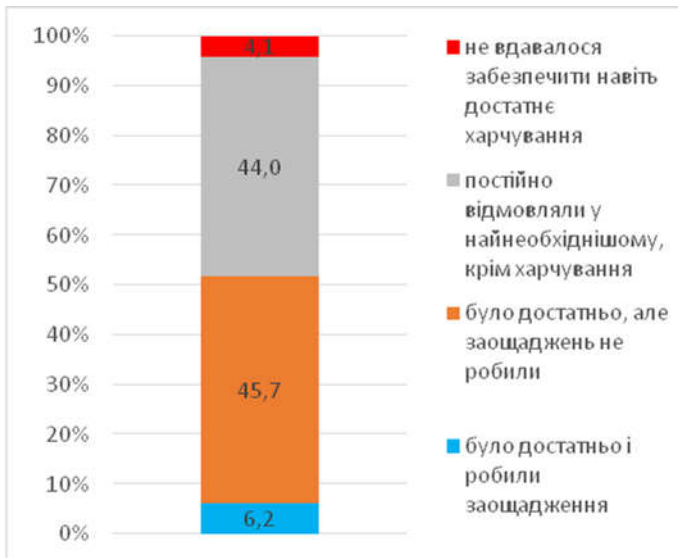

Рис. 1. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів, %. 2017 р.

Джерело: Державна служба статистики України <http://ukrstat.gov.ua/>

Рис. 2. Розподіл домогосподарств за самооцінкою матеріального добробуту, %. 2017 р.

Окремою проблемою є ідентифікація певних груп населення на основі або з використанням самооцінок. Насамперед, йдеться про виокремлення бідних та встановлення приналежності до середнього класу.

Визначення межі бідності може розглядатися під кутом соціальної політики, який передбачає встановлення порогу державних соціальних гарантій, а може мати суто дослідницьку мету, наприклад, для побудови розподілів та співвідношень, здійснення оцінок впливу тощо. У першому випадку врахування самооцінок дає змогу адаптувати межу бідності до суспільних уявлень про рівень найнеобхідніших потреб. Наприклад, у 2017 році 4,1% домогосподарств повідомили, що не могли забезпечити навіть достатнє харчування. Отже, верхній поріг доходу цієї групи може вважатися межею крайньої бідності, тоді рівень крайньої бідності в країні коливатиметься у межах 5%. При виокремленні середнього класу самооцінки відіграють значно більшу роль. Наприклад, якщо ми обираємо кілька об'єктивних критеріїв ідентифікації приналежності до середнього класу (рівень доходів та/або матеріальних статків, статус на ринку праці, рівень освіти тощо), то можемо вводити для них пом'якшувальні або взаємозамінні градації. Натомість, самоідентифікація завжди буде обов'язковою умовою віднесення до середнього класу.

Недооцінка матеріального статусу мала б відповідним чином відбиватися на всіх суб'єктивних оцінках добробуту населення України. Проте, коли йдеться про житлові умови, населення дає невиправдано позитивні оцінки свого житла.

Згідно об'єктивних даних, порівняно з країнами ЄС ми маємо помітно вищий рівень перенаселеності житла і суттєво нижчий рівень комфорту житлових приміщень (рис. 3, рис. 4).

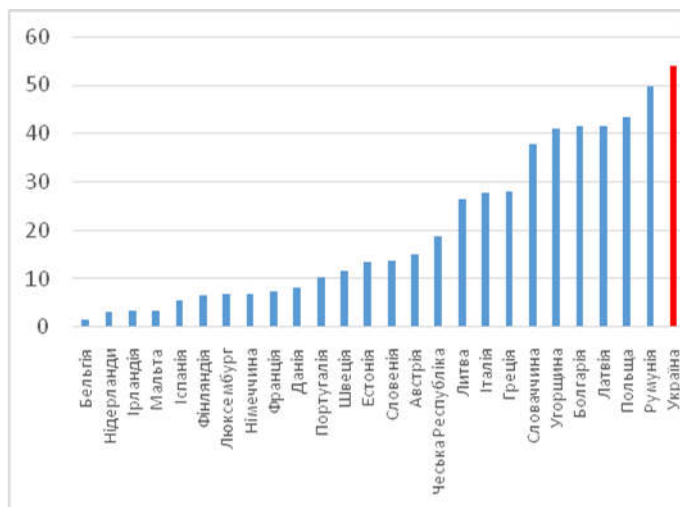

Рис. 3. Частка населення, яке проживає у перенаселеному житлі (ЄС – 2015 рік, Україна – 2016 рік)

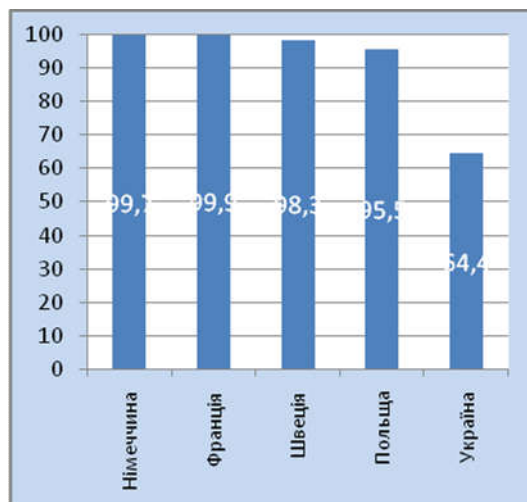

Рис. 4. Питома вага житла, обладнаного водогонном, %

Джерело: дані Євростату щодо вибіркового обстеження ЄС (EU SILC), Державна служба статистики України <http://ukrstat.gov.ua/>

Натомість, за суб'єктивними оцінками, порівняно з іншими європейськими країнами населення України має досить високий рівень задоволеності житловими умовами, і в ранжованому ряду займає середні позиції. (рис. 5)

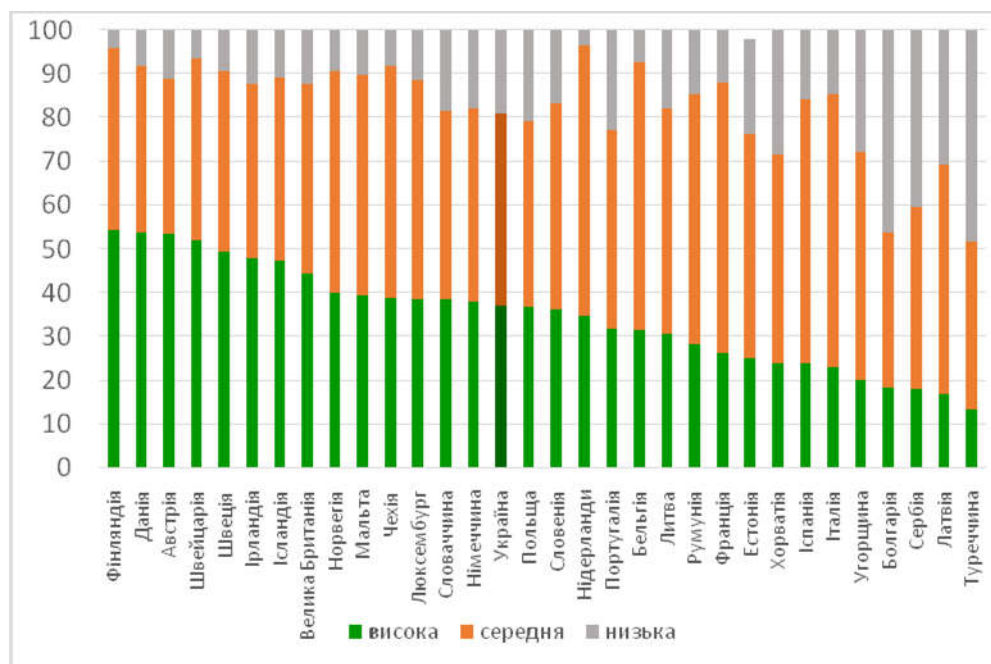

Рис. 5. Розподіл населення країн Європи за оцінкою рівня задоволеності житловими умовами

Джерело: Eurostat, Satisfaction with housing conditions, 2013; Соціологічна група «Рейтинг»: опитування «Оцінка самопочуття українців» (грудень 2016).

Такі парадокси самооцінок можна було б проігнорувати, однак вони формують бачення суспільства, його реакцію на події та поведінку в майбутньому.

Наприклад, формула «Всі люди в країні, за виключенням купки олігархів, є бідними» провокує поблажливе ставлення суспільства до тих, хто неправомірно отримує соціальну допомогу, а це в свою чергу зводить нанівець систему контролю за шахрайством і зловживаннями в системі соціальної підтримки. Позитивні самооцінки житлових умов на фоні незадовільних об'єктивних характеристик свідчать про доволі байдуже ставлення вагомої частини населення до комфортності проживання (на кшталт «В мене не найгірша ситуація з житлом» або «Я все життя жив у житлі без зручностей, і ще проживу»), це стримує розвиток соціальних стандартів, зокрема, стандартів житла, що в свою чергу відбивається на якості життя майбутніх поколінь та на інших суспільних процесах.

Необхідність врахування поведінкової компоненти в соціально-економічних дослідженнях та при розробці програм соціальної політики сьогодні вже не викликає сумнівів. При цьому в Україні практично відсутній той сегмент інформації, який може дати відповіді на нові виклики. Вдосконалення інформації в напрямку врахування поведінкового фактору в соціально-економічних дослідженнях або з метою відстеження можливих позитивних та негативних соціальних впливів потребує значних ресурсів, проте може дати значно більшу віддачу за рахунок уникнення помилкових оцінок та неправильного вибору вектору реформ.

Штань Марина Володимирівна,
канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів,
обліку та фундаментальних економічних дисциплін,
Національна академія управління

ПРОБЛЕМАТИКА ГЛОБАЛЬНИХ ДИСБАЛАНСІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Глобалізація протягом останніх десятиліть формує визначальні тренди розвитку світової економіки. Вказані процеси детермінують пізнання економічної реальності на основі глобалістики як інтегральної науки про особливості розвитку світового господарства. Глобалістика повинна зосередити увагу перш за все на ціннісних орієнтирах щодо пошуку напрямів подолання глобальної кризи. При цьому наукові розробки повинні надати можливість не лише істотним чином оновити сучасну методологію економічних досліджень, але й більш глибоко переоцінити кризові та посткризові реалії.

В Україні дослідження проблем глобальних дисбалансів зосереджено у цілому ряді навчально-наукових установ, серед яких чільне місце посідають установи Києва, Львова, Харкова, Тернополя, Одеси та інших міст. При цьому практично вся українська наукова спільнота обґрунтовує позицію про те, що світова економіка вступила в період кардинальних трансформацій, зумовлених новою хвилею технологічних інновацій [1, с. 74–79; 2, с. 107–115; 3].

Вказані процеси мають системний характер і ведуть до утворення нових структурних характеристик глобальної економіки та у сукупності означають становлення нового соціально-економічного устрою. Саме такі зміни чинитимуть кардинальний вплив на всі структури світової економіки, способи організації підприємницької діяльності, а також пріоритети і методи макроекономічного регулювання і забезпечення економічного зростання.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. змусила переглянути підходи до положень про те, що відкритість економік, лібералізація торговельних та інвестиційних режимів є передумовами динамічного економічного розвитку. Наслідки впливу руху капіталу та пов'язаних з ними макроекономічних ризиків для країн, що розвиваються, обумовили необхідність переосмислення домінуючих теоретичних постулатів про переваги лібералізації руху капіталу. Тривалий період часу контроль за рухом капіталу вважався менш ефективним, а ризики, пов'язані з міжнародними потоками капіталу, стали більш очевидними. У цьому зв'язку більш актуальним для країн, що розвиваються, став підхід, за якого більш доцільною є ситуація, коли їхні економіки будуть відносно закритими. Крім того, міжнародними експертами у цьому контексті була сформульована так звана «теорема про неможливість», згідно якої неможливим є співіснування глобалізації, демократії та національної держави у довгостроковій перспективі [2, с. 110–114; 4, с. 89–159].

Актуальність запровадження адекватних підходів у питаннях контролю за рухом капіталу для України посилюється у контексті вже здійснених заходів валютної лібералізації. Відповідно до теоретичних положень, потоки капіталу з розвинених економік у країни з дефіцитом капіталу надають такі переваги, як більші обсяги інвестицій, перспективи економічного зростання, підвищення ефективності розподілу капіталу внаслідок посилення конкуренції, збільшення ліквідності, зменшення вразливості, на основі розподілу ризиків через глобальну інтеграцію [5, с. 125–157].

Водночас деякі країни почали поступово пом'якшувати або скасовувати обмеження. Внаслідок проведення фінансової лібералізації багато країн, що розвиваються, зіткнулися з масовим припливом спекулятивного капіталу. Після використання стерилізаційних інструментів органи монетарної влади застосовували такі заходи регулювання, як обов'язковий резерв, податок на фінансові операції тощо. Їх досвід свідчить про те, що контроль за припливом змінює структуру іноземного капіталу, зменшуючи короткострокові нестабільні боргові потоки. Комплексність інструментів контролю відіграє важливу роль в ефективності обмежень і залежить від рівня розвитку фінансового ринку та характеру потоків капіталу. У більшості країн застосування обмежень за впливом і припливом у кризові періоди призвело до зниження рівня волатильності валютного курсу. Очевидно, що з урахуванням світового досвіду, в Україні поступова лібералізація повинна здійснюватися у поєднанні з інструментами контролю за рухом капіталу [2, с. 115–119].

У глобальному масштабі діють фактори витоку іноземного капіталу з ринків, що формуються, внаслідок підвищення відсоткових ставок у розвинених країнах. Іноземні портфельні інвестиції чутливо реагують на підвищення дохідності безризикових активів у Сполучених Штатах Америки, зміцнення обмінного курсу долара і посилення напруги у зовнішньоторговельних

відносинах між США, Китаєм та ЄС. Однак активи походженням з країни з ринками, що формуються, продовжують залишатися достатньо привабливими для інвесторів. Високі темпи економічного зростання в цих країнах і значні обсяги накопичених валютних резервів додають впевненості міжнародним інвесторам [6, с. 285–359].

Вплив глобальних тенденцій на економіку України передбачає, що скорочення обсягів портфельних інвестицій у світі за низьких кредитних рейтингів українських суб'єктів економіки зумовлюватимуть продовження залежності фінансового стану держави від залучення зовнішнього фінансування. Це свідчить про обмежені можливості валютно-курсових чинників вирівнювати зовнішні дисбаланси за низького рівня конкурентоспроможності національних виробників і значної частки товарів першої необхідності у складі імпорту. У таких умовах досягнення мети покращення торговельного балансу має спиратися на поєднання важелів фінансової та структурної політики [7, с. 139–197].

Відновлення співробітництва України з МВФ і утримання зовнішньоекономічної та боргової стійкості мають стати одними з пріоритетів діяльності держави в короткостроковому періоді. Однак у середньостроковому періоді для вирівнювання фінансових і зовнішньоекономічних дисбалансів країни першочергового значення набуватимуть проблеми активної структурної політики, що забезпечуватиме розвиток підприємництва та поступовий відхід від рентоорієнтованої сировинної моделі економіки [8, с. 10–18].

За високого рівня зовнішнього боргового навантаження національна економіка характеризується низькими і нестабільними темпами зростання, а також значною вразливістю до впливу зовнішніх шоків — коливань відсоткових ставок, обмінних курсів, цін на експортовані товари, рівня попиту в країнах-партнерах. Зі збільшенням обсягу боргу підвищуються ризики його рефінансування, оскільки уряди можуть втратити доступ до ринку капіталів, що посилюватиме кризу ліквідності. Високий обсяг зовнішнього боргу потребує значних витрат на його обслуговування, а при цьому небезпечним є ситуація, коли високі кредитні ризики інвесторів спрямовують угору відсоткові ставки, які, своєю чергою, зумовлюють підвищення рівня боргового навантаження [3].

Цілком очевидно, що високий рівень зовнішнього боргу пов'язаний з низькими темпами економічного зростання. Основною причиною цього є те, що переобтяжені боргами позичальники змушені значну частку власних доходів спрямовувати на обслуговування боргів, а також скорочувати свої інвестиційні та споживчі витрати з метою обслуговування накопичених боргів.

Збереження сировинної спрямованості експорту веде до наростання дефіциту фінансових ресурсів і посилення кредитної залежності країни-експортера сировини від країн-експортерів капіталу. При цьому виникає закономірність, відповідно до якої недостатність внутрішніх ресурсів і доходів від експорту змушує країни залучати зовнішні позики для задоволення базових споживчих та інвестиційних потреб, а інтенсивне кредитування спрямовує ці країни у пастку боргових зобов'язань, яка перешкоджає нарощуванню внутрішніх доходів [2, с. 119–122; 3].

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку про те, що формування глобального механізму регулювання економіки передбачає наявність

стабільних і розвинутих ринкових інститутів, що опосередковують акумулювання ресурсів та їх раціональний розподіл за стратегічними напрямами, а також належного рівня конкуренції на внутрішньому ринку. Найбільшого ефекту для національної економіки можна досягти за умови, коли національні регуляторні органи належним чином координують та узгоджують свої цілі.

1. Дунаєв Б.Б., Любіч О.О. Фінансове управління макроекономічними процесами. *Фінанси України*. 2018. № 9. С. 73–90.
2. Шаповал Ю.І. Контроль за рухом капіталу: особливості сучасних підходів і висновки для України. *Український соціум*. 2018. № 2. С. 106–129.
3. Богдан Т. Зовнішня фінансова вразливість як передвісник майбутніх криз. [Електронний ресурс]. URL: <https://dt.ua/macrolevel/zovnishnya-finansova-vrazlivist-yak-peredvisnik-maybutnih-kriz-282988.html>
4. Резнікова Н.В. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації. К.: Вістка, 2013. 456 с.
5. Дейнека Т.А. Соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства (політико-економічний аналіз). К.: КНЕУ, 2018. 510 с.
6. Кравчук Н.Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору. К.: Знання, 2012. 782 с.
7. Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків. К.: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2017. 308 с.
8. Sidenko V. Global structural transformations and trends in Ukrainian economy Part 2. Innovative Factors of Structural Change in the Context of the Forth Industrial Revolution. *Economy and forecasting*. 2018. № 2. P. 7–28.

Мудра Діна Василівна,
аспірантка кафедри економічної теорії та
конкурентної політики, Київський національний
торговельно-економічний університет

ПРОБЛЕМИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЕКОНОМІСТІВ ХХІ ст.

В сучасних умовах господарювання найважливішим фактором економічного розвитку країни є наявність та стан конкурентного середовища. Саме тому однією з найважливіших функцій сучасної держави є збереження та забезпечення конкуренції, обмеження та попередження монопольних тенденцій. Наявність монополій передбачає необхідність їх регулювання. Регулятором виступає держава, і тим самим забезпечує безпеку країни та суспільства від зловживань монополістів; підтримує нормальне функціонування всієї економічної системи, створюючи тим самим конкурентну економіку. Антимонопольне регулювання – це створення сприятливих умов для розвитку конкурентного середовища.

Питання антимонопольного регулювання розкрито у працях українських науковців і дослідників: В. Базилевича, З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, В. Лагутіна, Г. Лозової, В. Мандибури, Н. Михальчишин, Г. Паламарчук, Ж. Поплавської, Ю. Уманціва, Г. Филюк, О. Шнипка.

Законодавство визначає поняття «антимонопольне регулювання» як процес обмеження монопольної діяльності, що передбачає безпосереднє державне регулювання на конкретних монополізованих ринках, або діяльності конкретних монопольних утворень шляхом централізованого встановлення кількісних та якісних показників [1, с. 42]. На думку В. Лагутіна, антимонопольне регулювання – це окремий напрям державного регулювання економіки та система забезпечення цілеспрямованого впливу інститутів держави на процеси конкуренції шляхом узгодження заходів та послідовного використання інструментів і механізмів координації, організації, упорядкування конкурентних відносин, забезпечення дотримання законів, відстоювання національних інтересів; антимонопольне регулювання є сукупністю методів та інструментів, що є у розпорядженні держави, щодо регламентації, регулювання та контролю за діяльністю підприємців-монополістів з метою упередження небажаних процесів, захисту законних інтересів економічних суб'єктів й розвитку конкуренції [2, с. 20–21].

Сучасна економіка передбачає створення ефективного механізму державного формування, регулювання та захисту конкурентного середовища за допомогою антимонопольного регулювання.

Проблема антимонопольного регулювання підприємницької діяльності бере свій початок із високого рівня монополізації й олігархізації української економіки, коли монополістичні утворення формувалися державними структурами згори [2, с. 20–21]. Г. Филюк зазначає, що антимонопольне регулювання являє собою цілеспрямовану державну діяльність, яка спрямовується на основі і в межах, що допускаються діючим законодавством, щодо встановлення та ведення правил економічної діяльності на товарних ринках з метою забезпечення ефективності ринкових відносин, стверджуючи, що проблеми антимонопольного регулювання, підтримки і розвитку конкуренції, попередження створення таємних і явних картелів набувають особливої актуальності в сучасних умовах порівняно високого рівня монополізації української економіки [3, с. 133–138].

На думку Т. Романенко, однією з умов забезпечення підприємницької діяльності є антимонопольне регулювання, яке передбачає: регулювання розподілу та місткості ринків; тарифне регулювання експортно-імпорتنих операцій; використання державних замовлень та контрактів; встановлення стандартів та показників якості товарів та послуг; декларування змін цін та встановлення обмежень вищої межі рівня цін і тарифів, а також регулювання певних норм рентабельності [4, с. 239–253].

Як зазначає А. Кирилюк, антимонопольне регулювання є одним із ключових елементів державного регулювання економіки, його також можна назвати і безпосередньо регулятором, інструментом державного регулювання. Реалізація антимонопольного регулювання відбувається шляхом реалізації цілого комплексу інструментів та заходів антимонопольної політики [5, с. 24–29].

О. Юдіцький характеризує антимонопольне регулювання як державний регулятивний вплив на економічну конкуренцію, що справляється за допомогою правових, організаційних та економічних засобів [5, с. 134–137].

Н. Чумак, досліджуючи питання антимонопольного регулювання товарних ринків в контексті міжнародного досвіду, враховуючи специфіку перехідної

моделі економіки України, розглядає антимонопольне регулювання як елемент системи забезпечення економічної безпеки, а не інструмент захисту споживачів. На думку вченого, розвиток конкуренції гальмується необхідністю захисту національних інтересів країни, нерозвиненою ринковою інфраструктурою тощо. Завданням антимонопольного регулювання має бути недопущення значних відхилень від досконалого конкурентного середовища через створення надмірно збільшених, насамперед вертикально інтегрованих приватних оргструктур [7, с. 127–133].

О. Клімова зазначає, що державне антимонопольне регулювання в Україні знаходиться у стадії становлення і суттєвими бар'єрами його розвитку, ймовірно, слід вважати історично сформовану високу концентрацію товарних ринків, об'єктивні диспропорції приватизаційних і постприватизаційних процесів, недосконалість механізмів переділу власності, що застосовуються [8, с. 104–111].

Таким чином, сучасний стан антимонопольного регулювання має низку протиріч, невідповідність національної конкурентної політики вимогам розвинутого ринку, і не враховує еволюційних змін конкурентної боротьби що відбуваються під впливом науково-технологічного прогресу та глобалізації. Антимонопольне регулювання конкурентного середовища є об'єктивною необхідністю для забезпечення сталого економічного зростання і підвищення рівня життя населення.

1. Постанова Верховної Ради України «Про Державну програму демонополізації економіки і розвитку конкуренції». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1994, № 9, ст. 42.
2. Державне антимонопольне регулювання : підручник [В. Д. Лагутін, Ю. І. Боровик, О. В. Вертелева та ін.] / за ред. В. Д. Лагутіна. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 480 с.
3. Филюк Г. М. Світовий досвід антимонопольного регулювання та можливості застосування в Україні. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. 200. № 31–3(117). С. 133–138.
4. Романенко Т. П. Держава як гарант забезпечення умов для розвитку та ефективного функціонування підприємницької діяльності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 68. С. 239–253.
5. Кирилюк А. О. Антимонопольна політика в системі державного регулювання економіки. *Управління розвитком*. 2015. № 3. С. 24–29.
6. Юдіцький О. Л. Удосконалення організаційно-правових засад функціонування механізмів державного регулювання у сфері захисту економічної конкуренції в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 22. С. 134–137.
7. Чумак Н. В. Антимонопольне регулювання товарних ринків у контексті міжнародного досвіду. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. № 10(1). С. 127–133.
8. Клімова О. І. Антимонопольне регулювання інтегрованих корпоративних систем. *Економічні інновації*. 2011. № 45. С. 104–111.

Куліш Лариса Петрівна,
аспірантка кафедри економічної теорії та
конкурентної політики, Київський національний
торговельно-економічний університет

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ЕКОНОМІСТІВ ХХІ ст.

Серед актуальних проблем, на вирішенні яких концентрується наукова думка у незалежній Україні, одне з центральних місць займає питання конкурентоспроможності національного господарства та окремих підприємств. Теоретичні основи аналізу конкурентоспроможності та актуальні аспекти її дослідження закладені в працях відомих вчених, які представляють НАН України, а саме: В.М.Гейця [1; 2], С.О.Корабліна [3], О.В.Пустовойта [4], О.С.Власюка[5] та ін.

Наукове розв'язання проблеми національної конкурентоспроможності в умовах глобалізації пов'язане з вирішенням питання формування стратегії та політики довгострокового економічного зростання. На сьогодні українські економісти достатньою мірою проаналізували проблеми конкурентоспроможності економіки, заклали фундамент розвитку теоретико-методологічних основ дослідження інноваційного забезпечення конкурентоспроможності економіки, а також розкрили широкий спектр проблематики конкурентоспроможності підприємств.

Авторський колектив Київського національного торговельно-економічного університету під керівництвом професора В.Д.Лагутіна визначає конкурентоспроможність у макроекономічному вимірі як здатність економікою досягти високих темпів економічного зростання, забезпечувати постійне збільшення реальних доходів населення, просувати на світовий ринок конкурентоспроможні фірми та передбачає наявність сильної конкурентоспроможної економіки, представлені високопродуктивними кластерами, котрі поліпшують якість товарів і послуг, забезпечують створення нових робочих місць у майбутньому. Здатність адаптуватися до змін, що відбуваються на світовому ринку, базується на таких економічних факторах як інвестиційні, інноваційні, виробничі потужності та інші. Проте їх дія повинна поєднуватись із політичними та соціальними факторами, які теж впливають на функціонування національної економіки на світовому ринку [6, с. 43–48].

Конкурентоспроможність на всіх рівнях є результатом існування конкурентних переваг. При цьому найчастіше конкурентна перевага розглядається як відносна перевага ринкового суб'єкта над конкурентами за низкою позицій, які є важливими саме для споживача. У конкурентному протистоянні за умов глобалізації виявляється взаємодія між прагненням до досягнення різних видів економічної ефективності, а саме алокативної ефективності (ефективності розподілу ресурсів між альтернативними варіантами їхнього використання), виробничою ефективністю (оптимізацією розміру фірми), і динамічною ефективністю (ефективністю галузі як структури, що розвивається, й упроваджує інновації, які забезпечать мінімізацію витрат, та спонукатимуть до інвестування). Вітчизняні вчені З.С.Варналій та

О.П. Гармашова висловлюють думку про те, що саме інноваційні фактори найбільшою мірою ідентифікують сучасний вимір конкурентоспроможності [7, с. 54–56].

Конкурентоспроможність національної економіки забезпечується наявністю макроекономічних, нормативно-правових та організаційно-інституційних умов як необхідних обставин, що роблять економічну систему спроможною витримувати внутрішні та зовнішні ризики, адаптуватися до них та відновлюватися після їх прояву. Для протидії негативним зовнішнім впливам на економіку та зменшення негативних їх наслідків виділяють такі цілі та завдання державної політики у сфері забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, як макроекономічна стабільність, ефективність внутрішнього ринку та державного управління, соціальний розвиток [3, с. 35–58].

Проведений аналіз багатьох праць українських вчених з проблем конкурентоспроможності дає змогу дійти висновку про те, що у XXI ст. держава покликана забезпечувати конкурентоспроможність національної економіки, а для цього слід сформувати ефективну політику, яка сприятиме вітчизняним підприємствам у їх високотехнологічному експорті та прагнучим підвищувати конкурентоспроможність товарів українських виробників порівняно з їхніми імпортованими аналогами. Український дослідник О.С. Шнипко аргументовано стверджує, що у світовій практиці утверджується інтегроване трактування конкурентної політики, яке полягає у тому, що держава має застосовувати ідеї та принципи захисту і сприяння конкуренції, а також формувати стратегію досягнення конкурентоспроможності національної економіки [8, с. 189–192].

Очевидно, що у найближчій перспективі в Україні великомасштабні інноваційно-інвестиційні програми необхідно орієнтувати на розв'язання завдань структурної трансформації національного господарства. При цьому пріоритетними серед них є такі, як ресурсозбереження, створення високотехнологічних обробних підприємств, виробництво в яких базуватиметься на найсучасніших технологіях, розвиток сільськогосподарської інфраструктури, формування передумов для ефективного функціонування внутрішнього ринку, а також оновлення матеріальної бази соціальної сфери [9, с. 37–42].

Вирішення завдань підвищення конкурентоспроможності українських підприємств визначатимуть вектор розвитку країни в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Це накладає як на державу, так й на підприємницький сектор велику відповідальність. Важливо не лише формулювати пріоритети національної конкурентоспроможності, але й успішно реалізовувати їх, підвищуючи ефективність державної політики. Реалізація завдань національного розвитку, економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності національної економіки потребують переосмислення ролі держави і бізнесу у цих процесах. Цілком обґрунтованою є думка про те, що без активної державної політики та ефективного відповідального підприємництва динамічний розвиток країни неможливий [10, с. 221–279].

Як демонструє аналіз господарської практики, у цілому конкуренція сприяє розвитку конкурентоспроможності підприємств, проте надто різке посилення конкурентного тиску часто призводить до протилежного результату – втрати

підприємствами частини доходів, які слугують потенційними джерелами фінансування інноваційної діяльності як головного інструмента конкуренції. Це може призвести до ліквідації національних конкурентоспроможних підприємств (навіть цілих галузей) з подальшим зменшенням зайнятості, доходів держави та населення, стрімким зростанням імпорту тощо. Однак без виконання ринком функції звільнення економіки від суб'єктів господарювання, які працюють неефективно, а тому не спроможні конкурувати, немає підстав для досягнення високого рівня конкурентоспроможності національної економіки загалом [11, с. 205–248].

Аналіз світового досвіду свідчить про те, що досягнення конкурентоспроможності національної економіки неможливе без активної цілеспрямованої державної політики [12, с. 7–16]. У межах домінуючої на сьогодні моделі економіки (як показав вітчизняний досвід та світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр.), неможливо розв'язати проблеми суспільного розвитку, а тому докорінної модернізації потребує політика стимулювання конкурентоспроможності національних підприємств.

1. Геєць В. Новий прагматизм – інструмент досягнення кращого майбутнього. *Економічна теорія*. 2017. № 1. С. 5–24.
2. Геєць В.М. Ендогенізація розвитку економіки у вимірі рівноправності відносин держави, бізнесу та суб'єктів голосування. *Економіка України*. 2018. № 7. С. 3–19.
3. Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2017. 308 с.
4. Пустовойт О.В. Інституційна природа економічних циклів. Досвід України. К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2016. 388 с.
5. Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації [О.С. Власюк, А.І. Мокій, О.І. Ілляш, В.І. Волошин, М.І. Флейчук, Т.О. Власюк та ін.] / за заг. ред. О.С. Власюка. К.: НІСД, 2017. 384 с.
6. Конкурентоспроможність національної економіки. В.Д. Лагутін, В.А. Романенко, Ю.М. Уманців. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 296 с.
7. Варналій З.С. Конкурентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення. К.: Знання України, 2013. 387 с.
8. Шнипко О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації. К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. 456 с.
9. Вертелева О. Фактори міжнародної конкурентоспроможності України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 3. С. 33–48
10. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 404 с.
11. Дейнека Т.А. Соціально-економічні суперечності процесу глобалізації суспільства (політико-економічний аналіз). К.: КНЕУ, 2018. 510 с.
12. Лагутін В.Д. Економічна політика держави та ефекти її реалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4. С. 5–21.

Розділ III. АКТУАЛЬНІ ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кічурчак Маріанна Василівна,
д-р екон. наук, доцент кафедри економіки України,
Львівський національний університет імені Івана Франка

З ІСТОРІЇ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ У РАДЯНСЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ДУМЦІ

Соціально-економічний розвиток на початку ХХ ст., Перша світова війна, боротьба за утвердження української державності, кардинальна зміна політичної системи та створення централізованого планового господарства мали вагомий вплив на еволюцію теоретичного конструювання відтворення суспільних благ в українській економічній думці ХХ ст.

У 1920-х роках згідно з положеннями політичної доктрини більшовизму, яка стала стрижневою в українській економічній науці, інституту держави відводили вагому роль у здійсненні соціально-економічних перетворень, що пов'язано із процесами усупільнення економіки, одержавлення усіх сфер життя, переважанням суспільних інтересів над приватно-індивідуалістичними. На думку В. Небрат, «у межах концепції колективних потреб подальшого розвитку набуло трактування держави як публічно-правового союзу, що надає послуги для задоволення тих потреб своїх громадян, які не можуть бути задоволені в індивідуальному порядку» [1, с. 380]. Підґрунтям теоретичного конструювання відтворення суспільних благ у період перебування України у складі СРСР стала ідеологія марксизму, а у практичному аспекті – утвердження радянських форм господарства і доведення його переваги над ринковим.

Поступ української теоретичної економічної думки, у тім числі й щодо відтворення суспільних благ, було перервано через критичне сприйняття альтернативних поглядів та придушення будь-якого іншомислення. Академічні дослідження велися в надзвичайно складних суспільно-політичних умовах. Як зазначили відомі дослідники історії економічної науки Л. Горкіна та М. Чумаченко, «до початку Другої світової війни науковий потенціал в галузі економіки було невідворотно підірвано; ...принизливому гонінню були піддані академіки К. Воблий, Л. Яснопольський, кілька років провів на засланні М. Птуха...» [2, с. 37].

Проблематику забезпечення відтворення суспільних благ в українській економічній думці до проголошення незалежності України і виходу її зі складу СРСР розглядали в контексті теорії державних фінансів радянського господарства. Теоретико-методологічним підґрунтям виробництва та задоволення попиту на суспільні блага в адміністративно-командній системі був основний економічний закон соціалізму, згідно з яким пріоритетом визнавали

забезпечення повного добробуту усіх членів суспільства і вільний всебічний розвиток особистості шляхом безперервного зростання та удосконалення суспільного виробництва [3, с. 200, с. 202, с. 205; 4, с. 559]. Найвищим критерієм відтворення суспільних благ можна вважати формування гармонійної особистості та підвищення рівня життя на підставі досягнення соціально-економічної ефективності виробництва. На теоретичному рівні існувало й своєрідне розмежування сфер досліджень економічної науки соціалістичної доби. Як зазначив Б. Винар, «теоретичні роботи з обсягу політекономії є неподільною прерогативою центральних російських інституцій, і республіканські інститути на Україні мусять обмежуватися перекладами цих російських робіт» [5, с. 289], а В. Небрат доповнила, що «...питання державних фінансів, принципів та сутності оподаткування належали до компетенції Москви» [1, с. 458]. Теоретизування в царині відтворення суспільних благ відбувалося в контексті удосконалення соціалістичних суспільних відносин для того, щоб послідовно розширювати можливості для якнайповнішого задоволення постійно зростаючих потреб усіх трудящих. З погляду практики фінансування надання таких благ перекладалося головно на республіканські бюджети. Як зазначили автори «Історії народного господарства Української СРСР» І. Лукінов, Т. Дерев'янкін та інші, «провідне місце у фінансовому господарстві країни займав державний бюджет СРСР, а державні бюджети республік у цьому відігравали допоміжну роль. Вони являли собою по суті бюджети соціально-культурних заходів» [6, с. 71–72].

Концептуально надання суспільних благ було пов'язане із суспільними фондами споживання, які розглядали як одну з важливих форм колективного задоволення потреб на підставі використання відповідної частини фонду особистого споживання. Це слугувало важливою ідеологічною платформою для обґрунтування переваг централізованої планової економіки над ринковою. Закономірним стало те, що, незважаючи на особливості становлення та функціонування соціалістичного господарства в УРСР у 1938–1980-х рр., формулювання щодо теоретико-практичних засад надання суспільних благ залишалися незмінними: «рік у рік у загальному обсязі реальних доходів трудящих дедалі вагомішою ставала роль суспільних фондів споживання. Переважна частина коштів цих фондів спрямовувалась на культурно-побутове обслуговування, соціальне страхування, соціальне забезпечення непрацездатних, безкоштовну освіту, охорону здоров'я, на допомогу багатодітним матерям тощо» [6, с. 76, с. 277, с. 408, с. 413; 7, с. 308, с. 316, с. 321, с. 359, с. 398–399].

Головним призначенням виплат із цих фондів були мінімізація відмінностей в умовах життя різних груп населення. Досягали цього завдяки суспільній власності на засоби виробництва, що уможливлювала здійснювати соціалістичний розподіл економічних благ. Навіть у XXI ст. деякі науковці [8, с. 568; 9, с. 224] розглядають суспільні фонди споживання як інструмент задоволення попиту на суспільні блага. Соціальна значимість суспільних фондів споживання в адміністративно-командній системі полягала в тому, що громадяни одержували безкоштовне медичне обслуговування, освіту, пільгове санаторне лікування, доступ до різних соціально-культурних заходів і житлового будівництва тощо. У такий спосіб створено сприятливі умови для

зростання кваліфікації кадрів і підвищення культурно-технічного рівня працюючих. У період панування доктрини соціалістичного господарства в українській економічній думці не прослідковуємо певної наступності і спадкоємності наукових підходів, концепцій та ідей, які доповнюють і розвивають, або заперечують і заміщують попередні, щодо теоретичного конструювання процесу відтворення суспільних благ.

У зв'язку з проголошенням державної Незалежності в Україні відбувся перегляд і кардинальна зміна існуючих теоретичних моделей економічного і соціального розвитку, що призвело до підвищення зацікавленості українських учених теорією відтворення суспільних благ і розроблення на цих засадах власних теоретико-методологічних підходів. Трансформація економічної системи та пошук власної моделі економічного розвитку, що поєднує інтеграційні, технологічні, інноваційні та соціальні пріоритети, ставить на порядок денний питання концептуалізації та практичного забезпечення відтворення суспільних благ як передумови економічної конкурентоспроможності та суспільного добробуту.

1. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні: монографія / НАН України, Ін-т екон. та прогноз. К., 2013. 584 с.
2. Горкіна Л., Чумаченко М. ХХ століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива. Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. 142 с.
3. Актуальные вопросы экономической теории : монографія / под ред. А. А. Чухна. К.: Вища школа, 1985. 263 с.
4. История экономических учений: (современный этап) : учебник / под общ. ред. А. Г. Худоркова. М.: ИНФРА-М, 1999. 733 с.
5. Винар Б. Сучасний стан економічної науки в Україні. *Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці*. Нью-Йорк; Париж; Львів, 2005. С. 274–295.
6. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки). Книга перша: Будівництво економіки розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.) / за заг. ред.: І. І. Лукінов, Т. І. Дерев'янкін, В. В. Городній, С. П. Лаута, Е. Л. Лортікян, Р. Д. Толстов. К.: Наукова думка, 1985. 464 с.
7. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки). Книга друга: Соціалістична економіка в 60–80-ті роки / за заг. ред.: І. І. Лукінов, Т. І. Дерев'янкін, Л. К. Безчасний, Ю. Ф. Воробйов, Е. Л. Лортікян, Р. Д. Толстов, В. І. Ястребов. К.: Наукова думка, 1987. 440 с.
8. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / під ред. Р. Дяківа. К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. 705 с.
9. Райзберг Б. А., Лозовський Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1998. 479 с.

Гордіца Кароліна Адольфівна,
канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу економічної історії ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЧНІЙ НАУЦІ

Зважаючи на складний і суперечливий історичний шлях України, характерною особливістю якого була неодноразова зміна парадигми суспільно-економічного розвитку, проблеми власності завжди були одним із ключових напрямів дослідження української академічної науки, що працювала в органічній взаємодії з наукою освітянською. При цьому протягом багатьох років і десятиліть вченим доводилося працювати в умовах жорсткого політичного тиску, долаючи агресивне й непрофесійне втручання в науковий пошук з боку державної влади й державної ідеології.

У перші роки існування Української академії наук її дійсними членами були відомі вчені-економісти М. Туган-Барановський, К. Воблий, В. Косинський, Р. Орженцький, які на той час мали значний досвід дослідження питань власності в руслі наукової традиції кінця XIX – початку XX ст. Тоді вітчизняна економічна наука, плідно поєднуючи методологічний інструментарій неокласиків з елементами інституціоналізму, зокрема, широко застосовуючи міждисциплінарний підхід, намагалася створити цілісну концепцію власності, що відповідала б не лише вимогам економічної теорії, але й потребам розвитку народного господарства на шляху ринкової модернізації.

Більшість українських вчених розвивали ідеї плюралізму форм власності як основи ринкового механізму функціонування багатосекторного соціально-регульованого господарства. Зокрема, К. Воблий вважав розширення державної діяльності у сфері виробництва характерною особливістю сучасного йому народного господарства, проте залишався прибічником ідеї раціонального поєднання в економіці різних форм власності, відповідно до переваг і недоліків функціонування кожної з них у різних галузях.

М. Туган-Барановський, зберігаючи свої соціалістичні переконання, добре усвідомлював значення права успадкування власності, слушно вважаючи його важливим суспільним інститутом, заснованим на психологічному мотиві любові до дітей і прагненні забезпечити добробут своєї сім'ї, без чого господарство не могло б ніколи досягти вищих ступенів розвитку. На противагу «ортодоксальному» марксистському уявленню про соціалізм як лад, що базується на принципі цілковитого усупільнення, він запропонував свою модель різноманітного, багатоукладного, і тому більш гнучкого і мобільного економічного механізму, що являв би собою своєрідний симбіоз різних господарських форм – державних підприємств, кооперативів різного типу, дрібного індивідуального виробництва тощо, – тобто модель змішаної економіки як складної економічної системи, побудованої на симбіозі різних принципів.

Однак після встановлення в Україні Радянської влади відстоювати альтернативний офіційній комуністичній доктрині погляд на власність як на базову категорію ринкової економіки стало небезпечно. Дискусії щодо власності фактично припиняються, постановка відповідних проблем втрачає науково-теоретичний характер і переводиться у практичну площину партійно-державної господарської політики. Лише у виданих до середини 1920-х років працях М. Туган-Барановського, М. Соболева, О. Челінцева, О. Чаянова, деяких інших вчених окремі прикладні аспекти власності присутні переважно в контексті аналізу проблем розвитку кооперації та ефективної організації селянського господарства. Що ж стосується радянської економічної науки, то її дедалі більш виразна антиринкова спрямованість, зумовлена запровадженням у науку класового принципу, практично виключала можливість об'єктивного, неупередженого аналізу проблем власності.

Навіть визнання державною верхівкою необхідності існування багатокладності у народному господарстві, зумовлене переходом до НЕП, зовсім не означало обрання стратегічного курсу на розвиток і вдосконалення змішаної економіки. На відміну від уявлень вчених дореволюційної школи, офіційна радянська думка, представлена у працях економістів марксистського напрямку Я. Дудника, О. Шліхтера, В. Введенського, П. Жигалка, В. Мишкіса, О. Лозового, а також партійно-державних діячів В. Чубаря, С. Косіора, В. Затонського, Х. Раковського, М. Скрипника, Д. Мануїльського, розглядала НЕП як спробу створення ефективної господарської системи при збереженні її загальної неринкової спрямованості, як тимчасовий інструмент побудови одноукладної економіки некомуністичними засобами. В цей період в українській економічній науці набула популярності ідея розділеної власності, яка передбачала можливість підвищення ініціативи і підприємливості окремих господарюючих суб'єктів шляхом створення змішаних форм власності – акціонування підприємств, залучення приватного капіталу, розвитку кооперації тощо – під жорстким контролем держави як верховного власника засобів виробництва.

Однак вже у другій половині 1920-х років в офіційних економічних та партійних джерелах стала дедалі частіше повторюватись думка про необхідність подальшого одержавлення економіки, колективізації селянських господарств, розвитку директивних методів планування і підпорядкування ринкових елементів народного господарства принципам планомірності. НЕП з його спрямованістю на госпрозрахунок, матеріальні стимули, розвиток особистої ініціативи та відповідальності почав підмінятися командною системою керівництва і господарювання. Її наріжним каменем виступало конституційно закріплене безроздільне панування державної власності, для якого радянські вчені змушені були знаходити теоретичне обґрунтування.

Відтак у 1930–60-і роки увагу було в основному акцентовано на аналізі господарсько-правових питань власності, які розроблялись у працях А. Венедиктова, М. Колганова, С. Корнєєва та інших авторів. Однією з провідних була теза про поступове, але неухильне зближення двох форм власності – державної та колгоспно-кооперативної. Її розробка відбувалась у відповідності до державної політики цілеспрямованої уніфікації форм власності у народному господарстві: після суцільної колективізації, яка передбачала примусове

усуспільнення не лише земельних ділянок, як дореволюційна селянська община, але й знарядь праці, худоби та інших ресурсів, перетворюючи їх, по суті, на «нічийну» власність, почалося швидке укрупнення колгоспів, спрямоване на усунення селян від реального управління господарствами, яке перейшло в їх одержавлення шляхом перетворення на радгоспи.

Поступово радянська економічна наука в частині досліджень з питань власності перетворилась на безальтернативну і здебільшого схоластичну апологетику «загальнонародної» соціалістичної власності. У 1960–70-і роки найбільш активно обговорювалась методологічна проблема співвідношення понять власності та виробничих відносин; їй було відведено місце у працях О. Бойка, Й. Вишневецького, А. Покритана, В. Ємченка, Б. Кваснюка, В. Корнієнка; дослідження власності як економічної категорії соціалістичного господарства проводились у працях В. Логвиненка, О. Рябченка, М. Колесова, В. Рибалкіна, А. Чухна, інших вчених. Визначною спільною рисою цих розробок залишалось їх проведення в жорстких рамках марксистсько-ленінської ідеології, формаційного підходу та діючої моделі одноукладної неринкової економічної системи радянського типу.

Соціально-економічними наслідками ідеологічних деформацій теоретичних та практичних підходів до власності, виражених, насамперед, у гіпертрофованому розвитку лише однієї з її форм – державної – стали хронічна криза недовиробництва, примат важкої індустрії, всебічна інтенсифікація праці при відсутності реальної мотивації до неї, низький рівень доходів і низький рівень життя переважної більшості населення. Гальмування темпів економічного розвитку народного господарства та експериментальні спроби запровадження на окремих підприємствах госпрозрахункових засад на початку 1980-х років сприяли розвитку в економічній літературі, зокрема, в працях І. Лукінова, А. Чухна, ряду інших вчених, ідей багатоплановості відносин соціалістичної власності, їх складної ієрархічної структури і навіть недостатньої зрілості, а з початком т. зв. «перебудови» господарського механізму в окремих статтях, зокрема, Ю. Пахомова, В. Черняка, прямо висловлювались думки про недосконалість суспільної власності, гіпертрофовану роль державної власності як основну причину економічних проблем соціалізму та необхідність кардинальних змін у механізмі привласнення.

На рубежі 1980–90-х років у працях українських вчених-економістів досліджуються теоретичні та науково-практичні аспекти трансформації і подальшого розвитку системи відносин власності у бік її ускладнення і вдосконалення; розглядаються проблеми становлення й розвитку нових форм господарювання – орендних, кооперативних, акціонерних підприємств, індивідуальної трудової діяльності – як рівноправних складових економіки змішаного типу, закладаються основи для сприйняття ідеї реставрації приватної власності як базового принципу сучасної регульованої ринкової економіки.

В економічних працях з питань власності, опублікованих в Україні за останнє двадцятиліття, спостерігається, з одного боку, певна методологічна узгодженість науково-практичних розробок порівняно з теоретичними, з іншого – спроби еkleктичного поєднання неокласичного підходу до аналізу місця й ролі інституту власності в сучасній регульованій ринковій економіці з використанням категоріального апарату й методології марксистської

політекономії. Свідченням останнього є широке використання авторами теоретичних розвідок щодо власності виробничого, формаційного та трудового підходів до аналізу проблем власності. Зокрема, В. Рибалкін, І. Лазня, Г. Григорян розглядали власність як систему відносин суспільного виробництва; у працях В. Фесечко, А. Гальчинського, П. Єщенка проводилась думка про тотожність праці та власності, на підставі чого зроблено висновок, що земля не може бути об'єктом власності як така, що не є результатом людської праці.

Поряд із тим, більшість сучасних наукових праць з питань власності в Україні становлять розробки науково-практичного спрямування, виконані переважно на основі неокласичного підходу. Ідея приватної власності як системоутворюючого принципу ринкової економіки отримала розвиток здебільшого в контексті аналізу проблем ринкового реформування власності в економіці та її окремих галузях, а також концептуального узагальнення набутого досвіду економічних та інституційних перетворень. Найбільш ґрунтовні серед присвячених цьому праць були створені за участю та під керівництвом І. Лукінова, В. Гейця, В. Бесєдіна, А. Гальчинського, Л. Мельника, П. Саблука, П. Гайдуцького, О. Денисюка, інших українських вчених. Основну увагу приділено питанням приватизації об'єктів державної власності, її методів та меж реалізації, соціально-економічної результативності тощо; розвитку, вдосконалення та взаємодії в економіці різних форм власності – державної, муніципальної, приватної індивідуальної, акціонерної, кооперативної та ін.; реформування та ефективного розподілу прав власності на природні ресурси, насамперед землі сільськогосподарського призначення; функціонування та охорони інтелектуальної власності тощо.

Позитивним моментом є поширення в останні роки нових інституціональних підходів до аналізу проблем власності, що суттєво збагачує науковий інструментарій та розширює контекст теоретичних досліджень. Так, у працях А. Гриценка, В. Дементьєва, В. Мандибури, І. Малого, інших вчених розглядаються питання соціально-економічного змісту й ролі інституту власності у структуроутворенні інституційної підсистеми економіки та у реалізації свободи господарюючих суб'єктів, змісту нормативно-правової складової інституційної архітектури власності, реалізації прав власності в умовах пострадянського інституційного середовища тощо.

Отже, створення методологічно цілісної концепції власності як основи теоретичного забезпечення розвитку регульованої ринкової економіки залишається важливим актуальним завданням сучасної української академічної науки. Це вимагає посилення уваги науковців до теоретико-методологічних питань власності, подальшого розширення інституціональних досліджень та подолання залишкового впливу марксистської методології в українському науковому дискурсі.

Сливка Тетяна Олександрівна,
канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»

I.-С. КОРОПЕЦЬКИЙ ПРО РОЗМІЩЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Відомий західний дослідник української та світової економіки, професор, доктор економічних наук Іван-Святослав Коропецький у 1992 році був обраний іноземним членом Національної академії наук України. Досвід наукової роботи вченого в іноземних університетах зі світовим ім'ям [1, с. 95] дозволив сформулювати коло наукових інтересів, яке охоплювало широкий спектр питань економічної історії та історії економічної думки України.

У дослідженнях І.-С. Коропецького, які тривали упродовж більше тридцяти років його науково-дослідної діяльності як закордоном, так і в незалежній Україні, значне місце займає науковий аналіз питань розміщення промисловості. В своїх працях вчений, використовуючи авторську методику обрахунку статистичних даних, здійснив піонерні розвідки у вивченні економіки України як самостійної одиниці в межах СРСР. Такі наукові пошуки іноземного дослідника було значно ускладнено обмеженістю доступу до достовірних даних про економіку України. Тим не менш І.-С. Коропецькому вдалось зробити вивчення української економіки на Заході легітимною та самостійною складовою дослідження економік соціалістичних країн [2, с. 45].

І.-С. Коропецький привернув увагу західної наукової громадськості до питань використання продуктивних ресурсів українських земель в радянські часи в контексті українсько-російських відносин та підпорядкування цілям тоталітарного центру в Москві. Учень І.-С. Коропецького та член наукового товариства імені Шевченка в Америці Р.Процик так характеризує наукове завзяття вченого: «Він мусив бути, водночас, ідеалістом і заповзятим сміливцем, щоби спромогтися, фактично самотужки, підняти завісу, яка затуляла реальний стан післявоєнної економіки УРСР. У контексті західної науки це означало, що він мусив невтомно розвіювати туман, який маскував нищівну експлуатацію України московською владою» [3].

Важливе місце у працях І.-С. Коропецького займає дослідження теорії і практики розміщення промисловості. Вченим встановлено, що за умов СРСР всесвітньовідома теорія розміщення промисловості Альфреда Вебера, згідно якої промислові підприємства прагнуть мінімізувати витрати шляхом розташування у найвигіднішому місці по відношенню до джерел сировини та ринку робочої сили, повністю відкидалася радянськими вченими. Натомість, радянські економісти на протигагу положенню Вебера про мінімізацію витрат для окремого підприємства пропонували такі принципи розміщення промисловості, які були б неприйнятними для приватних підприємств в умовах капіталізму, але були б, на їх думку, на користь національній економіці загалом [4, с. 21]. І.-С. Коропецький підкреслював непослідовність та фрагментарність радянської теорії розміщення промислових підприємств, яка, ґрунтуючись переважно на вченнях К. Маркса, Ф. Енгельса, Леніна та офіційних заявах на

з'їздах КПРС, не забезпечувала належного теоретичного підґрунтя для ефективного географічного розташування промисловості.

Переважання суто політичних принципів розміщення промислових підприємств у СРСР над економічними та соціальними не забезпечувало, на думку вченого, максимізації обсягів промислового виробництва. Головною метою політики розміщення промисловості були оборонні потреби, а всі інші принципи та цілі підпорядковувались цій головній меті. Головною метою СРСР у зовнішній і внутрішній політиці, економіці та всіх інших сферах було збереження та поширення влади комуністичної партії. Саме цим пояснюється розміщення промисловості з точки зору обороноздатності напередодні війни. Такими цілями пояснюється і основна частина капіталовкладень у будівництво та реконструкцію об'єктів важкої промисловості, оскільки саме ця галузь забезпечувала обороноздатність країни та виробництво безпосередньо воєнної продукції. Під час індустріалізації в СРСР в жертву нарощенню військової могутності була покладена навіть економічна доцільність. Так, І.-С. Коропецький зазначає, що з економічної точки зору, раціональним було б продовження капіталовкладень у розбудову промисловості Донбасу на противагу створенню нових промислових центрів на Уралі та в Західному Сибіру через існуючий географічний розподіл населення, наявність транспортного сполучення тощо. Масштаб будівництва нових промислових центрів, на думку вченого, мав би визначатися місцевим попитом [4, с. 61–62].

Особливою рисою індустріалізації в СРСР був «гігантизм», який означає схильність до будівництва переважно великих промислових комплексів. Гігантизм пояснювався кількома чинниками, а саме: спрощенням здійснення планування на меншій кількості підприємств, особливістю бухгалтерського обліку в СРСР, обмеженою кількістю менеджерів та кваліфікованого персоналу, змаганням з американськими методами виробництва тощо. Такий спосіб розташування індустріальних об'єктів повністю суперечив задекларованим принципам пропорційного розміщення промисловості територією країни та економії транспортних витрат. До того ж, побудова великих промислових комплексів та їх транспортне забезпечення було можливим лише за рахунок використання надлишкових потужностей, закладених ще за будівництва мережі залізниць у царський період, яка була збудована в розрахунок на значно більші потреби ніж вимагала економіка до Першої світової війни.

Слід зазначити, що в процесі індустріалізації не приділялось належної уваги розвитку транспортної системи. До середини 1930-х років існуюча мережа залізниць ефективно обслуговувала потреби промислових підприємств. Проте в другій половині 1930-х років робота залізничного транспорту в СРСР наблизилась до межі ефективності. Неспроможність транспортної системи забезпечувати потреби підприємств-гігантів пізніше призвела до закріплення на державному рівні положення про необхідність побудови мережі малих і середніх за розміром підприємств.

Індустріалізація відсталих регіонів з неросійським населенням мала найнижчий пріоритет [4, с. 65–66]. Капіталовкладення здійснювались переважно в промислово розвинуті регіони СРСР, зокрема і України, в той час як неіндустріалізовані території потребували ресурсів для розвитку. Відтак розрив між промисловими центрами та периферією фактично збільшувався не

зважаючи на декларування принципу рівного розвитку всіх республік та народів СРСР.

Таким чином, здійснивши теоретичний та емпіричний аналіз економіки України в радянські часи, І.-С. Коропецький визначив основні принципи та особливості розміщення промислових підприємств та здійснення капіталовкладень в розвиток промисловості. Зокрема, наголошував на підпорядкуванні економічної доцільності геополітичним цілям. Висновки вченого дають можливість зрозуміти причини сучасного стану економічних відносин України з іншими державами та є особливо актуальними за теперішніх умов переорієнтації економічних зв'язків у контексті національних інтересів.

1. Пам'яті професора Івана-Святослава Коропецького (1921–2012). *Економіка України*. 2013. № 12. С. 95–96.
2. Горкіна Л., Довбенко М. Літописець і теоретик економіки України. З нагоди 90-річчя іноземного члена НАН України І.-С. Коропецького. *Вісник НАН України*. 2011. № 8. С. 44–47.
3. Процик Р. Пам'яті Івана-Святослава Коропецького. 2013. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pamyati-ivana-svyatoslava-koropetskoho>
4. Коропецький І.-С. Економічні праці. Збірник статей. Київ: Смолоскип, 1998. 416 с.

Дідківська Леся Володимирівна,
канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»

АКАДЕМІК А. М. ШЛЕПАКОВ – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЇ

Існують стереотипи, що економічні дослідження у радянський період були заполітизовані та псевдонаукові. Однак насправді деяким талановитим вченим вдалося реалізуватися в науці, навіть започаткувати та розвинути нові напрями досліджень у сфері економіки. Серед них – видатний учений академік АН УРСР (з 1982 р.) Арнольд Миколайович Шлепаков (1930–1996), який розпочав свій професійний шлях як науковець в Інституті історії АН УРСР (1955), а згодом зацікавився політологією та економікою.

На наш погляд, найбільш актуальними та значущими є дослідження А. Шлепаковим міжнародних міграцій, оскільки українці мають давню міграційну історію, а закордонне українство є не тільки однією з найчисленніших діаспор, але й потужним лоббі національних інтересів у світі. Події сьогодення підтверджують, що Україна потребує підтримки, знань та досвіду закордонних співвітчизників, налагодження всебічної співпраці між українцями, незалежно від їхнього місця проживання. Водночас, актуалізується пошук механізмів стримування еміграції співвітчизників у зв'язку з відкриттям кордонів з країнами ЄС та формуванням іміджу України як країни-донора робочої сили.

У силу зрозумілих причин, у радянській економічній історії практично не приділялася увага дослідженню проблем міграції населення, вивченню української діаспори. Тому поява відомої праці А. Шлепакова «Українська

трудова еміграція в США і Канаді» [1], що вийшла з друку у видавництві АН УРСР у 1960 р., була піонерною та знаковою подією у вітчизняній науці. Зрозуміло, що в роботі, як і годилося в радянський період, критикувалася буржуазія США та Канади та їхні дії, скеровані проти мігрантів, але головне, що досить вдало представлена міграційна історія наших співвітчизників. Крім того, на основі документальних матеріалів проаналізовано причини, що призвели до появи української діаспори у Північній Америці, охарактеризовано соціально-економічне становище переселенців у США та Канаду, виявлено їх внесок у розвиток економіки та культури, їх роль у громадсько-політичному житті та робітничому русі, описано характер адаптації закордонних українців у середовищі проживання та їх історичні зв'язки з народом України. Особлива заслуга автора цієї праці в тому, що він увів у науковий обіг великий масив нових для українців зарубіжних матеріалів, ознайомив із іноземними дослідниками проблематики, пов'язаної з українською еміграцією у країнах Північної Америки.

Дослідження причин та наслідків міграції робочого класу, соціально-економічних та національних проблем пристосування робітників до нових умов, вивчення специфіки середовища проживання українських емігрантів лягли в основу таких праць А. Шлепакова: «Іміграція і американський робітничий клас в епоху імперіалізму» (1966), «Біографія статуї Свободи. Історичний нарис» (1969), «США: Соціальна структура суспільства та його національний склад» (1976).

Як завідувач відділу нової і новітньої історії зарубіжних країн Інституту історії АН УРСР (1969–1978) А. Шлепаков ініціював розробку цікавої наукової теми «Україна у міжнародних відносинах», результатом якої стала монографія «Україна і зарубіжний світ» (1970). Особистим внеском вченого були розділи «Плани міжнародної реакції щодо України в роки підготовки Другої світової війни (1933–1939 рр.)» і «Зовнішньополітичне значення возз'єднання українських земель (1939–1940 рр.)».

Авторитет вченого та його наукові здобутки посприяли тому, що він став експертом ЮНЕСКО у сфері міжнародної міграції (з 1967 р.). Крім того, у складі делегації УРСР брав участь у роботі XXV–XXVII сесій Генеральної Асамблеї ООН (1970–1972), очолив делегацію УРСР на 23-й сесії Комісії соціального розвитку ООН (1973). Його було обрано Президентом Української асоціації сприяння ООН, керівником Центру міжнародних досліджень Київського міжнародного гуманітарного університету.

У 1978 р. український академік А. Шлепаков, талановитий та авторитетний вчений-міжнародник, за допомоги вітчизняного партійного керівництва ініціював відкриття та став директором Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, який успішно функціонував до червня 1991 р. Інститут займався розробкою проблем міжнародного поділу праці та структури світогосподарських зв'язків, дослідженням міграційних процесів і оцінкою становища іммігрантів, виявленням національних проблем емігрантів, що проживали в країнах Західної Європи, Америки, країнах Близького Сходу, дослідженням історичних зв'язків українців з народами цього регіону, а також вивчав економічні та науково-технічні аспекти охорони довкілля [2, с. 43].

Особливою є персональна заслуга А. Шлепакова у становленні та розвитку в Україні американістики не тільки як вченого (дослідив соціально-економічні та

політичні аспекти міграції населення до США, виявив тенденції та закономірності міграційних процесів тощо), а й організатора науки (Інститут соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР був єдиним на той час центром американістики в Україні). Дозвіл на його відкриття вдалося отримати в Москві у той період лише завдяки активній діяльності вже достатньо потужної української діаспори. Наукові дослідження українських вчених-американістів у рамках роботи Інституту мали конкурентні переваги у порівнянні з роботами московських та ленінградських вчених у сфері слов'янської еміграції, адже вітчизняні вчені добре знали українську мову та культуру, розуміли специфіку національного менталітету.

Якщо спочатку у фокусі наукових досліджень А. Шлепакова була міграційна історія робочого класу, то згодом він сконцентрувався на не менш важливій та актуальній і до сьогодні проблемі – еміграції висококваліфікованих спеціалістів у США, внаслідок чого з'явилася його спільна монографія з к.е.н. Л. Смирновою «США: «похищення умов» в прошлом и настоящем» (1983) [3]. У цій праці розкрито масштаби та динаміку міграції спеціалістів, їх професійну та географічну структуру в умовах науково-технічної революції. Робота збагачена фактичним матеріалом, що наочно демонструє втрати країн-донорів та підкреслює очевидні вигоди, що отримує США, користуючись інтелектом та талантами мігрантів.

Певний період свого життя А. Шлепаков присвятив адміністративній роботі в АН УРСР, оскільки був обраний академіком-секретарем Відділення економіки АН УРСР (1982–1988). У 1982 р. вчений був нагороджений премією АН УРСР ім. Д.З. Мануїльського, 1995 р. йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Останні роки свого життя працював ректором Української академії зовнішньої торгівлі (1995–1996).

Таким чином, заслугою А. Шлепакова перед українською наукою є передусім його наукові здобутки (з проблем всесвітньої та економічної історії, зокрема американістики, міграційних процесів, міжнародних і міжнаціональних відносин, соціально-економічної історії зарубіжних країн тощо), започаткування ним нових напрямів наукових досліджень, багаторічна громадська та педагогічна діяльність, представницька участь у міжнародних організаціях.

1. Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США та Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 199 с.
2. Гулевич В., Забарко Б., Лещенко Л., Черніков І. Через роки і відстані. До 80-річчя від дня народження академіка НАН України А.М. Шлепакова. *Вісник НАН України*. 2010. № 5. С. 42–46.
3. Шлепаков А.Н., Смирнова Л.А. США: «похищение умов» в прошлом и настоящем. М., 1983. 182 с.

Хрустальова Вікторія Вікторівна,
канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії та
конкурентної політики, Київський національний
торговельно-економічний університет

РАДЯНСЬКА ЕКОНОМІЧНА НАУКА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ

Сучасна світова економічна думка формувалась об'єднуючи різноманітні напрямки економічного знання. Вона синтезувала досягнення цілих поколінь. У цьому контексті розвиток радянської суспільно-економічної думки відзначається різноманітністю течій і напрямів, багатством економічних ідей та певними здобутками. Оцінюючи ці здобутки існує досить багато неоднозначних трактувань. Так, видатний економіст В. Леонт'єв писав: «... Радянська економіка, керована навмисно безжальними методами, впродовж багатьох років розвивалася... швидкими і стійкими темпами... Навпаки, радянська політекономія, тобто радянська економічна наука, залишалася протягом більше тридцяти років нерухомою і, по суті, безплідною...». [1, с. 216–219].

Для розуміння особливостей розвитку радянської науки необхідно зупинитися на передумовах її розвитку. Слід зазначити, що радянська наука розвивалася під тиском існуючої політичної доктрини та ідеологічних пріоритетів, які визначали спрямування наукових досліджень. Тотальне одержавлення всіх сфер життя впливало на напрями досліджень, які підлягали централізованому директивному керівництву. Замкненість суспільства обмежувала можливості розвитку економічної науки через ізолюваність як власних наукових результатів та здобутків, так і можливості спілкування з закордонними колегами, дослідження велись ізолювано від світового розвитку та виступали для обслуговування державної ідеології [2, с. 8–9]. Але, незважаючи на ці досить складні умови не можна настільки однозначно розглядати радянську економічну науку як «безплідну». Незважаючи на ідеологічний тиск вона мала певні досягнення та вплив на розвиток світової економічної думки.

Розвиток економічної теорії в Україні в радянський період на окремих етапах мав і свої особливості. Радянські економічні інститути формувалися в період з 1917 р. до середини 1930-х років. Ці роки характеризувалися інтенсивним політичним та соціальним конфліктом, а також кількома «розворотами», які визначали можливості для ринкової організації та споживчого вибору. Зворотні зв'язки свідчать про те, що радянська економіка могла розвинутися по більш ніж одному альтернативному шляху [3].

Післяжовтневий розвиток економічної теорії в Україні позначений тими ж рисами, що й розвиток усієї економічної думки. Це розквіт з 1920-х по 1930-ті роки. Як відомо, в перші десятиліття ХХ ст. економічна наука зробила значний внесок у розвиток світової наукової думки. Були отримані піонерні результати, що визначали подальший розвиток цілих напрямків. Характерною рисою економічної теоретичної думки перших пореволюційних років був справжній плюралізм. У виданнях того часу відображалася політична боротьба, але у формі теоретичних дискусій.

Занепад починається з 1930-х по 1960-ті роки. Під дією ідеологізації науки розвиток наукових шкіл в економіці було практично зруйновано, а натомість

наукові дослідження перетворилися в стохастичний процес. Однак при цьому помилковим буде і твердження, що всі економісти ідеологізували економічну науку, або сліпо захищали партійні інтереси. Серед вчених, які зробили значний внесок в економічну теорію треба назвати передовсім М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, О. Чаянова, О. Челінцева, М. Левитського, Є. Слуцького та багатьох інших [4, с. 68–69]. Якщо до початку 1930-х рр. велася дискусія з приводу необхідності існування політичної економії як науки за умов нового ладу, то в другій половині 1930-х рр. йшлося вже про те, що слід створити особливу науку для вивчення радянської економіки. Починається догматизація основних положень економічної теорії на базі марксистсько-ленінського вчення. За основну функцію економічної теорії визнається ідеологічна, тобто захист існуючого ладу, відповідності радянським ідеологічним настановам. Однак суто прикладні аспекти економічної теорії ще розглядаються радянськими економістами. Саме в цей час було започатковано балансовий метод розвитку народного господарства, економіко-математичне моделювання, статистичні методи, сформульовано принципи планування та прогнозування.

Наступний період розвитку економічної науки – короткий період відродження в 1960-ті роки. Певне послаблення політико-ідеологічної цензури в цей час позитивно позначилося на розвитку економічної теорії. Одночасно з теоретичною проблемою співвідношення політики та економіки, дискутувалось питання про зв'язок політичної економії з іншими науками. В цей період у радянській економічній літературі навіть починається дискусія щодо співвідношення політики та економіки. Це питання було дуже актуальним, оскільки розв'язання багатьох економічних проблем у країні залежало від того, наскільки це відповідає ідеологічним установам. Цей період закінчується кризою 1970–1980-х. Оцінюючи здобутки того періоду, з впевненістю можна зазначити, що так звана «політична економія соціалізму» дала можливість оперувати економіко-математичними та статистичними методами аналізу. 1975 р. радянському економістові Л. В. Канторовичу було присуджено Нобелівську премію за застосування економіко-математичного моделювання до процесів суспільного відтворення, що сприяло широкому застосуванню економіко-математичних методів в теоретичному аналізі.

На початку 1980-х рр. економічна теорія перебуває в кризовому стані. Вона стала догматичною та схоластичною, нездатною пояснити засади тогочасного економічного розвитку, окреслити потрібні напрямки дальшого руху суспільства. Вже наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. в економічній літературі починають формуватися засади нової концепції господарювання, яка бере за вихідний пункт економічну самостійність та фінансову відповідальність. У центр уваги економічної теорії потрапляють питання роздержавлення, його способи, методи та завдання. Переосмислюється природа ринкових відносин, соціально-економічного устрою суспільства. Вирішуються проблеми трансформації соціалістичної економіки в ринкову.

Останнім часом в українській економічній думці розвивається потужна тенденція повернення до національних джерел. Цією хвилею було піднесено на поверхню багато забутих імен (М. Туган-Барановського, Є. Слуцького, В. Дмитрієва, О. Білімовича, О. Чаянова та ін.), які надавши поштовху різноманітним розробкам в економіці, вже здобули широке визнання на Заході.

Оцінюючи з позиції сьогодення розвиток радянської вітчизняної економічної науки, ми можемо зазначити, що їй притаманний нерівномірний розвиток. Відставання радянської економічної науки було обумовлене особливостями тогочасного політичного та економічного розвитку. На щастя, ці часи позаду, і важливо не тільки воскресити пам'ять про попередників, протягнути нитку з минулого в сьогодення, а й зуміти, засвоюючи все нове в світовій науці і розвиваючи власні підходи до дослідження тих чи інших явищ, підняти вітчизняні економічні дослідження на світовий рівень.

1. Леонтьев В. Экономические эссе. М., 1990. 415 с.
2. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90-х років XX століття: період переходу до ринку. *Наука та інновації*. 2016. Т. 12, № 6. С. 6-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scinn_2016_12_6_3
3. Harrison Mark. The Soviet economy, 1917–1991: Its life and afterlife. URL: <https://voxeu.org/article/soviet-economy-1917-1991-its-life-and-afterlife>
4. Хрустальова В. В., Мамічева Л. П. Розвиток соціального напрямку економічної думки в Україні наприкінці XIX – початку XX століття. *Економіка та держава*. 2014. № 11. с. 68–71.

Корніяка Олександр Володимирович,
канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут
економіки та прогнозування НАН України»

ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧАСТІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНИХ ГРОШОВИХ ВІДНОСИНАХ

Сучасний розвиток української економіки відбувається у тісному взаємозв'язку з міжнародними фінансовими інституціями, причому така взаємодія, з точки зору захисту національних інтересів, окрім позитивних моментів, у деяких випадках має і негативний характер. Тому для формування політики відстоювання національних інтересів важливого значення набуває вивчення історичних особливостей та закономірностей функціонування української економіки в контексті її включення у міжнародні економічні відносини. Зокрема, важливим питанням постає дослідження участі українського господарства у міжнародних грошових відносинах на різних історичних етапах.

На нашу думку, в даному контексті, вивчення питання участі українського господарства у міжнародних грошових відносинах необхідно здійснювати на основі періодизації цього процесу з використанням критерію організаційно-інституційного забезпечення. Зокрема, основними історичними періодами, що надають можливість більш ґрунтовного висвітлення вищезгаданої проблематики є такі: античний (VII ст. до н. е. – X ст. н. е.), старокиївсько-європейський (X–XIV ст.), середньовічний (XIV–XVIII ст.), підросійський (XVIII–XX ст.), період незалежності початку XX ст. (1917–1919 рр.), радянський період (1919–1991 рр.), сучасний період (з 1991 р. і до тепер).

Необхідно зазначити, що, практично на всіх історичних етапах, процеси розвитку грошових відносин на українських землях відбувалися за активного впливу різних форм міжнародних господарських відносин, зокрема міжнародної торгівлі. В даному контексті, враховуючи особливості географічного розташування українських земель, розвиток міжнародних торговельних відносин необхідно розглядати, як один із основних стимулюючих чинників. У той же час, розвиток грошових відносин став основним рушієм процесів включення українських земель у зовнішньоекономічні зв'язки за рахунок використання на певних етапах вже існуючих грошових еквівалентів більш розвинених іноземних держав, власних грошових одиниць та інших форм грошових розрахунків.

Так, починаючи з кінця VII ст. до н. е., на причорноморських землях сучасної України виникає ціла низка поселень («емпирій») грецьких купців, що активно вступали у торговельні відносини з місцевим населенням, пропонуючи для обміну керамічні вироби, металевий посуд, прикраси, вино, шкіру, вовну, віск, тощо. Згодом, невеличкі грецькі поселення перетворилися на потужні торговельні центри Північного Причорномор'я, такі як: Ольвія, Пантікапей, Херсонес, Ніконія, Тіра, тощо. На початкових етапах здійснення торговельних операцій відбувалося за посередництва грецьких монет, проте, зі зростанням обсягів торгівлі, міста-держави починають активне карбування власних грошей.

Першими грошовими еквівалентами Ольвії були мідні наконечники стріл, та вже у V ст. до н. е. в даному полісі запроваджується карбування власної грошової одиниці «аси». «Аси» – це бронзові монети, що використовувалися для обслуговування внутрішньої торгівлі. В той же час, для здійснення зовнішньоторговельних операцій, використовувалися срібні та золоті «статери». Цікавим історичним підтвердженням важливості запровадження власної грошової одиниці є факт наявності декрету, датованого IV ст. до н. е., що зобов'язував здійснювати всі ольвійські торговельні операції лише із застосуванням власної грошової одиниці. Проте, внаслідок економічного занепаду, у перші століття нашої ери, грошова система Ольвії перейшла на використання римських монет, власне карбування було повністю зупинене.

Іншими прикладами застосування власних грошових одиниць містами-державами Північного Причорномор'я, є монети-стріли Керкінітиди (сучасна Євпаторія), Ніконії; монети із зображенням основних напрямків господарської діяльності жителів Тіри; мідні, срібні та золоті монети Херсонеса, Пантікапею тощо. Поряд із монетами власного карбування на території сучасної України набули поширення римські монети, монети Боспорського царства та їх підробки тощо.

За часів Київської Русі активізація міжнародної торгівлі та суттєве збільшення її обсягів поставили за необхідне створення певного еквіваленту для обмінних операцій. Таким чином в якості еквіваленту спочатку використовується домашня худоба, згодом – хутро диких звірів (куниці, соболя, білки). Фактично першими грошовими одиницями Київської Русі стали різні частини хутра, зокрема: куна – шкірка куниці, резана – різана шкірка куниці, ногата – шкірка соболя. Тобто еквівалентом для обміну спочатку стали найбільш поширені та популярні товари. Пізніше з'явилася грошова одиниця – «гривня», у вигляді злитків срібла, що на початкових етапах виплавлялася з іноземних

монет. За князювання Володимира Великого, за зразком візантійських «солідів» Василія II і Костянтина VIII, карбувалися так звані «златники» Володимира. Згодом, у період боротьби за Київський престол, сини Володимира Ярослав та Святополк, карбували власні монети – «срібляники». Проте, карбування останніх, мало більше політичний, ніж економічний характер.

Найпоширенішими монетами іноземних держав, обіг яких відбувався на території Київської Русі були арабські «дирхеми», римські «динарії», західноєвропейські монети. Причому обсяги обігу певних видів іноземних монет були тісно пов'язані зі змінами напрямків міжнародних торговельних відносин Давньоруської держави. Починаючи з VI–VII ст. велася активна торгівля з Арабським халіфатом та Візантією. Наприкінці XI ст., внаслідок перекриття половцями виходів до Каспійського та Азовського морів, відбулося переорієнтування торгівлі на ринок Візантії, а торгівля з арабськими країнами практично повністю припинилася. На початку XII ст., внаслідок Хрестових походів, обсяги торгівлі з Візантією також суттєво скоротилися, а після захоплення хрестоносцями Константинополя у 1204 р., торговельні зв'язки було практично повністю втрачено, що спровокувало переорієнтацію товарних потоків на західноєвропейські ринки.

Подальший розвиток грошових відносин на українських землях відбувався у тісному взаємозв'язку з економіками країн, під патронатом яких вони знаходилися. За монголо-татарського нашествя XIII ст., що суттєво зруйнувало економічний потенціал східноєвропейських князівств та посилило негативні наслідки «безмонетного періоду», основною грошовою одиницею, як для обслуговування обмінних операцій, так і для сплати «татарського виходу», стала «гривня», а найпоширенішою іноземною грошовою одиницею – монголо-татарські срібні «дирхеми», карбування яких відбувалося за рахунок великої кількості срібних монет, що надходило у вигляді данини до Монгольської держави.

На землях Галицької Русі, що за результатами походу Казимира III у XIV ст. увійшла до складу Польщі з правом карбування власних грошей, окрім польських монет, «празьких грошей» Вацлава II (1300–1305 рр.) та Яна Люксембурзького (1310–1346 рр.) та ін., поширеними були галицькі срібні монети власного карбування. Також, у князівствах Південної Русі із найбільш розвиненими економіками, Київському та Новгород-Сіверському, карбувалися власні гроші за Володимира Ольгердовича (1362–1394 рр.) та Дмитра-Корибута Ольгердовича (1380–1392 рр.).

За часів Речі Посполитої, до складу якої входила абсолютна більшість українських земель, окрім польських грошей («шеляги», «осьмаки», «півтораки», тощо) в обігу були присутні багато іноземних монет, що також використовувалися для обслуговування торговельних операцій, зокрема: німецькі «драйпелькери», гроші Шведських володінь на німецьких та прибалтійських територіях («далери», «ріксдалери»), тощо.

Ідея карбування власних грошей відродилася за часів Гетьманщини. Першим карбування власних грошей спробував відновити гетьман Богдан Хмельницький. Згодом карбуванням власних грошей займався гетьман Правобережної України Петро Дорошенко, наслідуючи турецькі й татарські монети, та польські «чехи», «шеляги» і «шостаки». За гетьмана Івана

Самойловича відбувалося карбування «севських чехів», за рахунок випуску яких робилася спроба часткового фінансування видатків ведення Кримської війни. За часів Гетьманщини популярними іноземними грошовими засобами залишалися польські «гроші» («осьмаки»), «півторагрошовики» («чехи») і «тригрошовики» («шаги»), турецькі й татарські «башлики» або «акче». Проте згодом, за царювання Петра I, в результаті проведення грошової реформи відбулося повне витіснення з обігу іноземних грошей та запровадження грошової системи на основі «рубля». В обігу поступово з'явилися срібні «полтини», «напівполтини», «гривні», «десять денег», «алтини», мідні «деньги», «полушки», «напівполушки», золоті «червінці». У 1704 р. карбуються основні елементи грошової системи Російської Імперії – срібний «карбованець» та мідна «копійка», що стають основними грошовими засобами на землях підросійської України.

Таким чином, в результаті дослідження участі господарства України в міжнародних грошових відносинах, зроблено такі висновки:

- виявлено, що на всіх історичних етапах розвиток грошових відносин на українських землях був відображенням характеру і рівня їх включеності в систему міжнародних економічних відносин, зокрема зовнішньої торгівлі. На доіндустріальному етапі розвитку господарства, враховуючи особливості географічного розташування українських земель, зовнішньоторговельні зв'язки стали одним із основних стимулюючих чинників становлення товарно-грошових і грошово-кредитних відносин;

- визначено, що розвиток монетарних відносин став основним рушієм процесів включення українських земель у міжнародні господарські відносини за рахунок використання різних форм грошових розрахунків, зокрема, на певних етапах – з використанням грошових одиниць іноземних держав (римські монети та грецькі монети періоду античності, арабські та римські монети перших століть нової ери, монети періоду Польсько-литовського князівства, рублі підросійського періоду, тощо), та інших – власних грошових одиниць (античні монети Ольвії, Пантікапею, Херсонесу, монети та гривні періоду Київської Русі, періоду Гетьманщини, тощо).

Січевлюк Людмила Валентинівна,

канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

НАУКОВЕ ПІДҐРУНТЯ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: ЕКОНОМІЧНІ ПРОЕКТИ ПОСЛІВ ВІДЕНСЬКОГО СЕЙМУ ВІД СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економічної науки помітно зростає увага вчених до проблематики становлення і розвитку державницьких традицій українського народу. У цьому контексті особливий інтерес викликає досвід парламентської діяльності українців Східної Галичини в австрійському парламенті. Саме українська парламентська репрезентація в кінці XIX – на

початку ХХ ст. стала осередком формування і розвитку українських політичних сил.

Історія політичного розвитку Галичини відображена у працях українських громадсько-політичних діячів та істориків того часу, зокрема К. Левицького [1], Л. Цегельського [2]. У наш час опубліковано низку праць вітчизняних науковців Я. Грицака [3], О. Сухого [4], І. Чорновола [5], Ю. Плекана [6] та ін. В основному в своїх наукових доробках сучасні автори звертають увагу на аналіз історико-правової діяльності українців у Віденському парламенті та Галицькому сеймі. Однак дослідження економічних проектів не знайшли ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях.

Кінець ХІХ ст. позначився надзвичайною активністю українських депутатів Віденського парламенту. Вони подавали велику кількість різних інтерпеляцій, звернень, запитів, у яких піднімалися болючі питання українства. Їх можна умовно поділити на суспільно-політичні, культурно-освітні та економічні. Суспільно-політичний блок питань, які ставили українські депутати, стосувалися запровадження національно-територіальної автономії Галичини та Буковини. Чимало депутатських зусиль спрямовувалися на розв'язання культурно-освітніх питань. А саме, на захист прав українського населення вживати рідну мову в судочинстві та державному управлінні, на боротьбу за реформу шкільної освіти, розширення мережі українських газет, створення українського університету у Львові. Важливе значення в парламентській діяльності українців мали економічні проекти. Їх можна згрупувати у такі блоки: вирішення питань, пов'язаних із лихварством; створення різного роду сільськогосподарських, економічних організацій; керівництво численними ощадними касами та страховими спілками; відкриття «Земельного банку гіпотечного»; розробка проекту нової податкової системи; популяризація правової та економічної освіти; боротьба за розширення сітки залізничних та шосейних доріг, суднохідних каналів.

Важливим блоком економічних проблем було вирішення питань, пов'язаних із лихварством та економічним становищем селян. К. Левицький, Ю. Романчук, А. Вахняний та інші вбачали захист для східногалицьких селян від лихварства у заснуванні спілок Райффайзена, які створювали для селян доступні умови дешевого кредиту. Українські депутати австрійського парламенту ініціювали створення різного роду сільськогосподарських, економічних організацій. Йдеться, зокрема, про товариство «Сільський господар». З 1909 р. воно активно співпрацювало з «Просвітою» і розвинулося до найважливішого українського сільськогосподарського об'єднання. Найбільшу роль у перетворенні цього товариства у масову організацію зіграв український депутат австрійського парламенту Є. Олесницький.

Відкривалися численні кредитні товариства, ощадні каси та страхові спілки, якими часто керували галицькі депутати австрійського парламенту. Як правило, такі спілки діяли у тому місці, де працював той чи інший депутат (Л. Бачинський – директор ощадної каси в Станіславі; Г. Цеглинський – голова Української ощадної каси в Перемишлі й президент кредитної спілки «Віра» там же; К. Левицький – директор «Центробанку» у Львові, Лев Левицький – засновник Райффайзенкаси у м. Сколе, Є. Олесницький – засновник і директор кредитної

каси у Стрию; Є. Петрушевич – член правління окружної кредитної спілки у Сокалі).

Ще однією проблемою українських селян Галичини були непомірні податки, що не дозволяли розвиватися сільськогосподарському виробництву. А. Вахнянин розробив проект нової податкової системи щодо селянського господарства, проте він не був прийнятий. Але вдалося досягти зниження деяких видів податків на землю, спадщину, а також у випадках руйнації господарств внаслідок різноманітних стихійних лих.

Для популяризації правової та економічної освіти українські депутати австрійського парламенту видавали популярні брошури, що виходили переважно у серії видань «Просвіти». У них українському населенню пояснювались новітні засоби економічної та господарської діяльності, способи самоорганізації та надавались практичні поради у цій сфері. Завдяки зусиллям української фракції у Віденському сеймі в 1909 році було отримано дозвіл на відкриття «Земельного банку гіпотечного». Банк став основним джерелом кредиту для розвитку промисловості та торгівлі в Східній Галичині. Важливо, що боротьба за ці та інші, ключові для українського сегменту населення Австро-Угорщини завдання, велася виключно легальними методами.

Сформовані у даному дослідженні положення можуть становити науково-теоретичний та практичний інтерес для подальшої науково-дослідницької роботи із вивчення загальнотеоретичних та практичних аспектів національної економічної політики.

1. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. На підставі споминів. Львів, 1926. 571 с.
2. Цегельський Л. Як воно поправді було. Америка. Філадельфія, 1936–1937. 27 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
4. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нарис історії XIX – початку XX ст. 2-е видання, доповнене. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 226 с.
5. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 р. Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.
6. Плекан Ю. Політичні та ідеологічні аспекти українського питання в австро-Угорській імперії. *Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика*. 2002. Вип. 6. С. 74–84.

Ясько Юлія Іванівна,

канд. екон. наук, старший викладач кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Київський національний торговельно-економічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ КОНКУРЕНЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

Конкуренція, як важлива складова системи ринкового господарства, охоплює всі зв'язки споживання та виробництва, є єдиним можливим засобом досягнення балансу між попитом і пропозицією та, в кінцевому рахунку, – між суспільними потребами та виробництвом. Саме конкуренція відіграла роль

основного чинника, який зумовив модифікацію простого товарного господарства на розвинуте, а потім – на ринкову та змішану економіки.

За роки становлення економічних процесів на різних етапах їх розвитку панували різноманітні погляди стосовно місця та ролі конкуренції в економічних відносинах.

Дослідження сутності конкуренції та її впливу на господарське життя почало активно розвиватись з XVIII ст. Так, А. Сміт розглядав конкуренцію з двох точок зору, хоча і в тому, й в іншому випадку конкуренція трактується у вигляді певного стану справ. З одного боку, свобода підприємницької діяльності як можливість вкладати капітал туди, де він принесе найвищий прибуток, а також свободи вилучати капітал звідти, де він приносить менший прибуток, визначається А. Смітом як умова формування ціни вільної конкуренції. З іншого боку, конкуренція виникає внаслідок нестачі платоспроможного попиту, або пропозиції товару на ринку [1, с. 50]. Таким чином, з часів А. Сміта в економічній теорії починає утверджуватися концепція однозначності і односпрямованості результату конкуренції. Конкуренція виступає як сила, що забезпечує існування ринку через механізм взаємодії попиту і пропозиції в певній точці рівноваги.

Важливу роль конкуренції у своїх дослідженнях відводить Дж. Мілль. У своїй праці «Основи політичної економії» він зазначає: «...лише завдяки принципу конкуренції політична економія має право претендувати на науковий характер. Тією мірою, в якій розмір ренти, прибутку, заробітної плати і цін визначається конкуренцією, для них можна встановити закони». Водночас Дж. Мілль застерігає від надмірного захоплення рівноважною здатністю конкуренції. Він зазначає, що політична економія використовує механізм конкуренції для побудови абстрактної моделі економіки, а не для розробки безпосереднього плану дій [2, с. 394].

А. Маршалл продовжив підтримку переваг вільно-конкурентної структури ринку, розпочату А. Смітом. У своїх наукових дослідженнях А. Маршалл прийшов до висновку, який став новою ідеєю для економічної науки його часу: капіталістичній економіці властива внутрішня тенденція до рівноваги, а механізмом встановлення цієї рівноваги виступає вільна конкуренція. Втручання держави можливе, але воно повинно бути мінімальним, інакше в економіці виникнуть диспропорції. Роль держави – це роль арбітра на футбольному полі, де футболістами виступають підприємці [3, с. 109].

Етап, який став поворотним для розвитку теорії економічної конкуренції, розпочався з виходу у світ величної праці Дж. Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933 р.). До цього часу в економічній науці вже склалася статична модель конкуренції і монополії, яка розглядала ці поняття як два різні критичні стани, між якими не може існувати інших варіантів ринкової влади. Проте з часів Дж. Робінсон починається процес виявлення ринкових аспектів функціонування монополій, за яких конкуренція в цих умовах існування, у зв'язку з порушенням рівноваги в економіці, стає недосконалою.

Слід зазначити, що в історії економічної думки упродовж тривалого періоду відбувалося протистояння двох підходів до конкуренції – статичного та динамічного. Відомий австрійський економіст Ф. Хайек відділяє поняття конкуренція та конкурентний процес. Він зазначає, що конкуренція є динамічним за своєю природою процесом, загальним принципом відбору

ефективних форм економічного життя, тоді як конкурентна рівновага (досконала конкуренція) – являє собою статичну модель ринку, лише одну із можливих точок реального конкурентного процесу, що не є єдиною можливою і детермінованою [4, с. 38].

В 40–50-ті роки ХХ ст. набуває поширення новий напрям досліджень в аналізі ринку – теорія організації галузі. У межах даної теорії концепція конкуренції набуває нових рис. Основоположниками теорії організації галузі були Дж. Бейн і Е. Мейсон. Вчені вважали, що конкуренція є невід’ємною частиною структури ринку. В основі їх аналізу конкуренції лежала парадигма «структура – поведінка – результативність».

Подальші дослідження теорії конкуренції стали основоположними для представників теорії галузевої організації Дж. Боннано, Д. Брандоліні, Ж. Тіролля, Р. Гілберта та ін. Вони розглядали конкуренцію як особливу форму взаємодії фірм. Слід зазначити, що на даному етапі для різноманітності конкурентних стратегій фірм аналітики починають застосовувати теорію ігор як особливий теоретичний матеріал. У цей час аналіз конкуренції здійснюється через характеристики різного роду ринкової поведінки з урахуванням стратегічних взаємодій. Апарат теорії ігор дозволяє досліджувати велику кількість ринкових стратегій від угод до цінової дискримінації, грабіжницького ціноутворення або вертикальних обмежень, виявляючи весь спектр конкурентних процесів [5, с. 23].

В 1990-ті роки в процесі еволюції теоретичних поглядів набула поширення нова теорія конкуренції на основі переваг ресурсів. Її основоположник, американський вчений С. Хант, однією з головних ідей вважав відносні переваги в ресурсах, які гарантують (або не гарантують) найвигідніше положення фірми на ринку в порівнянні з фірмами-конкурентами. С. Хант трактує конкуренцію як еволюційний процес, який в принципі порушує рівновагу. Конкуренція – це процес виявлення нового знання. Цей динамічний процес супроводжується боротьбою за переваги, а фірми в процесі конкуренції вчаться найкращим чином використовувати наявні рідкісні ресурси [6, с. 123].

Серед сучасних досліджень теорії конкуренції необхідно звернути увагу на наукові праці видатного американського вченого М. Портера, в яких досліджувалися особливості розвитку економіки країн та компаній за допомогою різних способів досягнення ними лідируючих позицій. Як зазначає М. Портер: «Конкуренція – це динамічний процес, що розвивається, безперервно мінливий ландшафт, на якому з’являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й нові ринкові сегменти» [7, с. 321].

Слід зазначити, що більшість теорій конкуренції базуються в основному на здобутті переваг при створенні суспільних благ. Проте сьогодні, в епоху інформаційних технологій, досягти сталих конкурентних переваг лише на цій основі неможливо. Необхідно враховувати нові фактори – інновації, науково-технічний прогрес, людський капітал, знання, інформацію тощо. Саме це сприяло розробці нових концептуальних підходів у теорії конкуренції та конкурентної політики. А тому й сьогодні залишається актуальним таке визначення Й. Шумпетера: «Конкуренція – це суперництво старого з новим, з інноваціями» [8, с. 49].

Сучасні тенденції в розвитку економічної конкуренції пов'язані зі змінами ціннісної спрямованості економічної поведінки суб'єктів внутрішнього ринку. В їх основі – вплив негативних аксеологічних і праксеологічних тенденцій сучасного розвитку. Як результат зростає рівень недовіри на галузевих ринках, масово проявляється феномен відмови від ризиків і відповідальності, посилюється загальна конфліктність у відносинах між ринковими суб'єктами [9, с. 432]. Тому, в сучасних умовах стратегічною метою розвитку ринкового господарства має бути не лише контроль за економічною поведінкою суб'єктів господарювання, а й цілеспрямоване відновлення конкурентної структури товарних ринків, підвищення проконкурентної культури підприємців, спрямоване на підвищення довіри до механізмів ринкового саморегулювання, шляхом захисту та розвитку економічної конкуренції.

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. з англ. О. Васильєва [та ін.]. К.: Port-Royal, 2001. 590 с.
2. Милль Дж. С. Основы политической экономии / пер. с англ.; общ. ред. А. Г. Милейковсукго. М.: Прогресс, 1980. В 2 т. Т. 1. С. 394.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. М.: Бизнеском, 2010. 594 с.
4. Хайек Ф. Дорога к рабству / пер. с англ. М. Гнедовский, И. Пильщиков. М.: Новое издательство, 2005. 176 с.
5. Розанова Н.М. Эволюция взглядов на конкуренцию и практика антимонопольного регулирования: опыт стран с развитой рыночной экономикой. *Экономический журнал*. 2001. № 2. С. 4–47.
6. Hunt S. D. A general theory of competition. L., 2000.
7. Портер М. Международная конкуренция: Конкурентные преимущества стран / Пер. с англ. под ред. Щетинина В.Д. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития: [пер. с нем.]. М., 1982. 347 с.
9. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз., 2009.

Розділ IV. АКАДЕМІЧНА НАУКА І ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА

Балакірева Ольга Миколаївна,
канд. соціол. наук, завідувач відділу моніторингових
досліджень соціально-економічних трансформацій,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЕКОНОМІЧНА КУЛЬТУРА НАСЕЛЕННЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Проблематика вивчення та формування економічної культури має міждисциплінарний характер. Для економічної науки важливість розуміння економічної культури населення та його різних груп зростає у зв'язку з економічними реформами, розвитком підприємництва, змінами форм власності. Соціологічні підходи зосереджуються на трансформації цінностей та соціокультурних норм в економічній сфері суспільного життя, мотиваціях індивідів. Для освітян важливим стає розуміння змісту сучасних економічних компетенцій, які будуть затребувані не лише сьогодні, а й в орієнтації на завтрашній день. Економічна культура й, зокрема, економічні компетенції є важливим фактором оновлення економіки та соціального розвитку. В рекомендаціях Європарламенту та Ради Європи¹ зазначені вісім ключових компетенцій (здатність до комунікації рідною мовою, здатність до комунікації іноземними мовами, математична компетенція і базові компетенції в науці і технології, цифрові компетенції, здатність вчитися, соціальні та громадянські компетенції, здатність до ініціативи і підприємництва, культурна компетенція) і практично всі вони мають безпосередній вплив на формування економічної культури та економічних компетенцій.

Узагальнюючи роль економічних знань та економічних компетенцій для окремого індивіда та населення доцільно зазначити такі аспекти: здатність до оцінки економічної ситуації; здатність визначити ставлення до економічних реформ, оцінювати економічні інститути, сприяти їх розвитку; формування правил та норм економічної поведінки; вибір рівня економічної активності та моделі економічної поведінки; здатність опанувати нові економічні ролі; формування стратегій соціально-економічної адаптації; вибір сфери економічної діяльності; самооцінка власної ресурсної бази та активів; свідома стратегія забезпечення потреб, структури витрат та заощаджень, споживання; усвідомлення та забезпечення економічної та фінансової безпеки; формування економічних інтересів; вибудовування економічних відносин; розуміння економічної мови; вплив на конкурентоздатність, економічний та життєвий успіх. Отже, важливими є наявність достатніх економічних знань, сформованих навичок аналізу економічної інформації з метою розуміння ситуації, вміння адаптуватись до нової ситуації та готовність ініціативно діяти. Не вдаючись до

¹ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року.

вибудовування моделі економічної культури, яка в умовах наростаючої цифровізації та технологічного розвитку знаходиться у постійному процесі стрімких змін, необхідно враховувати тріаду *економічні знання – економічні цінності – економічно-фінансова поведінка*, і – конче актуально – в динаміці та взаємовпливах її складових [1; 2].

Політичні, економічні та соціокультурні перетворення в Україні періоду незалежності сприяли значній трансформації економічної свідомості населення. Соціологічні дані свідчать про повільне формування ринкової культури; достатньо виражену тенденцію індивідуалізації цінностей; ослаблення патерналістських установок, хоча патерналістський синдром зберігається та переважає; зростання орієнтацій на особисті сили, хоча зберігається покладення відповідальності на державу; раціоналізації поведінки; збереження зрівняльного ідеалу споживання матеріальних благ, який допускає лише незначну розбіжність у рівнях та якості споживання (орієнтація на рівність доходів та негативне ставлення до олігархів). Значна частина населення підтримує стереотипні судження, які перешкоджають зростанню потенціалу економічного розвитку суспільства (зокрема, щодо аморальності великих статків, кримінального походження капіталу та змісту підприємницької діяльності, відповідальності держави за добробут людини незалежно від її економічної активності, шкідливості приватизації, конкуренції тощо). До цієї проблематики варто додати амбівалентність, яка виявляється в одночасному підтриманні різних економічних цінностей [3; 4].

Соціологічні виміри переважно концентруються на вивченні економічних стратегій та поведінки різних груп населення, визначенні сприйняття тих чи інших тверджень щодо економічних реформ та економічної політики, дослідженні трудових цінностей, вимірі цінності підприємницької ініціативи в динаміці та ієрархії ціннісних синдромів населення, а також визначенні індексів соціально-економічних оцінок та очікувань. До показників соціологічного виміру, які додають у розумінні стану економічної культури населення, можна віднести дані щодо джерел та структури доходів, про отримання неофіційних доходів, наявність та форму заощаджень, користування сучасними фінансовими інструментами тощо. Ці та інші результати виміру громадської думки в межах постійного моніторингу, який проводиться ГО «Центр “Соціальний моніторинг”» та ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», постійно висвітлюються на сторінках наукового журналу «Український соціум» [5].

У межах постійного моніторингового дослідження українського суспільства Інститутом соціології НАН України вимірюється самооцінка достатності сучасних економічних знань, що дозволяє відстежити динаміку з 1996 р. до сьогодні. Як можна побачити з таблиці, за останні десять років запит на сучасні економічні знання не знижується; він є більш високим, ніж запит на сучасні політичні знання й, навіть, ніж брак навичок жити в нових суспільних умовах. За виміром у 2016 р. лише 22,6% дорослого населення відповіли, що їм вистачає сучасних економічних знань, а 38,1% – що не вистачає. Ще 21,7% не визначилися

вистачає чи ні, а 17,3% сказали, що це їх не цікавить. Зовсім не відповіли на запитання 0,3% [6, 7].

Таблиця 1.

Частка дорослого населення, яке вважає, що їм не вистачає ..., %

Роки	1996	2004	2006	2008	2010	2014	2016
...Вміння жити в нових суспільних умовах	53	38	31	35	33	31	34
...Сучасних економічних знань	48	46	39	38	38,5	37	38
...Сучасних політичних знань	36	35	28	27,5	25	27	27
...Юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів	47	57	47	48	49	48	42

Джерело: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / Інститут соціології НАН України. Вип. 3 (17). К., 2016. С. 480–483.

З метою пошуку індикаторів виміру рівня економічної обізнаності населення в межах загальнонаціонального соціологічного опитування дорослого населення² до анкети було включено тематичний блок запитань щодо з'ясування рівня та особливостей поінформованості населення України щодо макроекономічних показників: обмінного курсу американського долара до гривні; середньої заробітної плати на рівні країни; середньої заробітної плати на рівні області проживання респондентів; рівня безробіття та рівня інфляції (за останні 12 місяців). Пропоновані варіанти відповіді («не знаю», «знаю, але не можу зараз пригадати», «знаю») передбачали вибір однієї. Для тих респондентів, які відповідали, що вони знають конкретне значення цього показника, просили його назвати. За отриманими результатами можна зробити висновок, що населення України в цілому досить погано обізнано щодо значень більшості запропонованих макроекономічних показників. Винятком є поінформованість щодо курсу долара США: 55% опитаних виявили себе суб'єктивно поінформованими, тобто вважали, що його знали. Суб'єктивний рівень поінформованості про розмір середньої заробітної плати на рівні країни склав 20%, щодо розміру середньої заробітної плати на рівні області – 21%. Лише 11% відповіли, що знають показник річної інфляції, 9% – рівень безробіття. Аналіз відповідей щодо розміру цих показників (серед тих, хто вважав себе обізнаними) дозволив визначити «об'єктивний» рівень знань. Самооцінки суб'єктивної поінформованості щодо курсу американського долара відповідають рівню об'єктивної поінформованості: 96% суб'єктивно поінформованих знають його з точністю від 95% до 100%. Для інших макроекономічних показників, включених до вивчення рівня поінформованості, відповідність була значно слабшою: рівень середньої заробітної плати на рівні країни знали з точністю понад 90% близько половини (47%) суб'єктивно поінформованих щодо неї; з точністю нижче 50% знали показники рівня річної інфляції близько 40% суб'єктивно

² Методологія та інструментарій дослідження розроблені співробітниками відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» в рамках планової теми «Формування суб'єктності людського капіталу, як новітня тенденція економічного розвитку». Польовий етап дослідження (опитування) проведений в грудні 2017 року Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка. Вибіркова сукупність опитування складає 2044 особи і є репрезентативною для дорослого населення України у всіх регіонах України за винятком тимчасово непідконтрольних уряду України територій Автономної республіки Крим, Донецької та Луганської областей.

поінформованих; найменший рівень знань виявлено щодо рівня безробіття (84% дали відповідь з точністю нижче 50%). Таким чином, населення України загалом добре поінформоване щодо обмінного курсу долара (53% дорослого населення знає його максимально точно), дуже посередньо – щодо рівня середньої заробітної плати на рівні країни (19% знає з точністю вище 50%) і дуже погано знає рівень річної інфляції та безробіття (6% і 2% населення відповідно знають з точністю вище 50%). Ці пілотні соціологічні виміри окремих аспектів рівня економічних знань населення надають певну інформацію та доводять можливість вивчення різних складових економічної культури методами емпіричної соціологічної науки.

Цілком зрозуміло, що підвищення рівня економічних знань не означає прямий вплив на економічну поведінку людей, але формує економічну свідомість, змінює ціннісне поле, визначає адаптивні, інтегруючі, інноваційні та творчі можливості індивідів. Погоджуємося з думкою відомого російського економіста-соціолога Р. В. Ривкіної: «... Оздоровити економіку можна тільки через оздоровлення економічної культури... Потрібно сформувати у людей критичне ставлення до дефектів економічної культури, яке буде сприяти їх викориненню... Потрібно ліквідувати механізм «культурного гальмування» ... » [8]. Економічна культура залежить як від економічної політики, так і від політики розвитку економічної освіти та популяризації економічних знань. Актуальність поповнення та оновлення економічних знань різних верств населення пояснюється високим рівнем складності соціально-економічних проблем сьогодення не лише в Україні, а й у світі. І це потребує адекватних кроків політики розвитку економічної освіти та популяризації економічних знань.

1. Назарова О.Г. Экономическая компетентность как структурная единица экономической культуры. *Гуманизация образования*. 2008. № 5. С. 149–153.
2. Терюкова Т.С. Экономические компетенции: сущность, структура и место в системе ключевых компетенций. *Экономика в школе*. 2011. С. 43–47. URL: http://ecschool.hse.ru/data/2011/04/21/1210930289/42_2009_3-4.pdf
3. Резнік О. Динаміка патерналістських настанов в Україні: від ціннісного підґрунтя до раціоналізації соціоекономічного статусу. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Вип. 3(17). 2016. С. 331–339.
4. Модернізаційний потенціал економічних орієнтацій населення. *Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. моногр. / НАН України, ДУ «Ін-т екон.та прогнозув. НАН України»*. К., 2014. С. 97–138.
5. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка суспільно-політичних настроїв: грудень 2017 року. *Український соціум*. 2017. № 4(63) С. 145–167; Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка соціально-економічних оцінок і очікувань населення України наприкінці 2017 р. *Український соціум*. 2018. № 1(64) С. 95–111.
6. Ручка А., Наумова М. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України за період 1991–2016 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Вип. 3(17). 2016. С. 57–67.
7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 3(17). 2016. С. 480–483.
8. Рывкина Р.В. Между социализмом и рынком: Судьба рыночной экономической культуры в России. М.: Наука, 1994.

Кудласевич Ольга Миколаївна,
канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

АКАДЕМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Вимоги постіндустріального етапу розвитку суспільства суттєво змінили цілі й завдання економічної освіти та професійної підготовки, оскільки сучасні умови трудової діяльності потребують нових форм економічного мислення та поведінки. Фаховий рівень працівника безпосередньо залежить від обсягу знань, отриманих ним у процесі освіти. Тому змістовне наповнення планів підготовки фахівців є однією з ключових методологічних проблем сучасної освіти. Розуміння економічних проблем сучасності видається важливим для підготовки фахівців будь-якого напрямку та рівня. Особливо це стосується професійних якостей фахівця в галузі економіки. Будучи запорукою професійних компетенцій, здібностей, умінь і навичок економічна освіта не тільки сприяє збільшенню обсягу інформації, отриманої студентами в процесі здобуття освітньої послуги, а й формує спосіб мислення і економічну грамотність спеціаліста, впливає на ступінь його соціалізації та адаптації в сучасних соціально-економічних умовах, підвищує творчий потенціал в різних сферах діяльності.

Динамічні зміни в суспільстві та його господарській сфері ставлять низку вимог до підготовки фахівців у галузі економіки та менеджменту. Серед них чільне місце займає формування у студентів професійних компетенцій, що надають їм конкурентні переваги на ринку праці та успішну професійну діяльність. Їх формування забезпечуються дисциплінами навчального плану, серед яких помітну роль відіграють історико-економічні. Недооцінка ролі історичного досвіду господарювання призводить до гальмування економічних реформ та неможливості комплексного вирішення соціально-економічних проблем розвитку суспільства. Аналіз вітчизняного досвіду дозволить при подальшому реформуванні національної економіки більш повно враховувати особливості психологічних, політичних, правових, національних, соціокультурних чинників, які у своїй взаємодії визначають траєкторію економічного розвитку.

Застосування новітньої методології пізнання суспільних процесів до господарських процесів дозволить на базі основних історико-економічних дисциплін сформувати нову дисципліну – історію підприємництва, що підпорядкована цілям формування у студентів низки важливих загальнопрофесійних компетенцій. «Історія підприємництва» як навчальна дисципліна повинна формувати у студентів системне та цілісне бачення основних етапів історичного розвитку та його особливостей; систематизувати знання щодо сутності, особливостей та закономірностей та механізмів функціонування інституту підприємництва з позицій сучасної економічної теорії. Цей курс доповнюватиме цикл фундаментальних економічних дисциплін: економічної теорії, мікро- та макроекономіки, історико-економічних дисциплін,

що розглядають генезис економіки та знань про неї. Історія підприємництва розглядає процес становлення, розвитку й зміни систем економічних поглядів на різних етапах розвитку суспільства на підприємництво. Необхідність розбудови сучасного інституту підприємництва спонукає до ґрунтовного переосмислення нашого історичного минулого, зокрема підприємницького досвіду і діяльності, що враховує менталітет і націокультурні особливості.

Вітчизняне підприємництво формувалося в складних історичних і соціокультурних умовах, завдяки чому набуло специфічних рис і особливостей. Відсутність безперервної традиції становлення ринкових відносин і формування бізнес-класу, запізнення процесу модернізації українського суспільства обумовили розвиток підприємництва не за класичним європейським сценарієм. Соціокультурні чинники, а саме, національний характер, традиції, православна віра, не приводили до культивування і розвитку підприємницького духу населення.

Вивчаючи курс «Історія підприємництва», студент ознайомиться з надбанням світової та вітчизняної економічної теорії та практики підприємництва. У пропонованому курсі особливу увагу слід приділити вітчизняній історії підприємництва, реалізуючи поставлені завдання, новий навчальний курс зміг би сформуванати у студентів не тільки уявлення про підприємництво як історично вивіреним тип господарювання, а й показати національні джерела підприємницької діяльності, розвиток інституту підприємництва в Україні, навчити бачити й творчо використовувати у майбутній практичній діяльності позитивний вітчизняний досвід і застерегти від помилок, саме від нього багато в чому залежить майбутній економічний розвиток країни.

Підґрунтям для розробки курсу «Історія підприємництва» могли б стати фундаментальні праці з питань історії та теорії підприємництва, а саме монографія «Українські джерела підприємництва» [1], присвячена історико-економічному дослідженню генезису підприємництва в наукових працях українських економістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У ній представлено особливості становлення і розвитку підприємництва на українських землях та соціальні наслідки підприємницької діяльності в період ринкової модернізації економіки. У монографії Н. Супрун «Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління» [2] на основі узагальнення історико-фактологічних даних та аналізу еволюції моделі корпоративного управління, що розглянута в межах інституційно-еволюційного підходу та концепції траєкторії залежності від попереднього розвитку, виявлено особливості національної моделі корпоративного управління, які мають бути враховані в процесі відродження відповідного економічного інституту в умовах сучасної економіки України. Роботу Т. Боднарчук «Протекціонізм в економічній історії України (ХІХ – початок ХХ ст.)» [3] присвячено історико-економічному дослідженню політики протекціонізму, що проводилася урядом Російської імперії в Україні на етапі ринково-індустріальних перетворень. На матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст. Т. Лазанська [4] здійснила ґрунтовний аналіз історії підприємництва, розглянула індустріальний розвиток України та процес формування торгово-промислової буржуазії, проаналізувала форми державного втручання в економіку, господарську діяльність представників вітчизняного

класу підприємців. Становлення підприємництва у відображенні українських економістів пореформеного періоду розкрито у працях Е. Лортикяна [5], також дотичні до проблеми історії та теорії вітчизняного підприємництва колективні монографії «Еволюція ринкових інститутів в Україні» (за ред. В.В. Небрат) [6], «Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс» (за ред. Л.П. Горкіної) [7] та низка статей, присвячених цьому питанню [8; 9].

Відновлення Україною незалежності та становлення нашої країни як економічно самостійної держави актуалізує зацікавленість розвитком національної економіки, а значить нагальною стає потреба у глибокому осмисленні історико-економічної спадщини минулих поколінь. Для опанування будь-якого складного явища необхідно розглянути його в розвитку, прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки, структурні зміни, визначити основні тенденції. Важливого значення набувають й розробки вчених минулого у контексті застосування концептуальних засад їх наукових теорій щодо удосконалення сучасної економічної освіти.

Сучасний стан обмеженості, вузькості трактування питань історії підприємництва, орієнтація майбутніх фахівців винятково на особливості, традиції та норми Західного Світу не лише збіднює інформаційне наповнення навчального процесу, але завдає суттєвої шкоди при формуванні теоретичного світогляду та національної самосвідомості вітчизняних спеціалістів. Саме тому для посилення мотиваційних важелів у процесі здобуття вищої освіти, а насамперед для комплексної підготовки сучасних фахівців-економістів вивчення національних здобутків є важливою складовою.

В умовах реформування економічної системи України важливе місце посідає удосконалення навчальних планів та програм у вищій школі, тому що при розробці власної моделі ринкової економіки потрібні ґрунтовні знання економічного розвитку попереднього періоду, форм господарства та методів його ведення, які яскраво та всебічно представлені в науковій вітчизняній літературі.

Удосконалення системи вищої економічної освіти та процес розробки новітніх стандартів професійної підготовки обумовлює потребу підвищення рівня викладання загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, якісного переосмислення змістовного наповнення навчальних програм підготовки й саме тут можуть стати у нагоді здобутки академічної науки, як підґрунтя удосконалення змісту економічної освіти.

1. Кудласевич О.М. Українські джерела теорії підприємництва : монографія; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2014.
2. Супрун Н.А. Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління: моногр. К. : КНЕУ, 2009.
3. Боднарчук Т.Л. Протекціонізм в економічній історії України (XIX – початок XX ст.): монографія; ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2017.
4. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.). НАН України, Інститут історії України. К., 1999.
5. Лортикян Э.Л. История экономики и экономической мысли Украины. Эволюция рыночной экономики. Х., 2004.
6. Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч. / [В.В. Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В.В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2012.

7. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.]; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. К., 2010.
8. Небрат В.В. Історія, теорія та перспективи розвитку підприємництва в Україні. *Економіка та прогнозування*. № 4. 2016. С. 144–151.
9. Дідківська Л.В. Деформація кооперативних форм господарювання в Україні (1930-1970-і роки). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2015. Вип. 48. С. 110–125.

Лопух Ксенія Володимирівна,

канд. екон. наук, доцент кафедри економічної теорії,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС¹

Інтерес до історії економічної думки як галузі знань або навчальної дисципліни, як відомо, є циклічним. Однією з ключових причин підвищення зацікавленості у здобутках видатних економістів минулого стає наростання кризових явищ в економіці, економічній політиці, суспільстві загалом [1, с. 73]. При чому, як правило, звинувачення у неспроможності пояснити і вирішити існуючі проблеми висувуються до економічної теорії. В результаті об'єктивно виникає необхідність пошуку, перегляду існуючої ортодоксії з метою розв'язати (або хоча б пом'якшити) суперечності між теоретичними розробками та господарською практикою. Саме в такі періоди все більше економістів, які не надавали вирішального значення історії економічної думки і не вважали за необхідне вивчати «архаїчні» теоретичні розробки, починають звертати увагу на ідеї минулого.

Так, характеризуючи цю тенденцію, Ф. Дін зазначає, що у 1920–1940-х рр. вивченню історії економічної думки не надавалося важливого значення в університетах внаслідок поширення викладання економічних дисциплін більш прикладного характеру з поглибленим технічним аналізом. Проте у 1950-х відбувається «безпрецедентне» зростання інтересу до економічних ідей минулого завдяки працям Ф. Найта, Й. Шумпетера, Дж. Хікса, Дж. Стіглера [2, с. 30]. Багатьма видатними дослідниками, праці яких сьогодні вважаються класичними, було поставлено питання про важливість вивчення історії економічної думки для розвитку економічної теорії, розуміння особливостей функціонування сучасного світу, сприяння розширенню економічного мислення та інтелектуального зростання не тільки економістів, а й представників інших галузей знань (соціології, філософії, політики тощо). Серед них варто назвати, зокрема Й. Шумпетера («Чому ми вивчаємо історію економічної науки?», 1954) [9], Д. МакКлоскі («Чи є корисним минуле для економічної науки?», 1976) [6], Л. Робінса («Чому розумні люди, які вивчають економічну теорію,

¹Авторка висловлює вдячність д.е.н., проф. В. М. Фещенко за конструктивні зауваження та цінні поради.

надають значення історії цієї дисципліни?», 1979–1981) [7], Т. Негіши («Навіщо ми вивчаємо історію економічної науки?», 1989) [8].

Ці питання стали поштовхом до перегляду ролі історії економіки в розвитку суспільства. Відповідно погляди науковців розвернулися у бік посилення інтересу та досліджень історичних фактів, явищ та подій з використанням статистичних методів, економіко-математичного моделювання, застосування економічної теорії для вивчення економічної історії тощо [3, с. 93]. Завдяки працям Д. Норта та Р. Фогеля вдалося не тільки відновити важливу роль історії в поясненні особливостей розвитку господарства окремих країн, а й відродити інтерес до історико-економічних досліджень, які дозволили переоцінити події минулого. Новий підхід вчених показав, що за допомогою ретроспективного аналізу історичних явищ та подій на основі новітніх методів дослідження можна не тільки глибше, повніше, достовірніше проаналізувати розвиток суспільства, а й зрозуміти еволюцію господарської системи в усьому різноманітті факторів, що її визначали. Крім того, це сприяло збагаченню економічної теорії новими фактами, зростанню якості її викладання та економічних досліджень загалом. У 1993 році за своє новаторство і доведення вагомого впливу історії на економічний розвиток Д. Норт і Р. Фогель отримали Нобелівську премію з економіки.

Слід зазначити, що на 1970–80-ті роки припадає пік інтересу до історії економічної думки, який на початок XXI ст. поступово трансформується у дві абсолютно суперечливі тенденції. З одного боку, зростає наукова зацікавленість дослідниками історико-економічною складовою сучасного теоретико-економічного аналізу, а з іншого, – відбувається скорочення і навіть витіснення з навчальних планів ЗВО ряду історико-економічних дисциплін.

Стосовно першої тенденції – збільшується кількість публікацій з історії економічної думки, щорічно відбуваються зустрічі спеціалізованих товариств, а кількість учасників різних конференцій з історико-економічної проблематики збільшується. Так, сьогодні існує близько 50 організацій та дослідницьких центрів², що спеціалізуються на проведенні історико-економічних досліджень. А за даними наукометричної бази Scopus за 2011–2017 рр. збільшилася кількість опублікованих статей з історії економічної думки, історії економіки та зріс їхній індекс цитування³. Так, М. Блауг відмічає зростання зацікавленості історією економічної думки молодими науковцями після закінчення університетів або вченими більш старшого покоління. Р. Вайнтрауб, який сьогодні вважається одним з найбільш відомих дослідників у галузі історії економічної думки, за своєю освітою є математиком. Він зазначає: «Прямим поштовхом до вивчення історії стало моє розчарування тогочасним (1970-ті рр. – прим. авт.) методологічним підходом до теорії загальної економічної рівноваги. Я був вражений відсутністю знань про те, як ця теорія з'явилася в економічній науці, як вона працювала, яка її історія. І подумав про те, що система Ерроу-Дебре повинна мати глибоке історичне коріння» [4, с. 3]. Це стало причиною написання дослідником фундаментальної наукової праці під назвою «Історіографія сучасної економічної теорії», роботу над якою він почав ще у 1982 році і

² За даними сайту History of Economics Society (<https://historyofeconomics.org/resources/societies-and-research-centers/>)

³ За даними сайту Scopus (<https://www.scopus.com>)

паралельно видав чотири книги та низку статей з історико-економічної проблематики.

Основною причиною посилення уваги до історії економічної думки М. Блауг називає *можливість осмислювати реальність* – соціально-економічні явища і процеси – з *іншої точки зору*, тобто відмінної від загальноприйнятої системи теоретико-методологічних поглядів. «Найбільш переконливим поясненням зростання кількості прихильників історії економічної думки є те, що вона дозволяє розвивати інший тип мислення, відмінний від того, який притаманний мейнстрим-економісту» [5, с. 147]. Крім того, ця дисципліна дозволяє більш широко поглянути на економічну теорію, яка складається не лише з ортодоксії, а й гетеродоксальних напрямів. Наслідком, як правило, стає більш широке розуміння існуючих економічних проблем, ефективний пошук відповідей на складні питання економічної політики.

Разом з тим, сьогодні історія економічної думки, як і економічна теорія, переживає важкі часи. Обидві дисципліни поступово зникають з навчальних планів в університетах, залишаючись у найкращому випадку факультативом (вибірковою дисципліною), або привілеєм окремих спеціалістів. Проблема економічної теорії полягає у поступовій відмові економістів від власне «теорії», тобто абстрактного викладу економічних закономірностей і тенденцій господарського розвитку, на користь конкретних експериментів і подальшої розробки складних математичних моделей. Історія економічної думки все більше починає сприйматися економістами мейнстріму, за висловом М. Блауга, «антикваріатом» [5, с. 145]. В університетах історія економічної думки майже не викладається для економічних спеціальностей. На думку дослідника, це пов'язано, по-перше, з домінуванням позитивістського підходу у розумінні науки (ототожнення економічної науки (а саме теорії) з прикладними науками – чіткістю, доказовістю, підтвердженням або спростуванням фактами), по-друге, поширенням серед студентів та економістів, які «дійсно займаються економікою», сприйняттям історії економічної думки як певної «розваги» або марного витрачання часу.

В той же час економічна історія та історія економічної думки є необхідними для фундаментальної підготовки та освіти економіста. Як зауважує Д. МакКлоскі: «Історія – стимул для уявлення економіста, вона окреслює та розширює межі його ремесла. Економіст, завдяки своїй звичайній діяльності знає, як аналізувати, визначати, ремонтувати всі складові будівлі економіки. З історії він дізнається, звідки ця будівля взялася, як були зведені сусідні споруди і чому будівля в одному місці побудована інакше, ніж в іншому» [6, с. 130].

Більшість дослідників, вчених, науковців зазначають, що власне зрозуміти сучасні економічні теорії дуже важко без дослідження історії їх розвитку. Л. Роббінс писав, що економіка – це не лабораторія і неможливо розв'язати проблему, отримати остаточний результат, не здійснивши при цьому хоча б однієї помилки. Наголошуючи на складності економічної науки (як науки соціальної), він вважав розумовий експеримент основним у розумінні предмета економічної теорії, особливостей її розвитку. І саме історія економічної думки надає конкретні приклади таких розумових експериментів та дозволяє уникнути значної кількості помилок в теоретико-економічних дослідженнях. Незважаючи на те, що Л. Роббінс був прихильником мейнстріму, у 1979–1981 рр.

в Лондонській школі економіки він читав лекції з історії економічної думки, і вважав, що остання є корисною для розуміння того, що відбувається в сучасному світі [7, с. 14].

Навіщо вивчати історію економічної думки сучасним економістам? Як історія економічної думки може впливати на розвиток економічної теорії? Можливо, відповідь на це питання лежить у площині розуміння цінності і важливості історії для розвитку суспільства в цілому. Як зазначає Д. МакКлоскі, «Історія, незалежно від того, чи можна її використовувати для безпосередньої перевірки економічних законів або розробки економічної політики, являє собою колективну пам'ять та виступає джерелом мудрості... Цінність економічної історії визначається загальною цінністю будь-якої інтелектуальної діяльності» [6, с. 109]. Беззаперечно історія економічної думки є одним з визначальних чинників розвитку економічної теорії, модифікації економічних ідей та пошуку рішень як для нових, так і старих соціально-економічних проблем у сучасному суспільстві.

1. Корнійчук Л.Я., Фещенко В.М. Історико-економічні дисципліни в системі економічних наук. *Економічна теорія*. 2011. № 4. С. 73–78.
2. Филлис Д. Роль истории экономической мысли. *Панорама экономической мысли конца XX столетия*: В 2-х т.: пер. с англ. Ред. Д. Гринэуэй. Т.1. СПб., 2002. С. 28–58.
3. Небрат В. Інституційний аспект дослідження економічної історії. *Економічна теорія*. 2016. № 4. С. 87–98.
4. Weintraub, Eliot Roy; Düppe, Till (2018). *Historiography of contemporary economics, CHOPE Working Paper*, No. 2018-06, Duke University, Center for the History of Political Economy (CHOPE)
5. Blaug M. (2001). No History of Ideas, Please, We're Economists. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 15. № 1. P. 145–164.
6. МакКлоскі Д. Полезно ли прошлое для экономической науки? *THESIS*. 1993. Вып. 1. С. 107–136.
7. Роббинс Л. История экономической мысли. Лекции в Лондонской школе экономики / пер. с англ. Натальи Автономовой; под ред. Владимира Автономова. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. 496 с.
8. Негиши Т. История экономической теории / пер. с англ. С. Б. Авдашевой, Л. И. Западинской и др.; под ред. Л. Л. Любимова, В. С. Автономова. М.: Аспект Пресс, 1995. 462 с.
9. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: в 3-х т. : под ред. В.С. Автономова. Т. 1. СПб., 2001. LVI, 494 с.

Єлісеєва Людмила Володимирівна,
канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу економічної історії, ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК ЯК «КУЗНЯ» ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МОЛОДІ

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується зростанням значення нематеріальних активів у забезпеченні добробуту населення та економічного процвітання країни. Якщо раніше основними ресурсами економічного зростання науковці вважали природний, фізичний, грошовий капітали, то в ХХІ ст. вони все більше акцентують увагу на людському,

інтелектуальному й соціальному капіталах. У зв'язку з цим щороку зростає роль інституцій, які забезпечують інтелектуальний, соціальний і креативний розвиток молоді як майбутнього України.

У цьому ракурсі особливе значення має Мала академія наук України, яка активно працює над науковим «загартуванням» учнівської молоді. Згідно з Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» Мала академія наук України організує та забезпечує участь учнівської молоді у дослідницько-експериментальній, науковій, конструкторській, винахідницькій та пошуковій діяльності, сприяє формуванню інтелектуального капіталу нації, вихованню майбутньої наукової зміни [1]. Координацію діяльності системи спеціалізованих позашкільних навчальних закладів Малої академії наук України здійснює Національний центр «Мала академія наук України», який є державною організацією, кошти на забезпечення наукової, науково-технічної діяльності якої щорічно визначаються в Державному бюджеті.

Мала академія наук молодша за Національну академію наук України. Майже за 70-річний період існування МАН пройшла кілька етапів свого становлення та розвитку. Передумовами її створення стала організація роботи наукових гуртків позашкільних навчальних закладів, мережа яких сформувалась ще в 20–40-х рр. ХХ ст. Одне з перших таких наукових об'єднань було створено в Криму. Саме Кримська мала академія наук «Искатель» заклала підвалини для появи малих академій наук у різних регіонах України в 1960–1980 роках [2].

З 1990 р. розпочався новий етап розвитку МАНівського руху. Визначальним для створення сучасної моделі МАН став 1993 р. На засіданні колегії Міністерства освіти України та Президії Академії наук України було прийнято рішення про створення єдиної Малої академії наук України з її територіальними відділеннями й обрано Президію МАН [2]. На цьому етапі з МАН співпрацювали 60 вищих навчальних закладів України й 44 наукові установи Національної академії наук України.

Важливим етапом у її подальшому розвитку стало надання Позашкільному навчальному закладу Мала академія наук учнівської молоді статусу закладу подвійного підпорядкування – Міністерству освіти і науки України та Національній академії наук України. А у вересні 2010 р. Указом Президента України Українському державному центру «Мала академія наук України» було надано статус національного.

Проте однією із найвизначніших подій у розвитку Малої академії наук України стало присудження їй статусу Центру ЮНЕСКО 2-ї категорії в жовтні 2017 р. Його надають лише організаціям, що становлять інтерес для ЮНЕСКО через свою культурну цінність, досвід, систему роботи, якість і глибину наукових досліджень. Поштовхом ООН до цього рішення стала висока міжнародна оцінка участі учнівської молоді МАН України в тижні молодих винахідників у Франції.

Мала академія наук України має й інші здобутки. Протягом останніх років учні МАН завойовували призові місця й нагороди на міжнародній конференції «ICYS», міжнародній олімпіаді екологічних проектів INESPO, Олімпіаді геніїв «Genius Olympiad», Intel ISEF, EUCYS (конкурсі молодих вчених Європейського союзу), Stockholm Water Prize, міжнародному конкурсі International Brain Bee Competition та ін. Значна заслуга в цьому належить науковцям, т. зв. «армії

однодумців», які активно працюють з учнівською молоддю. Наразі у діяльності МАН задіяно понад 6,5 тис. педагогів, серед яких близько 1,5 тис. – кандидати, 300 – доктори наук. Здебільшого учні МАН надають перевагу науково-дослідницькій діяльності з філології та мистецтвознавства (25%), хімії та біології, екології й аграрних наук (23%), історії та географії (20%) [2]. Дещо менше дітей навчається у секціях з математики, економіки, комп'ютерних наук, фізики й астрономії, технічних наук тощо.

Найбільш значимі заходи Малої академії наук України включені також в Програму діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020».

У рамках своєї діяльності Мала академія наук України реалізує чимало наукових проектів, серед яких – літні школи, виставку-конкурс «Майбутнє України», дитячу академію «Футурум», ARCHIKIDZ, «Destination Imagination», школи МИРотворчості, іноземних мов «Brainy English», мислення і комунікацій «PRAXIS», «Агенти змін», Лабораторію Ex Lab тощо. За словами Міністра освіти України Л. Гриневич, МАН є одним із «джерел інновацій» [3]. Це також підтверджується фактом, що у грудні 2017 р. під час II Міжнародного форуму «Innovation market» тут було представлено 119 наукових розробок манівців, більша частина яких пов'язана з енергоощадними технологіями.

Для економістів найбільш значимими в діяльності МАН є проведення і участь у конкурсі-захисті учнівських наукових робіт, конференції «Україна очима молодих» та залучення учнівської молоді до турніру юних економістів. Наразі в рамках конкурсу-захисту учнівських наукових робіт з економіки функціонує три секції: 1) економічна теорія та історія економічної думки, 2) мікроекономіка та макроекономіка, 3) фінанси, грошовий обіг і кредит. На нашу думку, такий розподіл секцій не є коректним і потребує уточнення назв секцій або збільшення їх кількості.

Написання наукової роботи в МАН дає кілька переваг для учнів: розкриття власного творчого потенціалу, отримання вмінь та навичок аналізувати, систематизувати, критично осмислювати прочитане, експериментувати та пропонувати нові нестандартні варіанти вирішення проблем. Проте вважаємо недоцільним вимогу МАН щодо обов'язкового зазначення у вступі до роботи визначення наукової новизни дослідження, оскільки для молодого науковця важко без попереднього досвіду наукової діяльності оцінити рівень власного новаторства.

В окремих випадках значну складність для дітей складає також написання контрольної роботи з математики. З одного боку, використання іспиту з математики є виправданим кроком, оскільки більшість ВНЗ під час вступу на освітні програми економічного профілю вимагають результати вступного іспиту саме з математики, а економіка як окрема дисципліна майже вилучена з навчальних програм шкіл. З іншого боку, іноді рівень математичних завдань може бути заскладним і створити надто високі бар'єри для талановитої молоді.

Водночас активна участь у Малій академії наук дозволяє учням зав'язати нові знайомства, тобто потенційно збільшити свій соціальний капітал, та творити, досліджувати в умовах сприятливого інтелектуального середовища. Крім того, для багатьох старшокласників участь у конкурсі-захисті наукових робіт є своєрідним інструментом убезпечення, коли перемога на

всеукраїнському рівні дозволяє отримати додаткові бали, що додаються до результатів зовнішнього незалежного оцінювання, а відтак – сприяють підвищенню конкурентних позицій випускника та отриманню переваг під час вибору вишу для подальшого навчання.

Не менш важливе значення має долучення Малої академії наук до проведення та підготовки команд для участі у Всеукраїнському турнірі юних економістів. Щороку упродовж п'яти днів учнівські команди обговорюють важливі соціально-економічні проблеми, тренди розвитку глобальної й національної економіки. Під час підготовки та участі в такому конкурсі вони формують уміння структурувати матеріал, вести дискусію, шукати сильні й слабкі позиції доповідей конкурентів, бути толерантними й переконливими. На нашу думку, турніри є потужним інструментом для формування свідомої відповідальної інтелектуально розвиненої та інформаційно «підкованої» молоді. Проте достатньо висока плата за участь у турнірі кожного гравця команди, яка не завжди може знайти спонсорів, суттєво обмежує участь команд та кількість дітей, які отримують подібний досвід. Крім того, вважаємо, що кількох найкращих гравців турніру всеукраїнського рівня варто нагороджувати отриманням додаткових балів до зовнішнього незалежного оцінювання, що ще більше мотивуватиме дітей до розкриття свого потенціалу та компенсуватиме «втрату» ними осінніх канікул, під час яких традиційно проводиться конкурс.

З позиції економічної науки секція економіки в Малій академії наук України є фактично останнім форпостом, що стримує вилучення основ економічних знань з життя учнівської молоді. На жаль, секція економіки МАН поступово стає малим «островом», життєздатність якого підірвана після виключення економіки з навчальних планів шкіл. На нашу думку, це не сприятиме формуванню свідомого економічно освіченого громадянина нашої держави, а тому таке рішення потребує перегляду.

Таким чином, Мала академія наук України є важливою ланкою в структурі Національної академії наук України, а також справжньою «кузнею» інтелектуальної молоді. Вона створює нові можливості для розкриття творчого потенціалу учнів, реалізації наукового інтересу, пошуку односторонців та згуртування в умовах сприятливого інтелектуального середовища. Водночас динамічні зміни, які відбуваються в глобальному середовищі та українському суспільстві, створюють нові виклики перед МАНівським рухом і вимагають постійного розвитку та пошуку нових форм залучення молоді. Саме «кроки в ногу з часом», критичне переосмислення результатів своєї діяльності та пошук нових напрямів розвитку малих академій наук і надалі сприятимуть формуванню молоді еліти, на яку ми покладаємо високі надії в майбутньому.

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
2. Офіційний сайт Малої академії наук України. URL: <http://man.gov.ua/ua/index>
3. Лілія Гриневич: МАН має стати центром, що під егідою ЮНЕСКО допоможе розвивати наукову освіту в Східноєвропейському регіоні та інших країнах світу / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-03-07-man-mae-stati-czentrom-shho-pid-egidoyu-yunesko-dopomozhe-rozvivati-naukovu-osvitu>

Наукове електронне видання

**Роль економічної науки у суспільному розвитку:
До 100-річчя заснування Української академії наук**

**Матеріали круглого столу
(Київ, 22 листопада 2018 року)**

Комп'ютерна верстка *О. П. Курбет*

Підписано у світ 19.12.2018 р.
Об'єм даних 2,04 Мб

Відділ економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 280-84-07
E-mail: economistori@ukr.net

Представлені у матеріалах Круглого столу доповіді учасників відображають власну наукову позицію авторів. Редакція не завжди поділяє думку та погляди авторів. Автори доповідей несуть повну відповідальність за точність наведених фактів, цифр, цитат, економіко-статистичних даних, наукової термінології, імен власних, джерел посилання.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього збірника посилання на авторів і видання є обов'язковим.